

Б. КИСЛІВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

для V року

**НЬЮ ЙОРК 1958 ФІЛАДЕЛЬФІЯ
ШКІЛЬНА РАДА**

**УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ
ШКІЛЬНА РАДА**

К. КИСЛЕВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

**для V року навчання
української мови**

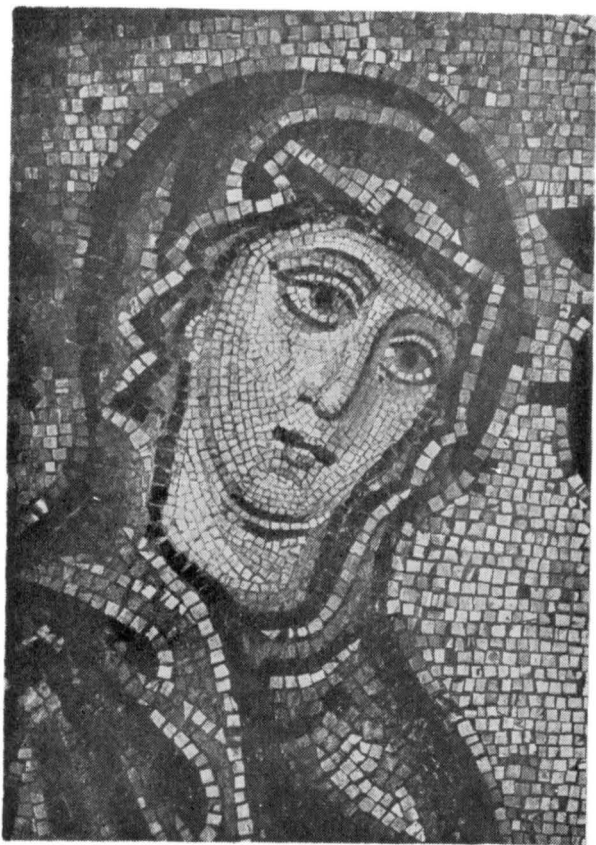
**НЬЮ ЙОРК 1958 ФІЛЯДЕЛЬФІЯ
Видання Шкільної Ради**

Всі права застережені за видавництвом Шкільної Ради

Заставки й кінцівки Я. Гніздовського

Адреса Видавництва:
Wyd. Shk. Rada, 838 N. 7th St.
Phila. 23, Pa.

Друкарня „ЛУНА”, 77 Ст. Маркс Пл., Нью Йорк 3, Н. Й.

Єсть ім'я жіноче, любе і ясне;
В ньому любов, і журба, і надія;
Воно як зідхання бринить весняне:
Марія.

Як запах фіялки в осінній імлі,
Як пісня дівоча в снігах, завіях,
Зорею сіяє над смутком землі:
Марія.

Нехай я у серці святе погашу,
Нехай упаду безсилий в борні я,
Те слово останнє, що я напишу:
Марія.

Максим Рильський

I. УЧІТЕСЯ, БРАТИ МОЇ!

Учітєся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому навчаєтєся, —
Свого не цурайтєся:

Бо хто Матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люди цураютьсѧ,
В хату не пускають.

Свої діти, — як чужії,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Отак і ви прочитайте,
Щоб несонним снилисѧ
Всі неправди, щоб розкрилисѧ
Високі могили

Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали? . .

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай Мати усміхнєтєся,
Заплакана Мати!

І забудєтєся срамотня
Давня година,
І оживє добра слава,
Слава України!

Тарас Шевченко, В'юнища, 1845.

Тарас Шевченко. Автопортрет з 1845 р.

Довідки й питання:

Ці слова написав наш найбільший поет і пророк Тарас Шевченко. У 1845 році Тарас закінчив Академію Мистецтв у Петербурзі та й приїхав в Україну на працю вільного мистця. Тут захоплювався красою свого рідного краю, але рівночасно терпів важко, бо бачив гірке життя селян-кріпаків. Тож почав роздумувати разом із своїми приятелями, як би то визволити Україну з російських і панських кайдан. Ці думки зродили його найсильніші твори, в яких показав українцям шлях до волі.

В одному з них, а саме в „Посланні” до земляків він помістив вище наведені слова. Вони означають таке: вчіться змалку, думайте, читайте, вивчайте свою правдиву історію, повну героїства; не стидайтесь своєї рідної української мови, але вживайте її завжди та пізнавайте найкращі українські поезії й повісті про наших великих людей; засвоюйте найкращі українські пісні, звичаї, танки та показуйте чужим, яка то велика та давня наша слава. Коли ж забудете свій народ, Бог вас покарає; серед чужих не будете мати пошани, а діти будуть для вас чужинцями і ніде не знайдете щирого серця.

А тепер подумайте над цими питаннями та дайте відповіді на них:

1. Кого розуміє поет під словами: „брати мої”?
2. Що означають слова: „Бо хто Матір забуває, того Бог карає”?
3. Чому чужинці не люблять тих, що покидають свій народ?
4. Чому українцям не треба стидатися своєї мови, звичаїв, історії?
5. Якими прикметами визначається українська історія?
6. Чи українці-патріоти знаходять серед чужих признання за свої успіхи в різних ділянках життя й мистецтва?
7. Котрих то українців відзначено в останніх часах в Галливіуді, Парижі, Брукселі, Мельборні...?
8. Які користі дає вам знання української мови в письмі і в слові?
9. Чи українська грамати́ка різни́ться дуже від англійської, особливо складня?
10. Як найкраще покажете розуміння Шевченкових слів, що тут їх наведено?
11. Які книжки про Україну читали ви та як використали ви їх найкращі думки?
12. Які повісті та оповідання прочитали ви в останніх часах та що запам'ятали?
13. Як хочете допомогти Україні в її горю?
14. Чим найкраще може юнак чи юначка прислужитись Україні? Послухайте поради Тараса Шевченка.

Україні

Ти звеш мене й на голос любий твій
З гарячою любов'ю я долину,
Поки живуть думки в душі моїй,
Я заховаю в серці Україну,
Як мрію чистую з найкращих мрій.
І мрія та, як світище ясне,
Шляхом правдивим поведе мене.

В біді твоїй рідніша ти мені,
Тобі несу я сили всі, що маю,
І працю тиху, і мої пісні
На вітар твій побожно я складаю.
Надхни ж мене! Нехай у мертвм сні
Я днів моїх даремне не загаю!
Що за життя тобі я заплатив...
Нехай я знаю, що не дурно жив.

Володимир Самійленко

Довідки й питання:

Володимир Самійленко — це поет, що закликає до праці для України та глузує з тих, що тільки словами виявляють любов до неї. Найбільше відомий його вірш „На печі” — сатира, глум, насміх над поганими хвальками, що думають тільки про власні вигоди та гроші.

Самійленко добре знав романські мови (французьку та італійську) і перекладав найкращі твори на українську мову. Він уживає тут старинного ритму, що називається ямб, в якому чергуються ненаголошені та наголошені склади:

Не-хай- я- зна-ю-, що- не- дур-но- жив.

Також рима його віршу дуже правильна. Кінцевий склад першого рядка узгоджується з кінцевим складом третього рядка, а другий рядок римується з четвертим. Напр.: мені -пісні-сні; маю- складаю- загаю.

Самійленко помер на еміграції в 1925 році.

1. До кого звертається поет у цьому вірші?
2. Чим була для нього Україна?
3. Як виявив їй свою правдиву любов?
4. Чим служив їй?
5. Як відгукнувся на її зов?
6. Що розуміємо під словом „вітар”?
7. Коли людина складає Всевишньому докази своєї по-
божности і як?

8. Як учить поет служити Україні?
9. Чи ваша служба для України відповідає поетовій думці?
10. Чи багато знаєте віршів, в яких говориться про український патріотизм?
11. Які вірші задумуєте вивчити напам'ять?

Батьківщина

— Що це є батьківщина? — раз питалась Оля,
А батько радо відповів на це дитині:
— Знай, батьківщина — це ріка, що серед поля,
Поза селом, ген попід лісом тихо плине,
Це в саді нашому дерева, зілля, квіти,
Це на ланах пшениця злотоколоса,
Це той, що віє з піль, пахучий, теплий вітер,
Це на левадах скошена трава в покосах,
Це наші всі пісні і молитви щоденні,
Це рідна мова, — скарб, якого ти не згубиш,
Це небо синє вдень, а серед ночі темне,
Це, моя Олю, все, що ти так щиро любиш.

Богдан Ігор Антонич

Довідки й питання:

Богдан Ігор Антонич, це поет із Західної України, вчився у Львівському університеті, помер передчасно, на 28-му році життя (1937).

1. Як називається наша батьківщина?
2. Чому називаємо нашу батьківщину республікою?
3. Чому називаємо З'єдинені Держави Північної Америки демократичною республікою?
4. Чому називаємо їх також другою батьківщиною?
5. Хто тут стоїть на чолі держави? А хто стояв на чолі трьох українських держав, тобто княжої, гетьманської та Української Народної Республіки?
6. Що означають слова: соборна, самостійна Україна?
7. З чого славна Україна; якого збіжжя найбільше на Україні?
8. Які пісні співаємо залюбки?
9. Як починається український гімн?
10. Про що співаємо в ньому?
11. Як назвав батько рідну мову?
12. Що любить Оля?

В американській школі

Учитель привітав класу і сказав:

— Сьогодні прийшло до нашої класи кілька нових учнів. Трапилося так, що кожний з них походить з іншої країни. Ми скористаємо з цього та попросимо їх, щоб розказали щось про свою країну. Починай ти, Шенгу! — звернувся він до малого китайця.

— Моя країна називається Китай. Але мене забрали з неї, коли мені було лише два роки. Я живу у пані Сміт... І... І... я більше нічого не пригадую собі про Китай.

— А ти, Йоахіме? Ти ж приїхав недавно. Розкажи щось про свою Німеччину! — сказав учитель до другого хлопця.

— Я жив у горах Альпах. Там було дуже гарно. Мій батько був лісничим і ми жили в хаті в лісі. Ми ходили з мамою збирати гриби та ягоди.

— А ти, Миколо, що нам скажеш? — спитав учитель. Ти, здається, росіянин.

— Ні, пане! Я не росіянин, я українець! — рішуче та різно відповів Микола.

— Добре, але ж Україна — це частина Росії, отже, це те саме.

— Ні, пане! Українці мають свою окрему мову, свою історію, визначних людей і живуть інакше, як росіяни.

— Але окремої держави ніколи не мали?!

— Мали. Ще тисяча років тому мали ми власну державу під владою князів: Ігоря, Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого та інших. А потім, приблизно триста років тому, гетьман Богдан Хмельницький відновив Українську Державу, але після 140 років її існування московські царі поневолили її. Врешті недавно, по першій світовій війні ми мали від 1918 року самостійну Українську Народну Республіку, до якої належали всі українські землі. Хоч як хоробро обороняли її наші батьки, проте вона попала під большевицьку владу, з якою весь час бореться Українська Повстанська Армія.

Юнаки зацікавлено слухали і просили Миколу ще розповідати.

— Україна, сказав він, чорноморська країна, що має около 45 мільйонів населення. Вона багата на збіжжя, цукрові буряки, вугіль в Донецькому басейні, залізо в Криворіжжі, нафту на Підкарпатті, сіль, срібло, манган, мінеральні води. На Дніпрі

має дві греблі, що є джерелом великої водної енергії, яка порушає копальні, освітлює південну Україну. Ще будуть наводнювати її.

Микола розповідав і розповідав, мов із книжки читав. Ціла кляса слухала уважно. Коли задзвонив дзвінок, учитель закінчив лекцію словами:

— Дякую вам усім, що розказали нам про свої країни, а найбільше тобі, Миколо! Бачу в метриці, що ти народився на чужині та своєї України навіть не бачив. Та справді мусить вона бути гарна, коли ти так її любиш і так багато знаєш про неї.

Леся Храплива

Довідка:

Леся Храплива — це молода поетка й письменниця. Живе в Нью Йорку. Пише твори для дітей.

Ходить вітер по житті

Ходить вітер по житті,
Мов господар, спроволю,
Колосочки налиті
Стиха хилить додолу.

І шепоче колосся:
„Вітре-брате, дай ведра,
Щоб нам ціло вдалося
Достояти до Петра.

Проганяй ти боками
Градовії навали,
Щоб не стерлись над нами,
Щоб ми марно не впали.

Отрисяж з нас щоднини
Пажерливі комахи,
Хай годуються ними
Ті співучії птахи.

Дай нам спіти, нависнуть,
Стебло луком хай гнеться,
Аж серпи тут заблиснуть,
Жнивна пісня поллється.

Іван Франко (1875 р.)

Дай на копи погоду
І погоду на спрятток,
Щоб в селянську господу
Ввійшла втіха й достаток.”

Ходить вітер по житі,
Мов господар спроволю,
Колосочки налиті
Стиха хилить додолу.

Іван Франко

Довідки й питання:

Іван Франко — найбільший по Шевченкові поет і письменник. Народився в Дрогобиччині в 1856 р., помер у Львові у 1916 р. Його твори: Лис Микита, Панські жарти, З вершин і низин, Мойсей, Захар Беркут...

Іван Франко вживав у своїй поетичній творчості персоніфікації (уособлення). Тут теж персоніфікує колосочки, що наче розмовляють з вітром, господарем і просять його, щоб дав їм силу достояти до жнив (до Петра, 12. липня), щоб проганяв від них посуху, „градові навали”, „пажерливі комахи”. Тут застосував поет також так званий рефрен, повторення першої та останньої строф. Цєю формою він підкреслює силу та повагу вітру, немов „домовитого хазяїна”.

1. Чому жнива є для наших селян такою важною подією в році?
2. Від чого вони залежні?
3. Як відбуваються жнива на селі?
4. Яких машин уживають до жнив в Америці?

На городі

Вже коні наближались до баштана (города), вже можна було бачити на краях баштана рамку з довгого гарбузиння, де між листом повивертались боками довгі й білі гарбузи, неначе воли на спашу. Потім відкрилося поле, неначе застелене картатими хустинами, де зеленіло дрібненьке, як тюль, кавуняче огудиння, де блищали в яснозеленому листі жовті дині, зеленіли й біліли здорові кавуни. Всі журбанські баштани сіяли люди вкупі, щоб легше було стерегти, тим то й займали степу, скільки можна було засягнути оком.

Баштанник сидів коло куреня і щось стругав стругом. Уже можна було бачити оком, як його лікті разом відсовувалися назад, як він тяг до себе стругом, як на руках маячили рукави білої сорочки.

— Знаєш що, сину! Давай вивіримо, чи добре Онисько стереже баштана? Ходімо навпростець на баштан красти свої кавуни, а погонич нехай їде просто до куреня.

З тими словами батько скочив з воза, а за ним і син. Вони закралися поза кукурудзою і почали ніби шукати кавунів. Онисько сидів і не обертався. Коли це вони обидва побачили, що просто на них летить через огудиння рябий собака, аж курява підіймається за нею. За Рябком підтюпки біг Онисько.

— А чого вам треба, сякі-такі! Ось я вам дам, серед дня лізти на баштан! Джий! кіс! кіс! джий! уджга! Рябко! уджга! — цькував дід та все лаявся. А Рябко кинувся прожогом на молодого Радюка і вхопив його зубами за чобіт. Собака був лютий, як гадюка, і зовсім став дикий на степу. Радюк махнув ногою, а Рябко волочився за ногою по баштану, аж огудиння рвалося кругом. Батько кинувся обороняти, вирвав з корінням здоровий кущ кукурудзи і лупнув собаку по спині. Рябко гриз на шматочки бадилля своїми страшними зубами.

— А чого ви тут ходите? — крикнув Онисько і... руки спустив, пізнавши хазяїна.

— Та це ми, діду, правди вивіряємо у вас! — сказав син.

— Доконче треба було! І прийде, Господи, в голову! Чи не покалічив де собака? — обізвався сивий баштанник. Та й попсували ж ви огудиння! Їйбо, неначе маленькі!

— Не сердьтесь, діду! Ми вам привезли могорича! — сказав молодий Радюк.

Всі вони пішли до куреня, переплигуючи через густе огудиння, неначе переходили річку, скакаючи з каменя на камінь. Рябко вже лашився до наймита, виляючи хвостом, а на хазяїнів усе гарчав та показував їм білі зуби.

— Чи є, діду, стиглі кавуни? — питав молодий Радюк.

— Дині вже давненько показались, а кавунчика... може знайдемо.

З тими словами Онисько швиденько подибає на баштан і приніс здорового кавуна. Кавун був з одного боку зовсім білий, бо Онисько закопав його в землю, ще й зверху притрусив сухим бадиллям, щоб часом хто не вкрав першого кавуна. Взявши складаний ніж, що висів на припоні коло пояса, Онисько розрізав кавуна надвоє. Кавун був стиглий і червоний, як жар.

Онисько з гордістю подав кавуна панам, як подають трофеї, добуті на війні.

— Спасибі, діду, спасибі! — дякували пани.

Молодий панич порізав кавуна на скибки і розіклав на траві. Всі сіли на землі і ззіли цілого кавуна дочиста.

— Тепер діду, давайте динь або що! — сказав панич.

— Е! Де вже пак після кавуна та динь! Треба було їсти поперед диню, а потім кавуна, — промовив дід і виніс з куреня велику жовту диню.

Молодий Радюк розрізав диню, насіння не вилилось, а випало довгими густими рядками, — прикмета, що диня була не проста, а дубівка. На повітрі полився аромат. Швидко від тої дині не зосталось і шматочка.

— Тепер до роботи можна братись! — промовив дід гнівним голосом, обертаючися до панича. — А — нумо зносити дині та вибрати огірки!

— Як нумо, то нумо! — сказав панич. — Давайте, діду, мішка, я вам поможу вибрати огірки.

— Куди вам там вибрати! То я так тільки жартую! — сказав дід м'якшим голосом.

— Чого ви, діду! Ви думаєте, що я незугарний до роботи?

— Сидіть та лучче люльку куріть!

— Е! Тепер, діду, інший час настав на світі. Годі вже сидіти, згорнувши руки! Треба й панам до роботи братись, розділяти працю з простим народом, а вам треба й до книжок, до науки. Як поділимось ми працею, і буде на світі добро!

— Може й буде! Дай, Боже! А ви таки ляжте коло куреня та куріть люльку.

Молодого Радюка вразили дідові жарти. Він узяв мішок, прив'язав шнурок до одного гузиря, а другим кінцем до зав'язки, і накинув собі через руку на плече, як звичайно роблять, вибіраючи огірки.

— Та надіньте рукавички, бо руки поколете! — жартував дід...

— Не бійтесь, не поколю!

— Але скиньте чоботи, бо зовсім витолочите отими каблуками огудиння.

Молодий Радюк мусів скинути чоботи і пішов на баштан у самих шкарпетках. Він почав перегортати огудиння, а воно жалило, як кропива. Деякі огірки були вкриті колючечками і кололи його делікатні руки. Радюк накидав багацько огірків у мішок, і вага почала нагинати йому шию. Вірьовка різала в плече, неначе гострим жалом ножа. Радюк мусів перекидати мішок з плеча на плече. А вона все таки різала, а потім почала пекти вогнем. Під гарячим небом, на гарячій, як жар, ріллі йому було важко, як у лазні; спина почала страшно боліти. Піт лився з нього, як вода, і капав на зелене огудиння.

— Та годі вже вам вибрати! Висипте огірки на траву та лягайте в холодку. Чи бачите, скільки я навибірав слідком за вами!

Радюк подивився на діда, а в діда у мішку було більш огірків, ніж у нього.

— Як же ви багачко кидаєте! Коли зігнали оскому, то цур їй, цій роботі! Лягайте на бік та читайте книжечку!

Молодий панич і справді подумав, що цур їй, тій роботі! Він уперве, жартуючи, попробував, яка то важка проста робота.

— Ой, болить спина! — крикнув він, лягаючи у холодок і кидаючи мішок на траву.

Іван Нечуй Левицький

Довідки й питання:

Автор цього уривка — один із найвидатніших наших повістярів. „Хмари”, „Микола Джеря” — його повісті.

1. Що тут описано?
2. Які думки про працю мав молодий Радюк?
3. Як він їх здійснював?
4. Як він виявляв свою любов до України?

Дніпро коло Кисва

Сон

Гори мої високії!
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека —
З Переяслава старого,
З Виблої могили,
Ще старшої, — мов ті хмари,
Що за Дніпром сіли.

Іду я тихою ходою,
Дивлюсь, аж он передо мною
Неначе дива виринають:
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А долі сивий наш козак —
Дніпро з лугами вигравас;
А онде, онде за Дніпром,
На пригорі, ніби капличка, —
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом . . .

Давно стоїть, виглядає
Запорожця з Лугу,
З Дніпром своїм розмовляє,
Розважає тугу;
Оболонками старими,
Мов мертвець очима
Зеленими, позирає
На світ з домовини.
Може часш оновлення?
Не жди тії слави!
Твої люди окрадені,
А панам лукавим
Нащо здалась козацькая
Великая слава?

І Трахтемирів геть горою
Нечепурні свої хатки

Розкидав з долею лихою,
Мов п'яний старець торбинки.
А он — старе Манастирище,
Колись козацьке село.
Чи те воно тоді було?
Та все пішло царям на грище:
І Запорожжя, і село,
І монастир святий, скарбниця,
Все, все неситі рознесли,
А ви, ви, гори, оддали . . .
Бодай ніколи й не дивиться
На вас, проклятії . . .

Простіть, високії, мені,
Високії і голубії,
Найкращі в світі, найсвятії!
Простіть! Я Богу помолюсь . . .
Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
За неї душу погублю!

Над Трахтемировом високо
На кручі, ніби сирота
Прийшла топитися в глибокім,
В Дніпрі широкому, — отак
Стоїть одним-одна хатина.
З хатини видно Україну
І всю Гетьманщину кругом.
Під хатою дідусь сивенький
Сидить . . . А сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить і дивиться і дума,
А сльози капають. „Гай, гай!“
Старий промовив: „Недоуми!
Занапастили Божий рай!
Гетьманщина!“ . . .

І думнеє

Чоло похмаріло:
Мабуть, щось тяжке-тяжкеє

Вимовить хотілось,
Та не вимовив . . .
„Блукав я по світу чимало,
Носив і свиту і жупан . .
Нащо вже лихо за Уралом
Отим кіргізам, — отже й там,
Йй-же Богу, краще жити,
Ніж нам на Україні! . .

Затих мій сивий, битий тугою,
Поник старою буй-головою.
Вечірнє сонечко гай золотило,
Дніпро й поле золотом крило;
Собор Мазепин сяє-біліє,
Батька Богдана могила мріє;
Київським шляхом верби
[похили
Трибратні давні могили
[вкрили;
З Трубайлом Альта між
[осокою
Зійшлись, з'єднались, мов
[брат з сестрою . . .
І все те, все те радує очі,
А серце плаче, глянуть не
[хоче!

Попрощалось ясне сонце
З чорною землею;
Виступає круглий місяць
З сестрою зорею,
Виступають із-за хмари;
Хмари звеселіли,
А старий мій подивився, —
Сльози покотились.
„Молюсь Тобі, Боже Милий,
Господи Великий,
Що не дав мені загинути,
Небесний Владико!
Що дав мені добру силу
Пересилить горе,

І привів мене, старого,
На сі святі гори
Одинокий вік дожити,
Тебе восхвалити,
І Твоєю красою
Серце веселити,
І поховать побитеє
Гріхами людськими,
На горах оцих високих,
І витать над нами!”

Утер сльози нехолодні,
Хоч немолодії,
І згадував літа свої,
Давнії, благії:
„Де, як, коли і що робилось.
Було що справді, а що снилось.
Які моря перепливав.
І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв.
І все те, все те в Україні!”

І усміхнувся сивий дід . . .
Бо, може, — ніде правди діть,
Було таке, що й женихались,
Та розійшлися, не побрались:
Покинула самого жись,
В хатині віку доживати.
Старий мій знову зажурився;
Ходив довгенько коло хати,
А потім Богу помоливсь,
Пішов у хату ночувати,
А місяць хмарою повивсь.

Отакий то на чужині
Сон мені приснився!
Ніби знову я на волю,

На світ народився.
Дай же, Боже, колинебудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених
У маленькій хаті, —

Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести й положити
На Дніпрових горах!
Тарас Шевченко

Довідки й питання:

У 1847 році Шевченка арештували за участь у Кирило-Методіївському Братстві, що мало за мету визволити Україну.

Після тюрми і слідства в Петербурзі, москалі засудили його на салдатську службу в Оренбурзькому краю та заборонили йому писати й рисувати. З Оренбургу перевезли його в Орську твердиню.

Шевченко писав потаємно свої вірші, в яких виявляв свою любов до України і тугу за нею. Власне, в Орській кріпості написав він „Сон”, що починається словами: „Гори мої високі”. В ньому зобразив свою мрію про поворот на Україну в старечім віці та змалював незрівняну красу її в різних поетичних формах: порівняннях, уособленнях (персоніфікаціях), перенесеннях і замінах: напр. білі хатки над Дніпром порівняні з дітьми, в білих сорочках, що бавляться в піжмурки (порівняння); церква розмовляє з Дніпром і вичікує запорожців, щоб її визволили (уособлення); Дніпро — сивий козак (перенесення прикмет з козака на річку); серце поточене горем, замість: серце стомлене горем (заміна, метонімія).

В цій поезії Шевченко докоряє гетьманам за їх діла й дякує Богу за поворот на Україну.

1. В яких умовинах мріє поет про Україну?
2. Кому приписує вину закріпощення України?
3. Що сниться йому?
4. Як він дякує Богу?
5. Які тут поетичні форми?

Випишіть і поясніть поетичні засоби!

Фата моргана в Криму

Немає слів, щоб розказати, яка то була чудова картина, що з'явилась перед нашими очима, коли ми увійшли в Алушту! По крутому спаді розкинулись будинки цього міста і доходять до берега моря. А море! Воно безмежно простяглось перед нашими очима й колихалось, ніби живе. Під промінням ясного сонця вода вилискувалась блискучими кольорами, тремтіла маленькими

бурунами і грала своєю вродою. Море манило нас до себе і примушувало забути про втому, про день важкої подорожі.

— До моря, до моря! — гукали ми, забувши про себе, про те, що ми в чужому місті. Ми не чули нічого, не бачили, та поспішали один перед одним до могутнього й чарівного моря.

В Алушті ми наважилися пробути цілий день, щоб докладно оглянути місцевість, та спочити після переходу через Чатир-Даг. Притулок знайшли в земській школі.

Чудовий, тихий вечір проганяв геть сон, вливав у тіло бадьорість і кликав на подвір'я. Ми впросили вчителя, щоб пішов з нами після вечері до моря. Гарним здавалось нам море, ще й тоді при першій погляді на нього перед заходом, а тепер воно ще краще. Здавалось, ніби то хтось переніс тебе в невідому чарівну країну й поставив у якийсь куток землі. З одного боку — Чорне море, а з другого, поза містом Алуштою, півколом простягаються гори, а над усім тим чарівний, повновидий місяць став серед неба і розкидає срібні промені. Пригадується мимоволі вірш закоханого в Крим поета Олександра Олеся:

„Осріблені місяцем гори блищать,
Їм кедрі і сосни казки шелестять,
І дивні пісні їм співають вітри,
Що нишком підслухали в моря з гори”.

Думи рояться в голові, а море, як велетенська жива істота, ворухнеться, дише, здіймає могутні груди, полоще білястими хвилями берег, бавиться береговими камінцями, шумить і ніби то нашіптує якусь чарівну казку. Її слухають задумливо гори, вкриті кучерявими, густими деревами. В сутінках місячної ночі вони ніби надійшли до самісінького берега. Довго ми стояли, як зачаровані, стояли нерухомо, з такими думками, що їх не зміг би висловити ніхто. Стояли мовчки, як перед чимсь святим і великим.

Пізно вже вивів нас учитель з мовчання, запрохуючи до хати. Повертаючись до школи, ми тихо вели між собою розмову, такі то вже раді та задоволені. Не хотілось лишати моря і йти в хату; здавалось, що ніч ця пройде без сну, — такі бадьорі були ми всі. Але пізній час зробив своє. Не встигли ми гаразд вкластися, як сон уже розвивав над нами свої легкі крила, переносив в інше царство і доповняв дійсність чарівними малюнками.

— Вставай, вставай! — залунав чийсь голос над нашими головами. Ранок уже, сонце зійшло!

Ми не були раді такому вигукуванню. Стомлені за вчорашній день ноги не зовсім відпочили. При кожному рухові вони боліли і здавались важкими, як пуди.

— Ану, жвавіш, хлопці, вдягайтесь, сніданок готовий, — гукнув у двері вчитель.

— Та ноги болять! Ще трохи спочиньмо, — завважив хтось з кутка.

— Нічого! Розходитесь, то перестануть боліти! Вставайте, хто не хоче спізнитись. Зараз ідемо оглядати Алушту і місцевини довкола неї.

Алушта на Криму

Такі слова примусили кожного жвавіш заворушитись, бо нікому не хотілося зостатись позад товаришів. Через яку годину ми вже вийшли на вулицю, щоб до сніданку оглянути місто.

Алушта — місто невелике. Нагадує більш велику слободу. Та й містом вона стала тільки з 1902 року, а до того часу була селом. Вона має те значення, що приваблює на кожне літо багато людей з різних, близьких і далеких місцевостей. Переважно приїжджають сюди недужі на легені, щоб подихати свіжим повітрям і погуляти у морі.

Повітря тут дійсно дуже чисте, бо тому сприяє з одного боку море, а з другого — великі площі садів та лісів. Особливо цікавого, щоб звернуло нашу увагу в самому місті, нічого нема. Нас манило те, що за Алуштою зелені площі лісів, що хвилями деруться до верхів'я гір, здавались нам зачарованим царством. Проти ранкового сонця вони, вкриті тонкою, сизою наміткою, ніби то ховали в своїх гущавинах ту таємницю, що нам бажано було бачити.

— А скоро ми підемо в гори? — запитав Іван. Йому, видно, не дуже до вподоби була Алушта.

— А ось поспідаємо та й рушимо. Звичайно, далеко не будемо заходити, але оглянем тільки ті місцевини, що лежать між Алуштою й горою Демерджі.

Між іншими горами — Демерджі особливо велике враження зробила на нас. Вся вона складається з сірого дикого каміння і місцями поверхня її (особливо боки схилів) вкрита різними рослинами. В багатьох місцях видніються великі щілини, що постали з різних причин. Ці щілини нагадують якісь фантастичні помешкання і малюють у нашій уяві неменш фантастичних мешканців, що лишили свої захисні куточки тільки на час нашого перебування на цій горі.

Поміж щілинами в багатьох місцях розкидане каміння, різноманітне по своєму дивовижному вигляді. Деякі з них нагадують живих істот з якогось казкового краю. Особливо вражає своїм виглядом одна велика скеля, яку найкраще видно з дороги, що проходить повз гору Демерджі. Здається, ніби зверху гори сидить надзвичайно велика жіноча постать, вилита з бронзи.

На верхів'ї Демерджі особливо цікаво було нам поглянути на один колодязь, що красувався між багатьма іншими, до нього подібними. Цікавість та в тому, що цей колодязь бездонний. Скільки б не дивився в його чорну пельку, скільки б не напружував очей, а дна побачити годі. Пробували кидати каміння туди і ловити вухом звук, але й це було даремне. Камінь поринав у темряві і ніби то застигав там у темному повітрі нерухомо, бо не чути було ні звуків, ні шелесту.

Цілий день ми ходили по горах та купалися в соняшному повітрі. Тільки надвечір помітили, що з моря, мов отара білих овечок, почали здійматися хмарки і застеляти небо. Вони посувались так хутко, що через пів години майже все небо закрилося ними. Це примусило нас подумати про домівку, бо боялися

опинитися під дощем. Ми почали збиратися додому і тоді саме були здивовані незвичайним явищем.

Раптом Іван закричав несвоїм голосом і підскочив до гурта хлопців, що розглядали з учителем якогось камінця.

— Що? Що таке? — звернулися ми до нього. Але він весь блідий нічого не говорив, а тільки дивився кудись у далечінь неба.

— Чи не вкусила тебе часом гадюка? — запитав стурбовано вчитель.

Іван крутив головою і підняв руку, показуючи на небо, вкрите хмарами. Всі звернули туди свої очі.

— Святі! Дивіться! — промовив Іван якось то пошепки.

Між хмарами в бік від нас ми побачили велику гору і на тій горі купу людей. Якийсь жах і невідоме почуття обгорнули наші душі. Ми не знали, що робити.

— Не жахайтесь, — звернувся до нас учитель, — а краще придивіться, чи не побачите ви в тій купі людей чогось подібного до нас.

Ми почали пильно дивитись і помітили, що справді гора, що з'явилась у хмарах, нагадувала гору Демерджі, а купа тих людей була подібна до нас. ✎

Це нас ще більше здивувало і ми дивились на вчителя запитливо, чекаючи від нього пояснення.

— Щасливі ви хлопці, що на свої очі побачили це явище. Воно зоветься фата моргана, тобто привид. А дивуватись тут нема чого. Це тільки відбитка у хмарах, або в повітрі заповненому водяною парою того, що є на землі. Ви не дивуетесь, коли бачите своє обличчя заглядаючи у відро з водою або в дзеркало. Так і тут не треба дивуватись, бо то тільки відбитка тої гори, на якій ми стоїмо, з тим, що на ній.

Юрій Сірій

Довідки й питання:

Юрій Сірій-Тищенко — був один з найбільших українських видавців.

1. Що означає слово: фата моргана?
2. Де знаходиться Алушта, Чатир-Даг? Погляньте на карту України!
3. Чого ходили туди молоді туристи?
4. Яке враження зробило на них Чорне море?
5. Яке було їх пробудження?
6. Яке завдання мало чудово положене містечко на Криму?

7. Чому Демерджі зробила на прогульковців велике враження?
8. Як виглядала фата моргана?

Ходім туди . . .

Ходім туди, де явори високі
Над воду гнуться з берегів,
Де комишам сичать осоки
Серед завітчаних лугів.

Ходім туди, де пишний дуб з вербою
Не розлучаються й на мить . . .
Де ясен з ніжною журбою
Стрункій березі щось шумить.

Ходім туди, де роси, як перлинки,
Для хмар легких збира туман,
Де в'ються, стеляться барвінки
І обгортають рути стан.

Ходім туди, де співи соловйові
Літають в сяєві ночей,
Де в'януть трави смарагдові,
З квіток не зводячи очей.

Ходім туди, де ніч ясна і ніжна
Назустріч вечору іде,
Де вся земля, як рай, розкішна
Пахтить, конає і цвіте.

Ходім відсіль, біжим з ції пустелі,
Тут тільки камені одні,
А там луги, поля веселі,
Ясні озера і гаї!

О. Олесь (Кандиба)

Довідка:

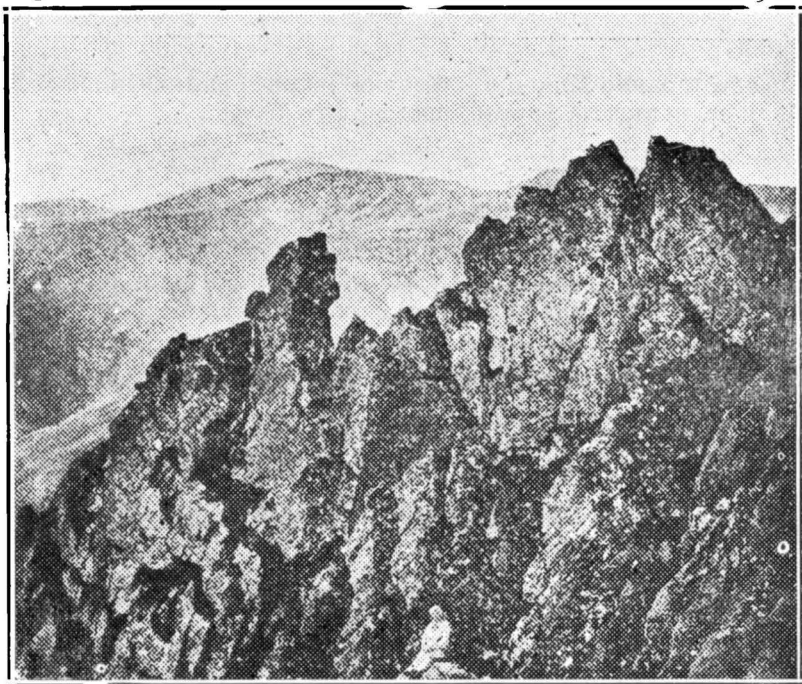
Олександр Олесь — приbrane прізвище нашого славного поета-лірика.

На підставі цього твору, що є прославленням краси України, напишіть у зшитку, як виявляється вона в описі поета.

В Карпатах

Пам'ятною була наша прогулянка на Чорногорі, на верх Піп Іван, по Говерлі найвищій. До цієї прогулянки зібралось досить велике товариство, а що дорога була далека, ми всі їхали верхи на гуцульських кониках. Аж надвечір наступного дня ми приїхали під саму гору, розтаборилися коло великого озера на ніч. Переспавши ніч під відкритим небом, ми вибралися раненько в дальшу, найтруднішу дорогу. Деякі учасники прогулянки відмовилися йти далі й рішили чекати нашого повороту над озером. Нам довелось тепер підійматися на саму гору. Дорога була стрімка й небезпечна. Але добрий провідник і гуцульські коні знали її добре, виминали скелі й небезпечні провали, і ми виходили раз-у-раз вище й вище. Повітря помітно рідшало; хоч пронизуване палким промінням сонця, було різке і холодне. Біля полудня ми пройшли половину дороги. Провідник заявив нам, що коні не можуть йти далі й нам довелось йти пішки. Ми опинилися серед дикої й пустинної природи: стежка вилася поміж великими каменюками, то знов поміж непрохідними полями косодеревини. Скелі, покриті мохом і низькими кущами, щораз частіше загороджували нам дорогу. Декому пустилася з носа кров, змушуючи завернутись назад. Але ми йшли вперто й невтомно: ми хотіли вийти на сам верх. Уже близько видніла велетенська скеля, — немов заклята чарівником постать чипіла на самому вершку. Звідці її назва: Піп Іван. Ми майже руками чіплялись за скелі й кущі, і так видрапалися на сам верх та розсілися відпочити. Віяв різкий, пронизливий вітер, але погода була чудова. Повітря прозоре, і ми могли бачити далеко, далеко. Розкішна, могутня панорама гір простягалася перед нашими очима: величня і грізна, вкрита вічним льодом Говерля, а там, куди не глянь, верхи, верхи... Тато знав їм усі назви, їх положення і прикмети. Ген там далеко в тумані виднів Стрий, направо Станиславів, а там, мов стрічка, сріблилася Лімниця... Ми повернулися на захід: стрімкий спад летів кудись у провалля, а там далеко ясніла Тиса, маячів у мряці Мукачів і Берегово. А верхами направо й наліво чорно-жовтими стовпами зазначувалась границя, що мов люта змія, звивалася і мерехтіла, розтинаючи живе тіло України. Віяв сильний вітер, ми поспішилися вертатися. Темніло, коли ми дійшли до залишених коней. Нам довелося вести наших коней за уздечки вниз аж до самого озера. Коні йшли обережно і звинно ступа-

ючи поміж камінням. Вкінці зійшов місяць і освітив містичним світлом цілу околицю. Стало видніше і ми скоро приєдналися до товариства коло озера, звідки справляли нас смолоскипи на правильну дорогу.

Карпати: Черногора

Незабутня плавба дарабами по каламутних, запінених водах Черемоша вниз до Вижниці. Дараба зложена з двох або трьох частин, гнана водою, скрипіла ковбками, звивалась на закрутах, підскакувала над вистаючими з води великими каменюками, злітала стрімголов з високих водопадів. Ми приголомшені гуком води, зовсім обілляні хвилями; під ногами дика, каламутна вода, не раз були ми в страху. Але з переду і з заду дараби стояли сміливі сильні керманичі і вправними дужими руками держали свої керми. Вони знали добре дорогу, знали кожне небезпечне місце, кожну скелю, скриту під водою, але тим більше небезпечну. Перед кожним водопадом попереджали нас, щоб ми міцно держались, а то часом і прив'язували до лавиць, щоб випадково вода нас не змила. Ми дивились на смі-

ливі, бронзові від сонця й негоди, мов з тисового дерева викарбовані обличчя наших керманичів і набирались відваги; страх проходив, ми відчували нечувану розкіш, яку може дати повна безпека і пригод подорож.

Анна Франко-Ключко

Довідка:

Анна Франко-Ключко — дочка Івана Франка, живе в Канаді. Вона написала гарний спомин про батька.

Золота осінь

Миросьо й Роман тількищо повернулися до міста з літнього відпочинку в горах. За два місяці вирости, змужніли, почорніли. Розказують батькам і сестрі Галі про свої пригоди серед дикої природи, лісів, скель над срібними водопадами, про сінокоси та малинник. Потім Миросьо добув із свого наплечника цілий альбом з кольоровими знімками та показує його Галі:

— От бачиш, як гарно вийшли тут насичені зелені краски. Вони не завжди такі, бо не завжди вдаються мені.

— Який світлицець, такі і знімки — сміється Ромко.

— А покажи свої! — відповідає Миросьо.

— Боже! Які чудові красюди! — каже Галя. Я не мала нагоди бачити стільки природної краси. Зате я бачила жнива, а навіть пробувала сама жати та втяла собі палець серпом.

— Чому ж ти нічого про це не писала в листі? — питається мати.

— Я соромилася признатись. Зрештою, то не було зовсім боляче — відповідає Галя.

— Хіба ти думаєш, що й ми не мали пригод? — каже Ромко. Ми були на сінокосах у лісного, та вертаючись вечором, заблудили в лісі. Наїлися страху, поки добилися до колиби, де й переночували. Можете уявити зустріч з тіткою, коли ми аж на другий день прийшли додому.

Потім випорожнюють свої клунки та складають на місце свої речі. Мати переглядає їх білля та відкладає до прання. Батько оглядає різьблені рамці до знімок та подивляється мистецький хист своїх синів.

— Хто ж вас навчив так гарно різьбити? — питається здивований.

— Ми пізнали там одного різьбаря — самоука. Він приходив щовечора до вуйка та вчив усіх того мистецтва. Ці рамки найкращі ми призначили на знімку татка й мамці.

— О! Дуже вам вдячні, що пам'ятали про нас. Справді милий це для нас дарунок. Ви не дармували, як бачу... каже батько. — А що ще різьбив той мистець?

— Він подарував нам таку коробку, що різьбив її цілу попередню зиму. Ось вона!

— О, гарна, справді гарна — захоплюється Галя.

— А як же ви йому віддячилися? — питається мати.

— Я вчив його читати по-українськи з журналу, що приходив до нас ціле літо, — каже Ромко.

— З яким успіхом? — цікавиться батько.

— О, він дуже талановитий. За місяць він уже вмів читати, а потім взявся до науки писання. „Моя рука потрапить письмо, бо різьба покаже їй” — так він нас запевнив. За другий місяць став зовсім грамотним та обіцяв нам переписуватись з нами. Побачите його письмо. Він і вірші складає. Обіцяв нам написати на пам'ятку вірш про своє село.

Тим часом Миросьо добув із шафи свій філіателістичний альбом. В останніх часах він придбав для нього рідкі поштові марки Української Народної Республіки. Це була його гордість.

— Ось тут одна з перших серій марок, що їх видано на Україні ще в 1918 році. А тут марки Західної Української Республіки, що належать теж до рідкостей; вони високо цінені знавцями — сказав він.

Батько почав їх оглядати та розказувати про давні славні часи відродження української державности. Діти присунулись ближче до стола та голосно виявляли своє захоплення, оглядаючи марки України.

Потім батько добув із своєї скриньки пам'яток і дорогоцінностей різні зразки паперових грошей та став пояснити їх значення дітям.

— Ці знаки зроблено за проєктом нашого славного гравера (рісівника) Юрія Нарбута — сказав він.

Дітям найбільше подобались написи на грошових знаках у різних мовах народів, що мешкали тоді на Україні. Вони випитувались батька про державний лад за часів Центральної Ради, Гетьманату, Української Народної Республіки (УНР), а згодом стали випитувати про владу князів, гетьманів, козаків

на Січі. Батько пояснив їм наш давній лад та закінчив словами: „Українці, то правдиві демократи з діда-прадіда”.

Тоді Миросьо подякував батькові за пояснення та сказав:

— Тепер я розумію, чому у нас завжди громадяни хотіли мати свободу, а москвини тільки гнобили нас; і сьогодні не визбулись того. Козаки були захисниками справжньої демократії на Січі, що була теж республікою під проводом виборного гетьмана та його уряду. Козаки клали на жертovníку України своє життя й голови, щоб громадянам нашої тодішньої держави було добре жити, щоб були рівні в своїх правах.

Серед такої родинної гутірки минуло пополудне. Підвечір клонилось сонце до заходу. Звіявся вітер, що немилосердно гнув клени при вулиці. Щойно тепер побачили хлопці, як з дерев злітали пожовклі листки, як стелились на дорозі, хіднику, пожовклих травниках. Золота осінь робила те, чого не могло вдіяти гаряче, вогке літо. Шорохом і золотом наповняла природу. А разом з цим втискався в серце жаль за зеленню, за радощами весни й літа...

К. Кисілевський

Довідки й питання:

Між нашими сільськими дітьми багато мистців-самоуків. Вони різьблять прекрасні топірці, тарілки, коробки, скриньки, а навіть меблі. Дівчата пишуть писанки, вишивають з пам'яті сорочки на рукавах, комірах та грудях.

1. Звідки повернулись діти?
2. Що привезли вони на пам'ятку для Батьків?
3. Як згадували свої вакації?
4. Які мали пригоди?

5. Чого навчилися в часі відпочинку вліті?
6. Як віддячилися за науку?
7. Чому наші писанки та різьби подобаються чужинцям?
8. Які роди вишивок знаєте?
9. Чи збираєте поштові марки з України? Які маєте у своєму альбомі?

Осінь

По межі йшла тиха осінь
Край ріллі,
Срібні ниточки лишила
На стерні.

Пішла осінь погуляти
В темний ліс,
Стало листя золотіти
У беріз.

Прийшла осінь у садочок
Відпочить,
Стала яблучка на гілці
Рум'янить.

Постелила іней осінь
На моріг,
Ой, упаде незабаром
Перший сніг.

Ніна Мудрик

Довідки й питання:

Цей віршик написала Ніна Мудрик, поетка, що пише віршики для дітей.

Підсоння України має чотири пори року: весна, літо, осінь, зима. Між зимою та весною буває теж провесна, що визначається змінливою погодою. Натомість пізньою осінню бувають гарні дні, що їх називають „бабиним літом”.

1. Які зміни наступають у природі восени?
2. Як зображує їх авторка?
3. Чим визначається осінь?
4. Які роди рослин дозрівають восени?
5. Як виглядає сад осінню?
6. Які роди овочів бувають в Україні?
7. Що роблять селяни восени?
8. Чому восени управляють ріллею?
9. Як переховують картоплю й буряки?
10. Як квасять капусту й огірки?
11. Що роблять із збіжжям?
12. Які роди збіжжя знані в Україні?

Закріплення відомостей

Після літнього відпочинку учні знов зустрілись з учителями українознавства. Школа наповнилась гамором, загомоніла українською мовою, рідною піснею, рідними звичаями. В першому місяці учні оглянули карту України, альбом з картинами та повторили знані пісні й навчилися нових. Щоб довідатись докладніше про Батьківщину, вони прочитали низку віршів, оповідань, описів, з яких пізнали її. Тепер треба дати відповіді на такі питання:

1. Де лежить Україна?
2. Що становить її межі?
3. Як називаються найвищі гірські пасма на Україні?
4. Як називаються дві найбільші ріки, що пливають через Україну?
5. Які ще ріки спливають до Чорного моря?
6. Які ріки з України впливають до Висли, Дунаю?
7. На яких ріках плавають малі кораблі?
8. Де знаходиться найбільша гребля, що влегшує плавбу по Дніпрі?
9. Де найкращі краєвиди?
10. Які міста сьогодні найбільші на Україні?
11. Які міста були колись столицями князівств?
12. Де найбільше розвинений промисл, де найбільше копалень, фабрик?
13. Які роди збіжжя найкраще удаються на Україні?
14. Які рослини збагачують Україну?
15. Як виглядає яр?
16. Де найбільше процвітає риболовля?
17. Чим займаються мешканці гір і височин?
18. Як виглядають їх мистецькі вироби?
19. Як живуть мешканці міст та з чого утримуються?
20. Чим займаються селяни, міщани, робітники, ремісники?
21. Як виглядає прапор України?
22. Як виглядає герб України?
23. Який є зміст українського гимну?
24. Чому Україна називається нашою батьківщиною?
25. Чому ми називаємо Америку (Канаду, Австралію, Аргентину) нашою другою батьківщиною?
26. Хто забрав нам рідну землю?
27. Скільки усіх українців на світі?
28. Скільки раз більші від України Злучені Держави Америки?
29. Скільки українців живе в ЗДА і Канаді?
30. Чим займаються українські імігранти в нових країнах?
31. В яких країнах живуть наші поселенці?
32. Що лучить нас з Рідним Краєм?
33. Яка наша віра?

II. МИНУЛЕ УКРАЇНИ

Трипільська хата

Кам'яна сокира

Тана хутко оглянувся, обкидаючи оселю гострим поглядом округлих, чорних очей. Він даремне турбувався. Нікого не було на площі мужів біля джерела, ані біля жертовного каменя, ані біля великої ватри. Всі чоловіки, крім кількох, що залишились берегти оселю, пішли на лови на сайгаків аж біля Синьої ріки. Жінки займалися плетінням кошиків по тому боці оселі, а при тому були дужезаняті розмовою про пригоду Сірого Вовка із зубром, що вчора впав у пастку. Тому й не звертали уваги на Тану, що покинув сверлити камінь і подався в ліс. Та на воротах, що ніколи не були без сторожі, стояла варта. І Тана глядів довго вбік вартового, що був відвернений до степу, із списом в одній та сокирою в другій руці. Тана знизав плечима й відвернувся; нічого легшого не було, як обійти варту. Він не розумів, навіщо стояти людині днем і ніччю на воротах, що крізь них, крім членів племені вагаїв, не входив ніхто чужий. Вправді Тана чув оповідання про якихсь інших людей, що відрізнялися від вагаїв виглядом та шкірою, але він ніколи їх не бачив. Існування цієї чужої людини висіло маревом жаху над племенем. Тому Заяча Губа стояв на воротах, тому держали наготові всі засоби оборони. Та для Тани, як і для інших

хлопців оселі чужинці були немов духи, що замешкують ліс, воду, поле, всю оселю, повітря й небо. Їх треба боятися, перепрошувати молитвою й жертвами, погрозами та хитрощами. Та їх рідко коли можна бачити, і коли вони не виявляють свого гніву, турбуватися ними немає потреби.

Вал довкруги городища був окружений ровом, що ще від літа обезводнів та вкрився бур'янами. Над валом підіймався гострокіл, дерев'яні бервена, набивані густо і зверху гострокінчато обпалені. Та вони теж не спиняли Тани від його заміру. Кілька зручних рухів і він стояв на призьбі, що на валі для ніг вояків висипана. Звідтіля видряпався на вершок частоколу. Оглянувся. Ні, ніхто не слідкував за ним. Хапаючись руками й ногами стрімкого узбіччя, почав спускатися вниз. На мить повис нерухомо, потім одним плигом скочив у долину, на дно рова, між широке листя лопухів. Звідти вже не важко було видряпатися нагору, зникнути в лісовій гушавині та прилучитися до громади хлопців, що вибралися до лісу по пруття на луки.

Тана щораз оглядався поза себе, наслухуючи кожного шелесту, додивляючись до кожного руху трави й гілок. Ця обережність не була вислідом трусливості. Осторога перед небезпекою гострила змисли, вчила хитрості, змушувала до сміливості. Тана вмів ходити безшелесно по лісі, не звертаючи уваги на себе навіть кушових птиць, вмів перекидатися з одного дерева на друге, шугати вивіркою, скриватися нижче трави і плисти тихіше води. Такий був малий Тана.

Тані здалося, наче б він почув позад себе якийсь шелест; з похиленою наперед головою, із широко роздутими ніздрями втягав повітря. Але, крім запаху диму і шкір з власної оселі, не відчув нічого іншого. Він стиснув у руці дрючок, підскочив на одній нозі з якоїсь наглої внутрішньої радості та пустився йти краєм лісу, зручно виминаючи дерева й кущі. Нагло підозрілий шелест повторився і поки Тана встиг оглянутися, лежав на землі, повалений одним цілним ударом. Тана знав цей удар і налякався його не менше, ніж появи дикого звіра. Це був удар батькової руки. Він сам стояв перед Таною, високий, з розкуйовдженим чорним волоссям, з розкинутою по плечах шкірою, розлючений до крайности.

— Ити! — наказав він коротко хриплим від злости голосом.

Тана зірвався й побіг до оселі. Тут сів на своє місце під деревом та взявся як стій за свою працю, вертіння кременя на сокиру.

— Лінивий, як вуж, а лютий, як гадюка! Не вміє зробити сокири, ані здерти шкіри! — гукав Сірій Вовк і хотів ще додати бійки синові, але заставши його при праці, махнув рукою. Та лютувати він не перестав зараз, шкірив зуби та погрожував Тані кулаком. Не лише непослух сина був причиною цього гніву. Більше всього винен був голод і те, що жінки були заняті кошиками й нікому було дати щось до їдження.

Тана сидів на землі і вертів камінь. В розміреному, постійному русі поверталася в його руках кість з ведмежої ноги, твердо, з повільністю, невидною людським очам, вглиблювалася в тверде каміння. В тиші пополудня скреготіло раз-у-раз черкання кременя. Десь у землянці заплакала дитина і жіночий голос заспокоював її колисанкою. Здаля пронісся гавкіт диких собак, а вслід за ним стогін конаючого осла. Стадо голубів закружляло над городищем, а їх крила миготіли в повітрі, неначе блискучі луски. Тана вслухався в гавкіт собак, що все віддалювалися, і його знову огорнуло бажання зірватися з місця і бігти в ліс. Та батько був все ще недалеко, біля землянки, і не було безпечно починати з утечею. Сірій Вовк з'їв шматок сирого м'яса, положився горілиць перед землянкою і скоро заснув. Його могутні волохаті груди підіймав глибокий, спокійний віддих.

Тана ліниво повертав кісткою. Він ненавидів цю нудну роботу. Не будь батькового силування, він ніколи не захотів би сам сидіти над роботою, що її забувається початок і не бачиться кінця. Ледве майоріє в тямці хлопця день, коли батько, підсиливши ватру сильними колодами, кидає камінюки, одну по одній, в саму середину розжареного вогню. В першій хвилині вогонь, наче приголомшений несподіваним ударом, меркне і відсувається, але потім його язики починають усе сильніше лизати каменюку, що темніє і блідне з гарячі. Коли камінь зовсім посірив, зблід, наче людина від слабости, його витягли дрюками і кинули в траву. Вогонь з'їв його твердість, з ним можна тепер робити, що кому хочеться. Як же легко давалося тоді відколювати від нього нові й нові частини. Але недовгі були години слабосилля кременю; прохолода привертала йому міць, його цупку твердість.

Сірій Вовк узявся тоді оббивати краї кременю, вигладжувати його так довго, аж залишився тугий осередок, подовжний, майже гладкий, шматок. І сказав Сірій Вовк:

— Тана зробить сокиру!

Тана крикнув з радості. Бо це гордість хлопцеві мати свою зброю; є чого йому радіти. Його очі горіли, а в поглядах товаришів можна було прочитати вираз пошани і ревності. Але хутко радість погасла, друзі посміхалися з нього, ніхто не ревновав до сидження і верчення каменя продовж довгих, довгих днів.

Багато разів жевріло й потахало вогнище серед майдану. Багато днів погідних і мокрих, ясних і темних пройшло з того часу, як Тана почав свою працю. А сьогодні скоїлося щось дивне: Тані урвався терпець. Він не може сидіти й вертати кремінь. Щось клекоче в його грудях, щось кличе тасмним голосом і не сила хлопцеві опертися могутньому зовові. Раз-у-раз зривається він кинути працю і побігти геть. І лише послух батькові держить його тут, біля землянки і зненавидженого шматка сірого каменя. Тим то коли батько ранком пішов з оселі, а жінки були заняті плетінням кошків, Тана втік у ліс.

Тепер же він був знову на своєму місці. Відчуваючи на тілі болючий дотик батькової руки, він намагався знайти якусь потіху в тому, що за день-два буде кінець осоружному заняттю. Коли він приб'є до кременю топорище, піде в ліс і заб'є сокирою звіра. І всі казатимуть: „Син Сірого Вовка славний хлопець, він забив сокирою звіра. Він сам ладив її через багато днів.”

Ця думка розбуджує сонний настрій хлопця і запалює в ньому гарячі бажання. Він хутко й живо повертає кістку, так хутко, аж піт краплинами спливає з низького лоба. Він скидає з плечей кізлячу шкіру, так що залишається лише поясок на бедрах, і далі тре кісткою, не зважаючи на втому й мозолі на руках.

Над лісом з'явилися червоно-золоті смуги, повітря зайнялося співом пташок, що поверталися до своїх гнізд. Ще мить і сонце зайде. До оселі став напливати люд вагаїв. Жінки з рогами й кошиками, чоловіки з колодами дерев та оберемками гілля, дівчата з ягодами в малих лозових кошиках. Стада кіз з пасовиська наповняли прутяні огорожі, збудовані між землянками та частоколом. Між козами й дітьми голосно гавкаючи вганяли освосні собаки. Запалали вогні перед входами землянок, у повітрі постелився дим і запах печеного м'яса.

Поволі меншає скорість рухів Тани. Кістка все поволіше повертається, не закурює вже більше рук сірою курявою протертого на порох каменя. М'язи в'януть і не хочуть пружитися. Тана дивиться перед себе стомленим поглядом і безвільно суває рукою. Крик хлопців, що вганяють отам під частоколом, викликає в нього почуття ревнощів. Нагло кістка в його руках закружляла коловоротом, немов ожила. Тана здригнувся, почервонів. З широко відкритим ротом, дрижачими руками підняв він кремінь, прижмурих око і заглянув крізь діру. Вона провітлювала наскрізь. Не пам'ятаючись з утіхи, Тана побіг і в запалі радості збудив батька, що піднісся з землі з невдоволеним бурчанням. Тана тицяв йому під ніс свій камінь. Чи то робота сина, чи запах вечірньої їжі, печеного м'яса на вогнищі, викликали усмішку на обличчі Сірого Вовка. Він навіть поклепав Тану по плечах, даючи до пізнання цими незвичними в нього пестощами, що він задоволений з нього.

Минуло кілька днів. Тепер поступала праця швидко наперед. Тану оточував рій хлопців, які знали, що сокира буде вже незабаром готова. Кожен хотів тепер допомогти Тані, потерти хоч трохи кісткою камінь. Одного вечора діра в кремені була так протерта, що в неї можна було вложити дерево. Сірий Вовк оглянув діру, пішов у землянку і виніс звідтіля оленячий ріг. Обличчя Тани налилось кров'ю, коли він побачив у руках батька рогове топорище до майбутньої сокири. Довкруги почала збиратися дівтора, подивляючи чудасію. Підійшла і Струнконога Тополя, молода жінка з блискучими чорними очима. На її руках та шиї подзвонювало намисто із закрашених мушель. Це була друга жінка Сірого Вовка, мати Тани. Тана підбіг до неї із словами:

— Тана має сокиру! Він піде в ліс і битиметься з вовком та дикою собакою!

Навдивовижу, Тополя не зраділа радістю сина, ані чоловіка. Троє дітей вона утратила впродовж останніх років. Двох хлопчиків забрала слабість, коли вони зачинали вже лебедіти багато слів, дівчинку роздер ведмідь, коли вона зайшла далеко від громади в ліс і заблукала в хащах. З тих, що жили, Тана був найстарший. Не було безпечно давати до рук зброї такої дитині. Ще чого доброго, поженеться сам до лісу! Думка, що звірі могли б роздерти її улюблену дитину, наповняла її жахом. Не зважаючись явно супротивлятися волі чоловіка, вона лише завважила голосно:

— Не дітям битись з вовками! — і не глянувши на сокиру Тани, веліла йому вечеряти.

Сірий Вовк посміхався своїми обвислими устами. Він узяв від Тани кремін'я і сам набив на нього ручку з оленячого, ясно-бурого шляхетного рогу. Йому і в думку не впало, що Тана міг би користуватися сокирою при чому іншому, як при своїх дитячих іграх.

Ірина Винницька

Довідки й питання:

Ірина Винницька — сучасна письменниця. Любить вглиблюватись в юнацьку душу та змальовувати її життя й прикмети. Цей уривок з повісти, якої дія відбувається в доісторичних часах.

1. Що робив Тана в оселі?
2. Чому він волів утекти в ліс?
3. Яка була його родина?
4. Чим займалося плем'я вагаїв?
5. Чому вагаї мусіли стерегти пильно оселі?
6. Як була укріплена їх оселя?
7. Чим визначався Тана?
8. Чим була сокира в доісторичних часах для людини?

Ольга перевізниківна

Був чарівний літній день. Уже й з полудня зійшло. Левада вся в квітках пишається, за левадою стоїть хатинка, убога й низенька. Почорніда, мохом поросла; стріха говорить, що хатині з літ уже вийшло. Недаром і похилилася вона! Мов та бабуся сива, що із збанятком стежинкою в хату саме шкандибає та палицею підпирається.

З хатини вибігло дівчатко... золотокосе, синьооке, мале, може восьмилітнє. В одній сорочинці, вибігло та шугнуло в квіти.

Іде старець, увесь білий. Білий одяг, біле, довге волосся, біла, як сніг, борода у нього. В руці палиця висока, з перехрестям угорі. А очі в нього такі лагідні, така добрість б'є з них. Побачив дівчатко й перший поздоровився з нею:

— Здоровенька була, ясочко! — сказав.

— Здорові були, дідусю! — відповіла Оля сміливо і так глянула дідусеві в очі, що відразу полонила його.

Дідусь присів на траві:

— А чия ти, донечко? — спитав.

— Батькова та неньчина — відповіло сміливо дівчатко.

Дідусь усміхнувся.

— А хто будуть твої батьки?

— Мій батько перевізник. Усі довкола знають Мирослава перевізника...

— А можна б у вас заночувати? — спитав дідусь.

— А чого ж би ні, ось наша хатина. Ходіть, дідусю!

Увійшли в хату. Гість поздоровився з домашніми.

— Гість у дім, Бог з ним! — сказав Мирослав. — Вітаємо вас, просимо сідати та розгоститись.

— Іду здалеку в Київ, там моя родина, там хочу свої кості зложити.

Незабаром господиня подала вечерю... Старець якось дивно поведився. Якись знаки робив на чолі, на руках та на грудях, якусь молитву шептав, поки забрався до вечері... По вечері оповідав, що він з князями київськими Аскольдом і Диром у похід на Царгород ходив. Там по нещасній бурі на Чорному морі, що знищила всі українські судна, він чудом врятувався й остався в Царгороді.

Поки пішов на спочинок, став навколішки й голосно молився, руки склавши. Мирослав здогадався, що він певно в Царгороді прийняв грецьку віру. Раннім ранком гість підвівся та знов молився, а потім попрощався з господарями й пустився в дорогу. А як прощався з малою Олею, поклав руку на її ясне волоссячко, звів очі вгору та сказав:

Гарна, добра дитино! Якийсь віщий голос говорить мені, що тебе жде велика слава. Булеш княгинею. А в твоїх ясных оченятах читаю, що будеш мудра.

Минули літа. Ольга сидить перед хатою й думає над своїм сном. А снівся їй дивний сон. Десь вона ніби в лісі, на леваді, а з неба зорі спадають. Вона ловить їх у подолок. Аж тут де не взявся старець сивий, той самий, що гостив у них, як ще вона малою була. Він став перед нею і сказав: — Ольго, твій час прийшов. — Вона дивиться, а то перед нею вже не старець, а молодий, гарний лицар у зброї блискучій, золотистій. Узав її в обійми та й каже: „Ти моя!” Тут вона і проснулася. Через те вона з самого ранку якась неспокійна...

Аж тут із села подруги йдуть до неї.

— Ходи з нами зілля збирати на Купала.

— Зілля на Купала? Ах правда, треба йти!

Швидко зібралася. Пішли. Ольга забула про сон. Співають купальських пісень, бо то вечір Купала святкуватимуть, багаття палити, виводити танок. А в лісі так гарно, на полянах стільки квіток! Аж за очі хапають, як пахощі які!

Дівчата збирають зілля, саме купальське, плетуть віночки. Треба буде ввечері на воду пускати, свої долі питати. Кожна сплела собі віночок і на голову заклала. Гарно дівчатам у віночках. А вже найкраще Олі. Дівчата кличуть її княгинею.

— Чуєте, дівчата, — каже котрась, — хтось у ріг трубить...

— А справді, — кажуть дівчата.

Стали наслухувати... А голос щораз голосніший...

А тим часом з-за кущів лицар виїхав на сивому коні, увесь у зброї золотистій. Побачив дівчат і простісінько до них їде. Як побачили це дівчата, та давай утікати. А лицар каже: — Не тікайте, дівчатка, я ж не вовк! Краще покажіть мені дорогу в оселю яку, де б я міг заночувати з військом.

Тоді Оля каже: — Там за лісом, за рікою село.

Гаразд! Попровадьте ж нас, дівчата, — сказав інший лицар, бо тим часом більше дружинників виїхало на поляну...

І дівчата пішли попереду, а лицарі за ними. Незабаром стали над річкою, а вона була широка та глибока.

— Що це за ріка? — питає той дружинник, що перший побачив дівчат.

— Річка Велика — відповіла Ольга.

— Треба нам на другий бік перевезтися. Хто тут перевізник?

— Мій батько, — відповіла вона. Та він тепер нездужає, то я сама перевезу вас.

— Гаразд! Гарну перевізницю матиму, — сказав лицар, що був старший між дружиною. Вони звали його князем.

Він перший скочив у човен.

— Перевези першого мене! — сказав він до Ольги.

— Добре, княже! — відповіла сміливо Ольга, передала подругам зілля, взяла весло в руки й увійшла в човен.

Вона веслує, а князь від неї очей не відірве. Розмову з нею завів, а наприкінці каже: — Гарна й мудра ти дівчина! Заведи мене до хати твоїх батьків, я у вас ночуватиму.

В. Дядинюк: Княгиня Ольга

Князь мав їхати на другий день, але не поїхав. Увечері взяв участь у купальських ігрищах. Потім сидів ще цілий тяждень у батьків Ольги, а накінці каже: — Батьку, ненько, дай-те мені вашу Ольгу за жінку! Уже знаєте, хто я? Київський князь Ігор.

А старий Мирослав каже: — Не сподівався я й не мріяв, княже, про таке щастя для нашої дочки. Та коли така воля Божа та твоя, то віддамо її тобі. Бери її, Олю нашу, та будьте щасливі!

А мати плакала сльозами радості.

Так Ольга перевізниківна стала жінкою Ігоря, великого князя київського.

А. Лотоцький

Довідка:

Антін Лотоцький — педагог, письменник, автор „Княжої Слави”.

Святослав Завойовник

Довгий час ходила слава
Та за військом Святослава,
Виростали перемоги
За тим князем без тривоги.

„Краще, браття, в чистім полі
Головою наложити,
Як у соромі й неволі
Під ярмом ворожим жити!”

Так сказав цей князь хоробрий
І повів сміливих воїв
У Хозарію багату
На походи й підбої.

Понад Волгою, над Доном,
Від Кавказу до Уралу
Простяглись хозарські землі,
Там видніло міст чимало.

„Вдармо, браття!” —
[до дружини]
Святослав сказав завзятий —
„Свого той не оборонить,
Хто не вміє здобувати.”

Не устоялись хозари,
Впали мури, трісли стіни,
І хозарська вся держава
Поклонилась Україні.

Із-за моря, з Царгороду
Цісар шле послів, благас:
„Порятуй нас, Святославе,
Лютий ворог наступає!”

Мов гримучі грізні хмари,
На мій край ідуть болгари —
Вдар на них, здобудеш славу
І мене спасеш від кари.”

У палкого Святослава
Рветься серце до походів,
Лицарським він тужить духом
До воєнної пригоди.

„Києве! Прощай! Без бою
Я, мов риба без водиці... ”
І повів хоробре військо —
Все, мов викуте із криці.

Там на синім, на Дунаю,
Князь розбив болгарську силу;
Хто в неволю не дістався,
Той навіки ліг в могилу.

Міст вісімдесят болгарських
Простелив собі під ноги
І спочив в Переяславці,
Ситий слави й перемоги.

Та облудний грек готує
Не подяку, але зраду,
Побоявсь за власну шкуру
Та за долю Цариграду.

Затремтіли вражі греки,
Думка в них була лукава,
Щоб з болгарами з'єднатись
Проти війська Святослава.

Грек обнявся з болгариним,
Власні кривди забувають,
Святославову дружину
Звідусюди обступають.

Гряне вража перевага
На знеможену дружину —
Каже князь: „Пора вертатись
Нам у рідну Україну!”

Зо степу від сходу сонця
Наступає зла година —
Гордий Києве, прокинься!
Будь готова, Україно!

У степах над Чорним морем
Печенізькі орди сіли,
Мирні села нападали,
Убивали й палили.

Поки Святослав хоробрий
У Болгарії барився,
Печенізький хан лукавий
Взяти Київ спокусився.

Володимир Переяславець

Довідки й питання:

Володимир Переяславець — письменник і педагог.

1. Хто то був Святослав Завойовник та чому він так називався?
2. Які були його слова, коли він ішов на хозар?
3. Де було тоді хозарське царство?
4. Чому цісар Греції взивав його на поміч?
5. Хто то були болгари та де вони жили?
6. Як виглядало військо Святослава?
7. Як називалося місто, що його Святослав здобув від болгар?

8. Як називалося головне місто Греції?
9. Який був плян лукавого грека?
10. Де чатували печеніги на Святослава?

Ярослав Осьмомисл

На галицькому княжому дворі чималий рух. Приїхали в гості до Ярослава два князі: пересопницький князь Володимир Андрієвич і луцький князь Ярослав Із'яславич.

Князь Галича сам вийшов привітати гостей і сам впровадив їх у княжий терем. Тут привітала їх жінка князя Ярослава, княгиня Ольга. По бенкеті в честь дорогих гостей, що на ньому був і галицький єпископ Косма та найвизначніші бояри Галича, каже князь Володимир Андрієвич:

— Багато чував я про твою державу, княже Ярославе, про твої багатства, про лад у державі, але те, що я навіч побачив, перевищило всі мої сподівання. Куди я не їздив, скрізь бачив людей вдоволених, щасливих; всі люблять і хвалять свого князя.

— Так, так! — каже князь Ярослав Із'яславич, — хвалять скрізь тебе і всі горді із свого князя. Кажуть: „Ніде нема такого ладу й порядку, як у нас.” І воно справді так! Ти, княже, якісь чари знаєш, — додав жартом.

— Чари? — усміхнувся й собі галицький князь. — Авжеж знаю! Передав мені їх мій покійний батько.

— Які ж то чари? — спитали вже поважно оба гості враз.

— Тройзілля! — відповів галицький князь з усміхом на устах.

— Тройзілля?! — зачудувалися князі.

— А так, тройзілля! Що перше зілля, то дбай про славу Божу, бо держава, де процвітає слава Божа, сильна й могутня; там царює єдність і згода. Що друге зілля, то: люби й бережи правду й закони, бо як князь любить правду і зберігає закон, так само любитимуть і зберігати його піддані, — а закон — це по Бозі друга підвалина держави. Що третє зілля — то дбай про добро громадян: про хліборобство, промисл, про торгівлю, бо ти батько їх усіх, синів і дочок землі твоєї.

— Це справді чарівне тройзілля! сказав князь Володимир Андрієвич. — На жаль, в інших князівствах наших тепер так,

як би зовсім забули про нього. Ось сюди до тебе приходити б їм та вчитися, як правити державою.

А князь галицький:

— Усе лихо з того, що наші князі думають, ніби тільки війнами здобувається славу й добробут держави. Так думали наші предки давно. Поки йшли війною в чужі землі, щоб оборонити свої від наїздів диких орд, було воно правда.

А князь Ярослав Із'яславич:

— Твоя правда. А вже й найгірше, як свій на свого йде.

Тут князь Володимир Андрійович:

— Ми, правду сказати, обидва і прибули до тебе, княже Ярославе, щоб тебе намовити рушити із своїми залізними полками проти половців.

— Війна проти половців, — конечна річ! — каже Ярослав Осьмомисл. — Вони не тільки що нападають, грабують і руйнують нашу рідну землю, а й відтяли нам шлях до моря, спинили торгівлю. А держава без доступу до моря — те саме, що хата без дверей. Треба, треба доконче очистити шлях до Руського моря.

Зраділи обидва гості, що галицький князь признає конечність походу на половців.

— То йдеш з нами! — каже втішно князь Володимир.

— Ні, я з вами не піду! — на це князь Ярослав Осьмомисл.

— Як це?! Чому?! — здивувалися обидва князі-гості. — Таж сам признаєш, що похід конечний.

А галицький князь спокійно, повагом:

— Я з вами не піду, бо не можу покинути свою державу.

Тут князь Ярослав Із'яславич:

— То ніби нам докір, що ми покинули свої держави, і самі рушаємо добувати слави.

Галицький князь каже:

— Вам інакше, мені інакше! Ви маєте сусідами князів нашого роду. А я маю сусідів чужинців, ласих на мої землі, і то могутніх. Вони ждуть тільки хвилини, щоб я вийшов поза межі держави.

Посумніли обидва князі-гості, глянули один на одного, мовляв: „Шкода, що ми сюди трудилися.”

А галицький князь говорив далі:

— Я з вами не піду, але дам вам своє військо з досвідченим воєводою на чолі.

— А так, то що інше!

— А так, то згода! — зраділи обидва княжі гості.

Галицький князь говорив:

— Ще сьогодні дам наказ моєму воєводі Тудорові Єлчичу, щоб готувався в похід під вашим проводом.

Обидва княжі гості заявили, що до двох тижнів рушать у похід, бо їх воєводи підготовляють саме все потрібне до походу.

— У нас годі так, як у тебе, княже: сьогодні заповів, а завтра вже військо у похід готове. Найважливіше — підводи й харчі, бо в степах важко їх здобути, хіба що вполюєш — говорив князь Ярослав Із'яславич.

— У мене житниці повні збіжжя — заявив галицький князь.

— Так, так, ти про все думаєш, про все пам'ятаєш, — сказав князь Ярослав Із'яславич. — Недаром звать тебе Осьмомислом!

— Мушу! — відповів князь Ярослав. — Ласі сусіди знають, що мої полки готові в кожній хвилині рушити в похід, тому бояться зачіпати мене.

— А князь Володимир Андрієвич зідхнув:

— Гей, якби то всі князі так господарювали, як ти, і вміли так дивитись наперед! Могутня і славна була б наша земля!

— Як колись за Володимира Святого й Ярослава Мудрого, — додав князь Ярослав Із'яславич.

А князь Ярослав Осьмомисл:

— Було б так, якби наші князі закинули свари та чвари. Любови, правдивої братньої любови треба нам усім!

За кілька днів обидва князі відїхали, а за ними рушили в похід галицькі полки.

Стрійно й рівно виступили полки на княжому майдані. Єпископ Косма благословив військо і в слові до нього заохочував до бою з поганами за віру й країну рідну. По молитві промовив і князь Ярослав:

— Браття і дружино! Ідете в похід на поганих без мене. Радю рушив би я з вами, щоб проломити коп'я кінець поля половецького, щоб напиться шоломом води з Дону, та тоді не було б кому тут ладу дати і від нападу оборонити землю рідну. Тому пускаю вас під проводом князів пересопницького й луць-

кого та досвідченого мого тисяцького Тудора Єлцича. Будьте слухняні йому, як би я сам провадив вас. Він на князя вашого місці. Ідїть і вертайтеся із славою. Не посороміть землі Галицької!

— Не осоромимо, не осоромимо! — загриміло з усіх грудей хороброї дружини й війська всього.

— Слава, слава нашому князеві, Ярославів Володимирковичеві! — кричали раз-у-раз.

Задудніла земля під копитами коней лицарської дружини, під ногами пішого війська, замаяли білі галицькі прапори з трьома чорними галками, заграли сурми, похід рушив.

Довго ще стояв князь на місці та дивився за військом. Жаль йому було, що не пішов з ними слави добувати. Та дарма, відповідальна праця ждала тут...

А. Лотоцький

Байда

Історична поема

І.

До великої покари
На розпутті при дорозі,
Судять Байду яничари
В золотім Галатськїм Розі.

Суд скінчився. — Хлопці, гайда —
Мовив сам султан турецький:
Люту смерть хай прийме Байда,
Князь-отаман Вишневецький.

Та й скатуйте розбишаку,
Щоб почула і забула
Україна з переляку
І дорогу до Стамбула.

Хай почує вся отара
Гайдамаків запорізьких,
Що чекає й їх та кара
На пляцах золоторізьких!

„Смерть йому” — кати гукнули.
Змовчав Байда перед горем,
Тільки іскри промайнули
В грізнім погляді суворім...

Тут взяли його наскоком
Яничари злісні й грізні,
Почепили правим боком
Та на грубий гак залізний.

II

Гей, не гнись, могутня спино,
Не зломись, моє ребро! —
Ти прощай, прощай, Вкраїно,
Ти прощай, старий Дніпро!

Хай же турок не вчуває,
Як терплю я муки й глум...
І старий козак співає,
Розганяє біль і сум.

Оддає він Богу дяку,
Що досяг цього вінця,
Що не знав ніколи ляку
За Вкраїну до кінця.

До його тут кат нагнувся,
Щоб задати більше мук,
Байда хутко стріпонувся
І вхопив от турка лук.

І тремтячими руками
У султана наяву
Понад злісними катами
Він пустив свою стрілу.

Та пропав задармо замах,
Бо в очах маріла мла,
І в рукав в кривавих плямах
Поковзнулася стріла!..

Через три дні він скінчився,
Як дійшов до серця крюк,
Та терплячим залишився
Аж до смерти серед мук.

А як турки прибирали
В яму з крюка мертвяка,
В ту сторінку позирали,
Що вродила козака.

Грицько Чупринка

Довідки й питання:

Грицько Чупринка народився на Чернигівщині, вчився в Києві, належав до революціонерів і організував повстання проти большевиків. Розстріляний у 1921 р. Його вірші вийшли збіркою в Празі 1926 р.

1. Хто то був Дмитро Байда Вишневецький?
2. З ким він воював та як організував козаків на Січі?
3. Як виглядала за його гетьманування Запорізька Січ?
4. Чим визначався Байда?
5. Як оспівала народна творчість його смерть?

З молодих літ Петра Конашевича Сагайдачного

Князь Константин Острозький тількищо вернувся з церкви і снідав, як слуга сказав йому, що в Острог прийшли з Самбірщини якісь люди з письмом від владики. За хвилину наказав князь впустити їх.

Застали князя в його кріслі. Він був одягнений у довгий одяг, рямований соболевим хутром. На голові мав невелику шапочку.

Кульчичани, увійшовши, поклонились у пояс, а Степан Жмайло гукнув від порога:

— Слава Ісусу Христу!

— Слава во віки! — відповів князь і простягнув руку. Степан, поступаючи обережно по гладкій помості, передав владиче письмо, відтак поцілував князя в одягу, кланяючись до колін.

Князь читав письмо, а тим часом кульчичани мали час до усього докладно придивитися, що в тій кімнаті побачили. Уяв-

ляли собі, що князь мешкає в золоті та по золотім помості ходить, а тут така простота, така вбогість, що коли б це дідусеві Грицькові розповіли, то певно б не повірив.

Князь поклав письмо перед себе на столі, підвівся з крісла і приступив до кульчичан. Тепер побачили величню постать князя з довгою білою бородою. Не знали, що з собою робити, чи стати навколішки перед ним, як перед святим. Вони так і зробили, зразу Степан, а за ним обидва хлопці.

— Не треба, — каже князь. Навколішки стається лише перед Богом, а я грішний чоловік, як би і ви. — Вітайте! Владика Стецько Брилинський, мій знайомий і друг, пише мені про тих хлопців, а ще більше про вашого дідуся . . . Я знав колись Жмайлів, але то вже було давно . . . Скільки вашому дідусеві літ?

— Перейшла сотка, прошу вашої княжої милости, я його внук, а ото правнук.

— А цей другий — то не твій син?

— Ні, це сирота по наших добрім сусіді, що поліг головою, коли ми, кульчичани, від татарви відбивалися. Зветься Петро Конашевич. Маму його теж убили, а громада присудила, щоб ми сироту прийняли за свого, бо в нас такий самий одноліток був, оцей Марко. Хлопці так полюбилися, що один без одного й жити не може . . .

Князь погладив хлопців, плеснув у долоні, і зараз наче з-під землі з'явився старий слуга.

— Заведи оцих хлопців до ректора. Вони мають бути прийняті в бурсу і в нашу школу. Ректор скаже, в котру. Скажи, що в бурсу і школу на наш кошт.

— Ти, Жмайле, де живеш?

— У цехмістра Плескача.

— Добре. Коли від'їздитимеш, поступи до мене. Передам гостинця для твого дідуся і для церковної школи в Самборі.

Князь дав знак рукою, що можуть відійти. Вони обняли князя за коліна і поцілували одержу.

Слуга повів їх до ректора Герасима Смотрицького. Він був першою особою в Острозі у князя. Герасим Смотрицький, що помагав князеві заснувати школу й друкарню в Острозі і дав їй початок до дальшого розвитку, уходив поміж тодішніми українцями за великого вченого. Заживав у всіх великої поваги й пошани. Заложив в Острозі т. зв. учений гурток, видав у княжій друкарні багато книжок.

Як княжий слуга привів до нього хлопців і заявив волю князя, Смотрицький дуже ними зацікавився, бо князь звичайно не турбувався тим, кого до школи та до бурси приймається. Він став випитувати про все Степана Жмайла і зараз став хлопців іспитувати. Зразу не йшли добре відповіді наляканих хлопців, та ректор був неабияким педагогом і зумів з них видобути, чого йому було треба. Іспит скінчився добре, ректор похвалив їх і зараз післав їх з дияконом у бурсу.

Бурса стояла зараз побіч ректорського дому, з якого виходило одно вікно на подвір'я й огород, так що він усе міг бачити, що робила молодь, віддана його опіці.

Замок в Острозі

Бурса — то великий будинок, боком до вулиці обернений. Входилося у вузькі сіни, звідки були двері до просторих кімнат. До одної такої повів їх диякон.

Ввійшовши до середини, хлопці не знали, на яку ступити. Усе було для них новістю. Посередині стояли довгі столи з лавками, по боках лежанки для бурсаків. У тій кімнаті була заразом і спальня й їдальня і тут вони вчилися.

У бурсі мали приміщення ті хлопці з околиці, які не мали спромоги мешкати в городі, були діти княжих державців і слуг

з подальших околиць, міщанські діти з поблизьких містечок і городів. За своє удержання платили невеликі оплати, а багато їх було таки на удержанні князя.

Як кульчичани туди попали, було там дуже гамірно. Бурсаки поз'їздилися, бо наука мала вже початися.

Диякон розповів даскалові, що був над бурсою поставлений, волю ректора. Степан йому вклонився і всунув у руку золотого, чим відразу з'єднав собі його ласкавість. Він вишукав для кульчичан краще місце і то одне біля другого, щоб їх не розлучати. Вдоволений Жмайло просив ще даскала про опіку, розпрощався і пішов до Плескача.

На тім зійшов час до полудня. У сінях почувся дзвінок і зараз почали напливати в кімнату хлопці, що бавились на подвір'ї, до обіду. Даскал показав хлопцям їх місця. По обіді приходили всі на бурсову площу, де забавлялись й заводили різні молодечі іграшки. Скакали через шнурок, — перебігалися, кидали м'ячем, метали дерев'яними списами, або стріляли з луків до мети. Даскал пояснював кульчичанам бурсовий порядок, а далі закликав до себе старшого спудея (школяря) і казав і тих новиків взяти до гурту. Хлопці повеселішали, осмілюючись, та стали з іншими забавлятися.

— Цікавий я, — питає один бурсак Марка Жмайла, — що ти вмієш?

— Я вмію на шаблі битися.

— У нас лише дерев'яні шаблі, бо залізних не можна.

— Я також залізної шаблі не вживаю.

— Семку! — кликнув хтось, — ходи сюди, на шаблі з ним поміряєшся.

Всі зацікавились, і заки прийшов прикликаний Семко, вже дві дерев'яні шаблі з'явилися. Марко зняв свою капоту і засукав рукави. Те саме зробив і Семко, і вони станули напроти себе, окружені бурсаками. На площі відразу затихло, і всі сюди позбігалися.

— До кількох разів маємо складатися? — питає Семко.

— Як хочеш, складаймося, поки один одного поконе.

— Та до смерти не будемо битися, ти кажи, скільки разів хочеш?

— Хай буде до трьох.

Зложилися, поставивши ліві руки позад себе. Семко напер на Марка з усієї сили, хотів йому зараз показати свою перевагу. Марко відбивався спокійно, поки не вжив „жмайлової штуки”.

Зачепивши раз шаблю противника, він став так хутенько нею колувати, що Семко не міг її висвободити. Потім зігнув нагально руку в лікті, вибив Семкові шаблю з руки з такою силою, що вона полетіла геть понад голови окружаючих.

Всі аж охнули з подиву, бо Марко за той час ані кроком із свого місця не рушився, а Семко уходив у бурсі за великого мистця на шаблі. Але умова була до трьох разів.

Семко ще не зміркував, чим Марко над ним переважає, і розпочав двобій так само. До того був ще подражнений і гарячився. Маркові було тепер ще легше його поконати.

— Підожди, небоже, я вже знаю, як ти робиш, тепер тобі не вдасться.

Семко став увихатися, щоб тільки не дати своїй шаблі захватити. Та Марко таки доконав свого і третій раз вибив з руки шаблю.

Семко, червоний як буряк, задиханий, наближився до Марка і, подаючи йому руку, каже:

— Ти тепер у бурсі будеш перший, нічого казати. Але я мушу твоєї штуки навчитися.

— Так, — це по-лицарськи, — каже вдоволений даскал, — ну тепер, хлопці, поцілуйтеся і будьте приятелями.

На кульчичан стали тепер дивитися інакше і кожний забігав, щоб з ними познайомитися.

— А чи твій брат також такий мистець на шаблі? — питали, показуючи на Петра.

— Він також мистець, але від лука.

— Давайте лука! — кричали спудеї.

Петро взяв у руку лука, попробував силу тятиви, відтак зважив стрілу в руці і спитав:

— Куди маю стріляти?

— Ціляй в турка отам на огорожі.

Хлопці справді намальовали там вуглем турка у великій чалмі, з бородою та ще з файкою в зубах.

— Куди ціляти?

— Кажуть тобі, в турка, не бачиш?

— Та бачу, що в турка, але де, в око, в ніс, в лице?

— Невидальщина! Ти собі жартуєш з нас! Буде з тебе, як поцілиш у голову.

— Я з вами, відай, не договорюся. Отож кажу вам наперед, що поцілю в лице коло носа, або в самий ніс, бо ще не знаю сили того лука.

Петро зложився і випустив стрілу. Вона поцілила турка в самий ніс.

Знову всі охнули.

— Тепер поцілю в зуби, — каже Петро, дуже радий з того, що так йому повелось.

Знову фуркнула стріла і попала туркові в зуби.

— Господи! А це що? — питали зачудовані спудеї.

— Тепер стрілятиму туркові в око, каже Петро, усміхаючись.

Він перехрестив лук і прицілився.

Стріла попала туркові в око.

Спудеї кинулись до фігури.

— Не рушати стріл! Хай побачить пан ректор.

Тепер виступив між хлопців якийсь козак. Він стояв позаду і приглядався двобоєві на шаблі та стрілянню. Козак був кременний, гарний мужчина. Лице гарне, огоріле від сонця, чорний вус. На ньому багатий оксамитний контуш і сап'янові червоні чоботи. Вийшовши з гурту, він узяв обох хлопців на руки, мов малих дітей, і каже:

— Лицарі з вас будуть, ось що. Таких митців то хіба на Запоріжжі шукати. Знайте, що я перший пушкар між козацтвом, а ти будеш перший лучник, а ти перший на шаблі. Чи ти не з роду Жмайлів? Бо на Запоріжжі ця штука „жмайловою” зветься. Ростіть, хлопці, на славу України...

Це був Северин Наливайко.

Андрій Чайковський

Довідки й питання:

Андрій Чайковський — відомий письменник-повістяр, що в своїх творах змалював українське козацтво. Народився він і жив у Західній Україні. Дуже цікаві його повісті: „Побратими” і „За сестрою”. Також цікава повість з життя української шляхти в околиці Самбора п. з. „Олюнька”. Ця повість славна з того, що в ній змальована українська шляхта.

Одним з найбільших гетьманів перед Хмельницьким був Петро Конашевич Сагайдачний, що походив із Західної України. Він учився в Острозькій академії, а на Січі був обраний гетьманом. Боював на морі й на суші проти турків. Славний був його похід на Кафу, та найбільше вславився під Хотиним, де стояв на чолі кількадесятьох тисяч козаків, що помагали полякам бити турків. Від рани під Хотиним помер у Києві, де його поховали в монастирі Богоявленського братства, що його за життя геть-

ман збагатив. Він вписав у його члени всіх тоді козаків-січовиків.

1. Чим був Острог в XVI-XVII століттях для всієї України?
2. Як називався тодішній князь (добродій) острозького культурного життя?
3. Коли видрукували славну Біблію Острозьку?
4. Чим визначалася Острозька академія?
5. Чому туди віддавали шляхтичі своїх дітей на навчання?
6. Як виглядало мешкання князя?
7. Чим визначався князь?
8. Хто був тоді ректором академії?
9. Хто був Петро Конашевич?
10. Як виглядала бурса?
11. Які роди забав були в моді в тодішньої молоді?
12. Як відбувся бій на шаблі?
13. Який наказ дав хлопцям даскал?
14. Чим визначився Петро?
15. Що передбачив козацький пушкар Северин Наливайко?

Юність Богдана Хмельницького

Недалеко від міста Чигирина над річкою Тясмином, що розлилась тут широко й багнисто, на горбі, під великим лісом притулювся хутір Хмельницьких. Суботів звався. Оселив його Богданів батько, Михайло.

Тоді Чигиринщина була на краю хрищеного світу. Далі, де тепер Херсонщина, то вже були дикі степи. Ходили там табуни диких коней, сугаків, турів цебто диких волів. Далі, ближче до моря, випасали свої отари овець і табуни коней волохи, турки, татари. На дніпрових островах була Січ Запорізька, куди йшли козаки з України підстерігати татар, що раз-у-раз вибігали з Криму на Україну, грабували села й хутори, забирали всякий пожиток і людей у неволю. По степах ніяких осад не було, ні городів, ні сіл.

І в сусідстві того дикого степу землі було вільної скрізь, куди оком кинеш. Гарно було тут господарити, але небезпечно. Жили люди, як у ворожім краю. Хутори ховалися десь у лузі, по балках, щоб непримітно було; а двори обгороджувалися міцним частоколом із стрільницями, щоб у потребі відбитися й відстрілятися від ворога. Лісів тут тоді було далеко більше, як тепер.

Михайло Хмельниченко поставив двір міцний, осадив кілька сімей слуг та підсусідків, завів господарство, жив заможню,

в достатках. З дітей один тільки син Богдан Зиновій виріс. Міткий хлопець удався. Чорнявий, сильний, як вогонь, скорий. Розумний і дотепний, сміливий і завзятий.

Та й час був такий, і місце таке, що не виростали й не ховалися там люди інші, тільки хоробрі та завзяті. Жили на ласці Божій, день-у-день смерті в очі заглядаючи. З хутора на поле не вийдеш без рушниці. Люди косять чи орють, а вартовий на могилі стоїть, татар сподіваючись. Запалив вогонь на могилі — ото тікайте, люди, чим скорше, ідуть татари, везуть аркани на ваші шиї, везуть коней у тороках на ваші достатки! Хапайтеся до двору та беріться за рушниці — а ні, то ховайтеся десь у лісі, у болота, може Бог помилує . . .

А зате як захоплять наші татарський загін на переправі, особливо як із здобиччю вертаються, а коні їх перетомлені та навантажені — тото дадуть собі духа! Кидає татарин здобич, невільника й худобу, тікає тільки з кіньми. Женуть за ними наші, а він кине все, що має на собі, і сідло, і зброю, тікає сам з душею, може кінь винесе. Не винесе, то амінь тобі, татарине . . .

Отак, серед такого життя бурхливого, небезпечного вистав юнак Богданко. Та не хотів його лишити без науки батько. Підучивши дома, післав у Галичину, в єзуїтську колегію, що її тримали ченці-єзуїти. Там учився він найбільше латинської мови, бо нею тоді всяке діловодство велося по судах, по урядах.

Вчився Богдан, набирався науки. Але тягло його над Дніпро, в безкраї степи, де козаки переганяють вітер на бистрих конях. І не схотів він залишитися в тих безпечніших сторонах, щоб служити десь у суді або на дворі великого пана дороблятися панської ласки та „фортуни” (мастку), але вернувся на Дніпро.

Пішов на Запоріжжя, на Січ, бо там найліпше можна було навчитись воєнного ремесла, стати досвідченим вояком, відважним начальником. А в тодішній Україні ніхто не мав такої слави та пошани, як вояк, сторож границь України. Вступив Богдан до козацького війська. Ходив з козаками не раз на море, на турецькі городи, щоб „димом з козацьких мушкетів Царгород (Константинополь) обкурювати”, як казали козаки. Уганяв за татарськими наїздами по степах. Ходив у кримські походи. З польським військом, з лейстровими козаками ходив на турків, коли вони прийшли на тодішню Волощину (Басарабію) та хотіли Україну й Польщу під свою руку підбити.

Погромили тоді турки поляків, багато вояцтва попало в турецький ясир і Богдан між ними. Два роки перебув у турецькій неволі, аж виміняли його на турецьких невільників після перемоги під Хотиним (1621), коли то старий гетьман Петро Конашевич Сагайдачний наловив багато турків.

А іншим разом Богдан і сам приловив знатного татарського пана (мурзу), привіз до себе на хутір і держав довго.

Любили у війську Богдана й шанували. Настановили його отаманом, а далі сотником і писарем військовим. Велике то було діло, бо на писареві полягало все військове діловодство: писати листи до заграничних держав, видавати грамоти, універсали, патенти, вести військові реєстри, в яких були списані всі козаки. Козацьке військо становило окрему державу, а писар був у ній канцлером.

У вільнім часі Богдан господарив на батьківськім хуторі, бо батька вже не було. Богдан оженився тоді з Ганною Сомківною та мав дітей. Жив у повазі й достатках, та ніколи не покинув свого народу й війська.

Михайло Грушевський

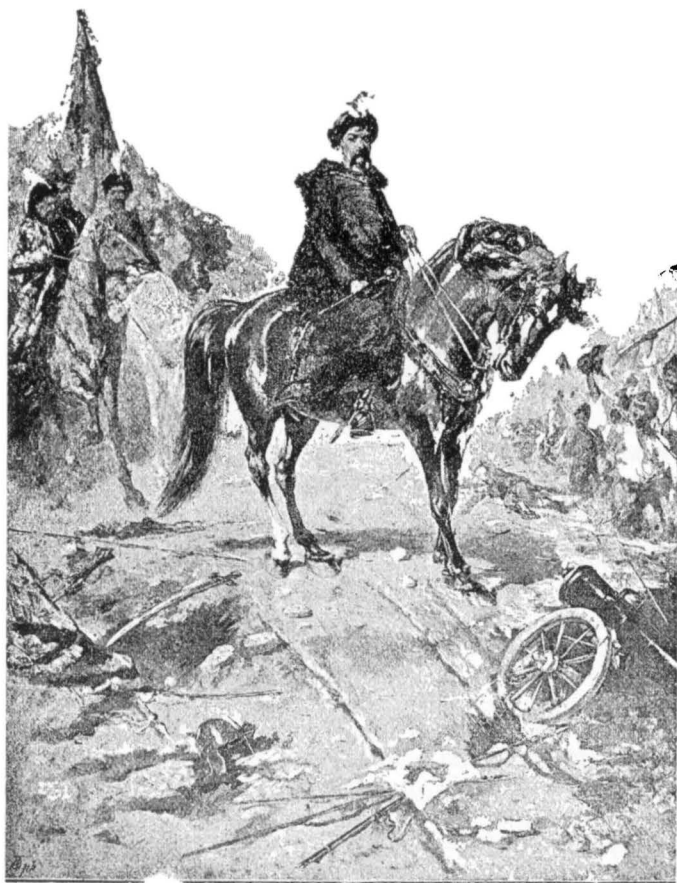
Довідки й питання:

Михайло Грушевський — наш найбільший історик і дослідник українського життя в минулому. Він написав велику історію України, що має 10 повних томів. У Львові він викладав в університеті та вчив досліджувати історію України багатьох молодших від нього, як напр. Івана Крип'якевича, якого книжку учні вивчають у школі.

Кожен українець повинен знати, що найбільшим нашим гетьманом був Богдан Хмельницький. Він розбив зовсім польське військо, що прийшло на Україну враз з шляхтою, яка завела на Правобережжі панщину, тобто невільництво. Славні були його перемоги під Корсунем, Зборовом, Пилявцями, Батогом. Тільки нещасливий був бій під Берестечком, де гетьмана зрадив татарський хан. Але Хмельницький не міг сам дати ради полякам, тому за ухвалою полковників зробив угоду з московським царем у Переяславі (1654 р.). Потім він жалував того та став укладати союз з Туреччиною, Семигородом і Швецією, щоб спільно розбити ненаситних москалів, які почали вважати Україну своєю колонією. Він не довершив того, бо смерть його постигла нечаяно.

1. Де стояв хутір Хмельницьких?
2. З чим межувала Чигиринщина?
3. Де була Запорізька Січ?
4. Яку мету мала Січ?

5. Чому Михайло Хмельницький мусів поставити міцний двір?
6. Як виглядав його син Богдан Зиновій?
7. Які то були часи?
8. Де вчився Богдан тодішніх наук та військового ремесла?
9. В яких походах брав участь замолоду?
10. Що трапилось йому під Цецорою?
11. Чого навчився Богдан у турецькому полоні і як це йому придалось?
12. Яке було даліше його життя?

Гетьман Богдан Хмельницький

Розрита Могила

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндрували,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
— „Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Своїх діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —
Панувала і я колись
На широких світі.
Панувала... О, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що колишучи, співала
Про свою долю,
Що співаючи, ридала,
Виглядала волю!...
Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала —
У колись б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані

Жидові, німоті;
Сини мої на чужині,
На чужій роботі;
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває.
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає...
А тим часом перевертні
Нехай підростають,
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку здимати!
Поспішайте ж, недолюдки,
Матір катувати!"

На четверо розкопана
Розрита могила.
Чого вони там шукають?
Що там схоронили
Старі батьки?

Ех, якби то...

Якби то знайти те,
Що там поховали,
Не плакали б діти,
Мати б не ридала.

Тарас Шевченко
Березань, 1843.

Довідки й питання:

У 1843 році Шевченко відвідав Україну, вперше від часу свого звільнення з кріпацтва. Саме тоді московські археологи розкопували могили на Україні, а прості люди вірили, що в них колись поховано волю України. Тому останні слова цієї поезії означають свободу, яка була б для всіх великим щастям (Не плакали б діти, Мати б не ридала). Покищо Шевченко вважав, що розкопування могил — то наруга над українською старовиною й тому обвинувачував „москаля” і тих, що йому помагали (перевертнів, недолудків) в нищенні України. В цій поезії

маємо персоніфікацію (уособлення) України, з якою розмовляє поет. Хоч Україна виховувала своїх дітей, та проте нерозумне діло Богдана Хмельницького, — а саме переяславська угода з московським царем в 1654 році, — віддало її в неволю Москві. Тому Шевченко докоряє Богданові. У XVIII ст. московський уряд обдарував своїх високих урядників українськими землями та продавав їх різним колоністам (жидові, німоті), а діти України покидали свої степи та йшли на „чужу роботу” в Московщину.

1. Як називає поет Україну?
2. В чім бачить причину її поневолення?
3. Яку силу приписує він доброму, патріотичному та релігійному вихованню дітей?
4. Як відповідає йому Мати-Україна?
5. В чому вина Богдана?
6. Чим грішать перевертні?
7. Що зробили вони з України?
8. Які слова означають розпач Матері-України?
9. Коли вона воскресне?

Юні дні в житті Маркіяна Шашкевича (Скорочено)

Маркіян Шашкевич народився 6 листопада 1811 року в селі Підлиссю Золочівського повіту, поблизу містечка Олеська, де парохом був його дідко о. Роман Авдікович. Підлисса — це гарне село серед горбків, умасних лісами, оперезаних річками. На сторожі села стоїть високий горб, званий Підлисецькою, або Білою горою, з одного боку зелений від кущів, а з другого білий від вапняка, що добувається з глибини на верх. Як вийти на оцей горб і кинути оком довкола, то видно велику рівнину, поперетинану дорогами, за якою на небосклоні сіріють довкільні села та містечка. Між селами ліси, у селах садки, в садах пасіки. Тільки що в Маркіянових часах не одна хата стояла пусткою, бо люди втікали з того повіту, хто закордон, а хто на Буковину. Ті, що осталися, ходили зі смутком на лиці і з жалем у серці, що такий гарний край, а так погано в ньому жити.

Хата підлисецького священика, в якій родився Маркіян, стояла в найгарнішій місці; вона тулилася до саду, а сад лущився з ліском. Весною співали тут соловії, цвіли веснівки та фіялки, пахли живицею сосни і старий дуб шумів, оповідаючи про давні, ліпші часи.

Маркіян був найстарший син Єлисавети та Симеона Шашкевичів. Його вчили зразу дома, а далі в німецькій школі в Золочеві. Як скінчив її, відвезли до Львова, а по двох роках до Бережан.

З початком вересня 1826 року Маркіян почав ходити до гімназії в Бережанах. Бережани лежать у гарній, гористій околиці, покритій дубовими лісами і славляться старинним замком та величезним ставом, що знаходиться вище міста і може його кожної хвили залляти.

Гімназійні залі великі, але низькі, коридори довгі та темні. Гімназія виглядала як монастир. Наука відбувалася за новими планами з 1818 року, що привернули давній єзуїтський улад. В кожній класі вчив один учитель і провадив учнів від 1 до 4 класи, а в п'ятій починав другий навчання. Учень кінчив гімназію, знаючи тільки двох учителів, що мусіли його навчити всіх предметів. Геометрію, фізику і природописні науки скасовано, альгебру обмежено, лишилася тільки латина, грека, німецьке, історія та трохи польського, разом 18 годин на тиждень, тож кожний четвер був вільний від науки. Вчили тут також агрономії, а зате не було окремого вчителя гр. кат. релігії, і наші учні мусіли вчитися римо-католицької релігії.

Як Маркіян прийшов до Бережан, то навіть наших свят не святкували в школі, бо щойно 1827 року вийшов декрет про святкування десятиох днів у році за гр. католицьким обрядом. Вчителі придержувалися давнього ладу, а саме, казали вивчати все напам'ять. Особливо латинську граматику. По-латинськи викладали також історію. Зате про „руське” — нікому й не снилося. Гімназія стояла під управою старости Казимира Мільбахе-ра, що мав титул директора. Його заступником з правом візитації був місцевий латинський парох кс. Стефан Ступніцький. Гімназія підлягала науковому виділові у Львові.

До науки заохочували різними засобами: саджали до „ослячої лавки”, кликали на „чорну каву”, а навіть замикали до карцеру, що був zarazом спіжарнею сторожа і гніздищем щурів. Такого, що „забувся” і відізався до товариша рідною мовою, карали, він мусів носити на шиї книжечку з дощочок так довго, аж приловив іншого на тій самій провині. В суботу учитель оглядав книжечку з іменами винуватців і завдавав усім записаним кару.

Поза школою учні шукали розривок в улюбленій грі м'ячем, пливали по ставі, а старші ходили на лови з рушницями.

Ранком перед восьмою сторож ішов до церкви і дзвонив, щоб ціле місто знало, що в гімназії починається навчання. Тоді з усіх сторін міста спішили учні до бережанського ратуша, поступаючи подорожі до гр. католицької церкви. В школі були дві або три години і йшли на обід. По обіді знову мали годину, або дві науки. Вечорами товариські розмови, „темперування” пер, старші перепитували молодших, помагали господарям у праці.

Часом до міста прийде циган з ведмедем, часом линвоход. Більшу цікавість будив приїзд єпископа, директора гімназійних наук, або намісника цісаря. Тоді учні виходили далеко за місто, на львівську дорогу, щоб впровадити достойника до міста.

Дуже святково кінчався шкільний рік. Тоді в церкві закривали великою завісою іконостас, ставили довгий стіл на місці тетрапода, накривали його зеленим сукном, а на столі укладали дневники і шкільні нагороди. За столом сидав староста, латинський парох та інші достойники. Коли все було готове, старенький префект давав знак рукою і з хорів гриміла могутча музика на сурмах. Потім мав промову ректор, тобто один з учнів 6 класу, а по промові префект читав імена найліпших учнів з кожної класу; при викликанні учнів гриміли сурми.

Не без враження були Маркіянові проходи по чудових лісах та горах в околиці, Руриськах, Сторожиськах, Раю, де природа, народні пісні, історія і народні перекази говорили до його молодой поетичной душі.

На свята їхав він додому. А дома, хоч би яка біда, то все таки найліпше. І Маркіян тужив за домом і свою любов до родини виявляв у віршах, які посилав їй на іменини.

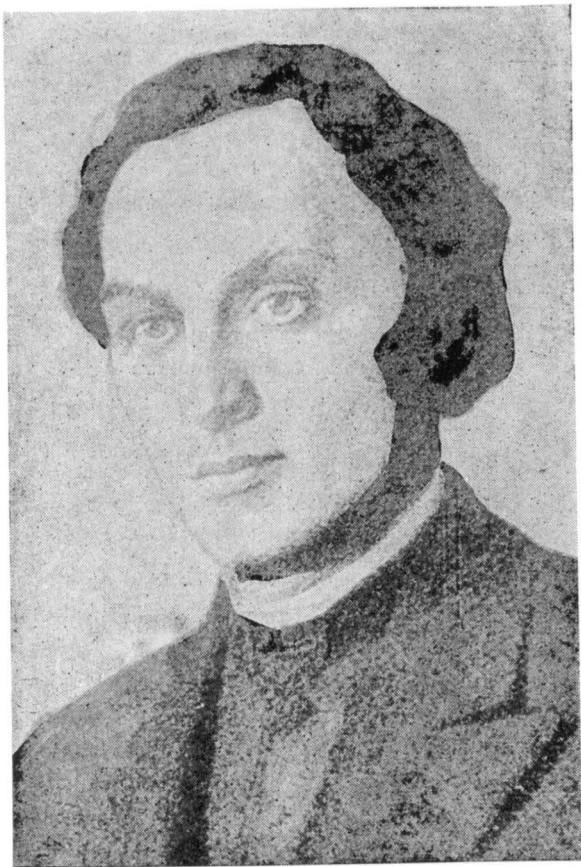
Національне пробудження та патріотичні почуття зродилися щойно в 1830 році, коли то поляки повстали в листопаді у Варшаві, а згодом також і в Галичині захопили молодь, зокрема українську. Саме тоді Маркіян був уже знов у Львові на так званій філософії, тобто в 7 і 8 класах при гр. католицькій духовній семінарії.

Богдан Лепкий

Довідки й питання:

Богдан Лепкий, автор цього життєпису, вчився теж у Бережанах в гімназії. Тому його оповідання про Бережанщину живе й образове. Лепкий був гімназійним учителем, а потім професором університету в Кракові та викладав історію української літератури. Писав поезії, повісті, оповідання та наукові праці. Помер у Кракові 1942 р.

1. Хто був Маркіян Шашкевич?
2. Як виглядала хата підлисецького священика?
3. Який був шкільний улад у бережанській гімназії?
4. Коли пробудились патріотичні почуття серед освічених людей у Галичині?

Маркіян Шашкевич пробудник Галичини

Панські жарти

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давніх, мало вчених,
У Луцьку чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
З мужиком, що поглядали
На панський двір тривожно, мали
Для пана лиш низький поклін,
І ненастанно почували,
Що їм чужий, ворожий він.

Не думав певно старовина,
Наш піп, не снів, мабуть, і сном,
Що надійде така година,
Що перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!

Вдівцем бездітним

Багато літ він жив у нас,
Аж заманулось йому раз
Занятись ремеслом просвітним.
Хоч сам він не багато знав,
Та як у полі вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітей хоч читання навчити.

Не довго й думавши, даваї
До себе дітвору скликати.
Веде їх літом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не відразу їх садив
За книжку, ані за азбуку.
Чи то тому, що й сам блудив
Чимало в книгах, чи судив
Він гостро книжну науку.
Він зацікавлював дітей
То повістками, то казками,
А головно на сей святий
Великий Божий світ — природу
Раз-у-раз увагу їх звертав.

На кождім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
І вмів до всього нав'язати
Чи то випадок із життя,
Чи корисну якусь науку.
Умів і кожне він дитя
Розрушить, взяти мов за руку,
Збудити власні в нім думки
І визвать власнії уваги
Так, що малії дівтаки,
Обдерті, босі, залюбки
До нього йшли, мов овечки
До пійла в час літньої спраги.

Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи відпочить.
От пан-отець читати вчить:
З вербових прутиків складають
Великі букви на піску,
А далі й книжечку яку
Їм винесе; товпляться тут,
Цікаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі їх складають.

Не знаю, Бог дає, мабуть,
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що не знаходить в світі пари;
Другому рій крилатих дум,
Що мов орли летять за хмари;
Ще іншим руки золоті:
Що очі бачать — руки вдіють.
Який же дар дістали ті,
Що так дітей учити вміють?
Мені здається, в скарбі тім
Любови найбільш дістаюсь їм.

Чимало вчителів стрічав я
В життю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я.

Щоб так з маленькими дітьми
Вмів поводитись, як покійний
Наш пан-отець. І що то був
За празник у селі подвійний,
Як на Великдень хлопці наші
У церкві складно заспівали,
На крилосі напереміну
Апостол по пунктах читали!
Мов рій у літі люд загув,
Мами аж плакали: „Такого
Ніхто від віку в нас не чув!

Чи, бач, хлоп'ята! Дармо каші
Не їли! Бач його старого,
Як вивчив!” В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як пан-отцю віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків один спішив
У двір, щоб пану все сказати.

Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із „бидлом” не стояти.
Скінчилась Служба, посвятили
Паски, аж ось з двора біжить
Післанець до попа: „В тій хвили
Пан хоче з вами говорити”.

Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якесь тут лихо
Над ними без вини стряслось..
Гуртом хотіли провожати
Попа, та він їх задержав:
„Не треба пана дратувати” —
Перехристившись, сказав.
Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде, —
Аж ось по хвилі він іде.
„Христос воскрес! Та Бог із вами!

Чому не йдете по хатах?
Не бійтеся! Ніякий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі власти заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтів навчить
Дітей письма зовсім без плати.
„Ну, сього я вам заказати
Не можу — згодом каже пан, —
Лиш по-доброму пораджу вам:
Покиньте се пустеє діло!”

„Я б був його й не починав, —
Отак я пану відказав,
Коли б до мене не наспіло
Із консисторії письмо:
Не лиш дітей в селі навчати,
А й школи, де мож, закладати”.

„Чи так? Ну, се ще ми вздримо!” —
Сказав вельможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови. Йдїть в спокою,
Не бійтеся! А ви хлоп'ята,
До мене завтра всі на свята!
Ну, йдїть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос воскрес!”

Іван Франко

Довідки й питання:

Ця поема Івана Франка зображує часи панщини напередодні її знесення в 1848 році.

1. Як називали тоді селяни свого священика?
2. Як служив він своїй громаді?
3. Як навчив він молодь грамоти?
4. Коли відбувся перший показ його освітньої праці?
5. Яке враження зробив на людей виступ молоді в церкві?
6. Як дідич села, пан Мигуцький, поставився до освіти людей?
7. Чому він боявся освіченої молоді?
8. Які то були часи?
9. Як боронився священик?
10. Що то була консисторія та які вона дала накази священикам?

Колисав мою колиску . . .

Колисав мою колиску
Вітер рідного Поділля,
І зливав на сонні вії
Степового запах зілля.

Колисав мою колиску
Голос недалеких дзвонів,
І веселий спів весільний,
І сумний плач похоронів

Колисав мою колиску
Звук підгірської трембіти,
Що від неї зорі меркнуть
І росою плачуть квіти.

Колисав мою колиску
Крик неволеного люду,
І так в серце вколисався,
Що до смерти не забуду.

Богдан Лепкий

Довідки й питання:

Богдан Лепкий — народився на Поділлі, в селі Крегульці в 1872 р. В цій поезії він оспівує своє подільське походження, що залишило в його душі тугу за степовим зіллям. Також і звуки підкарпатської трембіти вирізьбили в його душі риси смутку. Різко в душі вглибилися звуки сільських дзвонів, що голосили весільні радощі й похоронні смутки. Але найсильніше зарисувався в ньому крик поневоленого люду, якого не забуде до смерти.

1. Що означає слово: „колиска” в цьому вірші?
2. Які степові прикмети має Поділля?
3. Що таке трембіта і чим вона відзначається?
4. Чому для Лепкого дзвони були недалеко?
5. Про який крик неволеного люду говорить тут поет?
6. Що можна сказати про Богдана Лепкого на основі цього віршу?
7. Які тут перенесення та поетичні заміни?

У закові

Герман не зчувся, коли став перед першим своїм закопом.

Кошара з дощок і різаних стовпків розсілась над ямою, мов сіре циганське шатро. В середині було брудно й душно, хоч кошара ніколи не замикалася. Всякого, хто знадвору входив до неї, сумерк хапав за очі. Аж по довшім часі можна було до нього привикнути і розглянути добре все, що в середині знаходилося.

Герман увійшов. Ріпники (робітники, що добували нафту) щойно пополуднували і бралися до роботи. Їх було чотири.

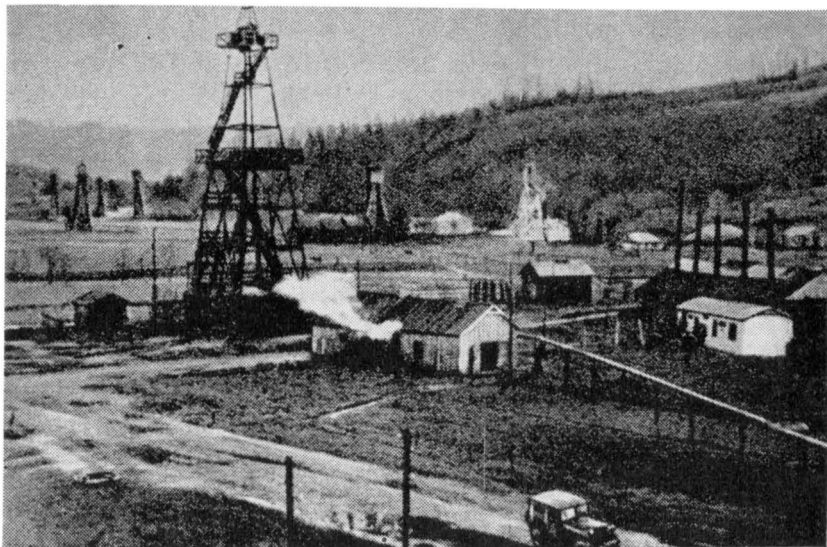
Самі молоді парубки. Один давно вже стояв при млинку і млинкував свіжий воздух до ями. Поки це не зробиться, не можна лізти в глибіню. Два другі приготувляли третього, що мав спускатися вділ. Вони оперезали його шлесю попід пахи і потім причепили шлею до дротяної линви. Парубок прибраний таким чином, стояв над ямою, не кажучи ні слова.

— А що, чей уже мож спускати? — сказав один з тих, що його оперізували. — Ану, Миколо, подай йому там оскарб і ліхтарню. Швидко, небоже!

— Ну, ну, нічого квапитись. До вечора є час, — відповів той від млинка.

На ті іменно слова Герман надійшов до кошари.

— Так, так, є час! Поволеньки собі поводитись! — крикнув він гнівно. Вже друга година, а ти ще наверху?

Підкарпатський промисловий район

Ріпники не вжахнулися, не переривали своєї роботи при Германовім приході, — ані один не глянув на нього. Микола рівнодушно складав оскарб (джаган) і мотику (сапу) в бляшаний кібель (відро), причеплений на кінці линви. Семен млинкував далі, хитаючись при тім на оба боки, а Степан причепив шнурок до пружини, на котрій стримів дзвінок. Потім засвітив ліхтарню і дав її Гриневі.

— Чому швидше не робите? — крикнув знов Герман, котрого найбільше лютила та рівнодушність, дерев'яний спокій ріпників.

— Так робимо, як можемо, — відповів Семен. Таж годі його спускати в замороку! Самі знаєте, що вісімдесят сяжнів — то не жарт!

— Ну, Гриню, бери ліхтарню та йди в Божий час! — сказав Степан.

Гринь узяв ліхтарню, ступив одною ногою в кібель, а рукою взявся за линву. Степан і Микола стали до корби. Поволі замахала вона своїм крилом, і линва, мов червона змія, почала сковзуватися з валу, на яким була навинена. Гринь ще стояв на березі ями. На його лиці крізь густу верству глини і кип'ячки (земного олію) можна було побачити якийсь неспокій, якусь тривогу і щось, немов боротьбу з самим собою. Через його голову промигнула блискавкою думка про дім, про стару матір, яка завтра, в неділю, жде його на обід. А тут ось перед ним ця глибоченна пропасть, брудна, вонюча й тісна, мов життя в нужді. А там у глибині — кілька то різних невидимих сил грозить йому! Хто знає, чи за годину-дві його товариші не витягнуть його холодного трупа? Хто знає, хто знає!... Дрож пройшла по його тілі, коли кібель почав тонути вдолі, коли на його лице повів тяжкий підземний холод. Йому стало так важко, як ще ніколи. Ось він, стоячи одною ногою в кіблі, рукою держався линви, завис у воздуху, захитався над западнею. А корба невпинно махає своїми крилами, линва невпинно сковзується з валу. Він тоне, тоне повільно, тихо... Йому запирає дух. Дрижачим голосом він кричить своїм товаришам на прощання звичайний гірницький оклик: „Щасти вам, Боже!”

— Щасти вам, Боже! — відповідають три голоси серед глухої тиші. Ні, не три! І четвертий, непевний, притишений голос Германа повторив також: Іди з Богом!

Гринь зник у темній пропасті.

В кошарі тихо. Ані один голос не перериває тиші. Всі мовчки працюють. Колеса, намазані кип'ячкою, обертаються нечутно, мов духи в сумерку. Линва тихо сковзується й хитається. Всім якось важко, немов на похороні. Дивна річ! Щодня кожен з них бачить те саме: спускається чоловік до ями, і щодня те саме важке, гнітюче чуття здавлює душу, щодня вертається думка: ось спускаємо до гробу живого чоловіка! Герман стояв і дивився, мовчав і сам не знав, що з ним робиться. В його уяві ри-

сувався не один образ нужди, розпуки, недостатку, — не один, а тисячі, і всі вони зливалися в одно бурхливе море, в одну страшну зливу неволі, в якій гриміли і стугоніли якісь змішані, глибокі голоси. Що вони гриміли, не міг розібрати, хоч знав, що воно щось страшне. Він стояв у куті кошари нерухомий, холодний і силкувався відогнати страшні примари. Але дійсність не могла його потішити, ані заспокоїти. Бо чи ж його марива не були тою самою дійсністю, тільки більше оживленою? — Іди з Богом, — повторив він бездушно. — Щастя вам, Боже, бо ми погинули з нужди, мучились увесь вік. Щастя вам, Боже! Кому? — постало у нього питання і приглушило його. Кому? Ясно, що не Гольдкремерам, нам, що можемо спокійно стояти, дивитися на обороти корби, сковзання й хитання линви, — що можемо спокійно наганяти тих людей до пильності, спокійно слухати їх страшного: „Щастя вам, Боже!”

Герман вийшов з кошари, не сказавши і слова більше ріпникам. Соняшна ясність надворі успокоїла його трохи, притишила розбурхані думки. Він пішов далі оглядати ями і старався подорозі набрати найбільше спокою і твердості. Він говорив сам собі: „Що, властиво, це невелика справа. Лізе хлоп до ями, ну й бере за те заплату, цілого гульдена (доляра)! Якби не хотів, то би не ліз, — силувати його ніхто не силує. А як там що . . . того . . . ну, то за те прецінь я не можу відповідати. Я, що можу, те роблю для їх безпеки. Скільки то мене коштують кошари, млинки, лямпи нової конструкції! Що мені можна закинути? А що я за свої гроші хочу совісної роботи — то це зовсім природна річ. Значить, я нічого не маю на своїй совісті, не маю чого тим гризтися! Навіть думати про те нема що!”

Так міркував Герман, зацитькуючи ту невидиму силу, що нині збудилася в нім і валила, перевертала всі його рахунки, бентежила весь його спокій.

Він підійшов до другої ями, щоб забігти ріпників несподівано й переконатися, як вони роблять. Він підійшов злегка до дощаних стін кошари, ступаючи без шелесту по м'якій глині, і заглянув через вибитий сук до середини. Такий засіб надзорування був у нього не новина, і всі майже робітники знали про те, бо звичайно при виплаті Герман уривав їм чверть заробітку, говорячи: „А то ти через тиждень дармуєш та поводишся коло ями, мов глиняний, а тепер по гроші приходиш!” А коли бідолаха-ріпник починав сперечатися та божитися, Гер-

ман цілий наливався кров'ю, як індик, грозив ріпникові жан-дармами і казав вірникові, як стій викидати його за двері.

Герман заглянув через вибитий сук до кошари. Якраз на-проти нього був вхід, через який входило до середини трохи світла, відбитого від сусідньої кошари. Тому Германові легко було розглянути все, що діялося всередині. Два парубки стояли, як звичайно, коло корби, але не крутили, — видно, що тількищо спустили одного вниз і ждали дзвінка, коли мають тягнути вгору кібель з воском. Тільки третій при млинку крутив раз-у-раз корбою, хитаючися в боки, мов і сам став машиною. А коло входу сидів малий, заталяпаний хлопчина-леп'яр, який, зви-чайно, вибирав з-поміж глини дрібні грудки земного воску. Те-пер не маючи роботи, він дрімав, опершись плечима до стіни; його худі, брудні руки висіли безвладно, а долоні лежали в глині.

Дзвінка не чути, робітники балакають.

— Бийте плішки, бийте плішки! — крикнув спросоння здріманий леп'яр і прокинувся. Германів погляд упав якраз на його нужденне лице, передчасно зів'яле і вихуджене.

Іван Франко,
Боа конструктор (Вуж давун)

Запитання:

1. Хто був Герман?
2. Чого він ходив по закопах?
3. Як виглядав такий закоп?
4. Хто працював при добуванні земної ропи й воску?
5. Яке було життя тих ріпників (робітників при копальні)?
6. Чому Герман не мав чистої совісті?
7. Про що він думав?
8. Чому в кошарі працював малолітній хлопчина?

Як Франко проводив вільні дні

Ми виїздили на святочні чи літні вакації на село. Татові приятелі, священики й селяни, запрошували тата, і ми їхали цілою родиною. Пам'ятні й незабутні були поїздки на Різдвяні та Великодні Свята. На селі, серед селянства і священиків свята святковані за старими звичаями, ненарушеними міським новаторством, мали для нас непереможний чар. На Різдво ми ходили разом з сільською молоддю колядувати, заходили до

хат, запрошені господарями. Запах сіна, дідуха в куті, хата чистенька, прибрана вишивками, кутя на столі — все мов бачу сьогодні. Нас запрошують до столу, гостять, співають колядки, господар кидає кутю на стелю, „щоб був урожай, щоб худібка множилася”.

Або на Великдень. Ми виводили під церквою гагілки, хлопці стріляли з моздрів; мальовничі одяги, запах весни, повно гамору, сміху, радості! — Де ви ділися, чарівні дні, повні молодости, дитячих втіх, веселости?

Село й сільське життя, свята перебуті на селі між селянами й їхніми дітьми ще більше зміцнювали нашу любов до свого рідного народу, і той духовий зв'язок з дитячих літ зберіг свою силу на ціле життя й ніколи не послабився.

На літні вакації тато вибрав тепер інші сторони, а саме Карпати. Ми їздили до Косова, Жаб'я, Коломиї, Криворівні, Буркута.

Спершу ми їздили до Косова. Приїздили залізницею до станції Заболотів, а там доводилось наймати коней і простим сільським возом їхати далеко. Інколи ми мали замовлену фіру, часом треба було йти по неї до поблизького села, а іноді, коли не знайшли газдівського воза, доводилось їхати жидівською „балагулою”, зверху закритою полотняною будою, запряженою у виснажені, худі коненята.

Звичайно ми вивантажувались з поїзду з нашими клунками й терпеливо чекали, поки тато привів фіру. Поскладавши й понакривавши все, ми всі всаджувались і їхали. Дорога була довга й важка, дуже часто з вибоїнами й рівчачками від недавніх дощів поперед дороги, на яких нас підкидало й трясло неймовірно. Доводилось їхати і дві-три доби. Вдень ще саяк-так, але вночі їзда була небезпечна, особливо ж у горах, а ще коли їхати жидівською дрантивою „балагулою”. Не раз і не два коні в темряві заїздили в рів, і віз з нами всіма перевертався. Або знечев'я відорвалося колесо, або заїхали в калабаню, з якої коні ніяк не могли витягти тяжкого воза. Не раз він гнався з гори, ведений тільки інстинктом розумних гуцульських коней. У гарну соняшну днину ми звичайно злазили з воза; поперше тому, щоб була полегша коням, а подруге нас манили червоні ягідки-суниці, що рясно червоніли на узбіччях гір, то різномодні квіти, то невидані блискучі камінці, то цікаві рослини. За кожним закрутом дороги перед нами відкривалися нові чудові

види. Густі смерекові ліси простягалися аж до дороги й манили нас своєю тасмничістю, — нам увижалися мавки, лісовики та горді опришки-гуцули.

Різке свіже повітря, повне запаху смерек, живиці, квітів, розширювало легені. Нам було легко, ми почувалися щасливими, безжурними. Виїхавши на гору, ми любувалися новими красвидами. В далечині маячили шпилі гір, деякі покриті снігом. Гори здавалися нам такими близькими, що тільки розпростерти крила й полетіти. А в долинах темніли яруги, провалля, на дні шумів гірський потік. Не надивившись на красу! Та треба їхати вниз. Ми сідали на віз і з грюкотом та лоскотом каміння під колесами з'їжджали з гори. Тато полегшено зідхав, як ми щасливо з'їхали вниз, бо, звичайно, при возі не було гальми, а коли й була, то така примітивна й попсована, що зовсім не діяла, а коні, гнані тягарем, могли легко потрапити в провалля. Внизу чекала нас неабияка небезпека: поперек дороги протікав потік, а міст, як і більшість мостів, був або напівгнилий, або в декількох місцях діравий. Ще було щастя, коли ми проїздили той міст удень, але коли це було вночі, а ще йшов дощ, тоді справа була кепська.

Пригадую собі, як одного разу ми з розгоном приїхали майже до самого мосту.

Коні зупинились і не хотіли далі йти. Була ніч, темно, дощ. Тато зііз з воза, щоб поглянути, в чому справа. Виявилось, що підмитий недавно зливою міст зник. Нас сонних, переляканих і мокрих переносили якісь люди через бурхливий потік на той бік, а потім перетягали віз з пакунками й кіньми. Пізно вночі ми приїхали до якоїсь коршми, пили тепле молоко з жидівськими гуглями-булками й лягли спати на твердих лавах, застелених жидівськими перинами.

Ранком виявилось, що ми вже в Косові, недалеко від хати, де ми мали перебути ціле літо. Поснідавши, ми забажали йти до наших господарів полями, а віз поїхав дорогою через місто. Нам довелося йти великим лугом, порослим високою травою, повною розкішних пахучих квітів. І досі сниться мені той луг, ті квіти, той запах, той легенький, теплий вітерець, а я поміж них, молоде дівча — біжу й підстрибую, щаслива й радісна.

Сам Косів і околиця різнилися від тих сіл, в яких ми досі бували. Маленькі домики міщан, що жили ще за сільськими звичаями, були окружені густими садками слив. Великі темно-сині сливи, покриті сизим мошком, з яких селяни вміли робити

знамените вариво-повила, густо звисали з маленьких дерев. Їх було повно скрізь, вони заглядали у вікна, товкли по головах прохожих, виглядали з трави, наповняли повітря п'яним солодким ароматом. Перед кожною хатою квітник, гордість господині. В кожній хаті — в одній половині великий, майже на цілу кімнату, ткацький верстат. На тих верстатах невсипущі руки ткачів ткали тоненькі полотна з льону, що перевищали якістю славні ірландські полотна. Ткали килими із старовинними зображеннями, а потім прикрашували ними хати, накривали лави. Виробляли ліжники на постіль, запаски, що їх носили жінки замість спідниць — чорні на будень, а червоні, перетинані золотими і срібними нитками, на неділю і свята.

Мешканці гір ласкаві й привітні, хоч бідні. У Косові тато знаходив багато для своїх студій. Знайомство з новими людьми, новим життям давало йому нові матеріали, відкривало нові джерела.

Другою місцевостю, куди ми виїздили вліті, було село Криворівня на Гуцульщині, ще більше на південь. Дорога була ще дальша, — поміж високими горами, ще прикріша для проїзду, ще більше романтична. Ми раз-у-раз виїздили на високі гори, потім з'їжджали вниз. Повз дорогу шумів і гудів рвучкий гірський потік з холодною, аж пекучою водою. Він шумів грізним водопадом, то знову розливався тихим плесом, а папороть схиляла свої бильця аж до води і смереки шепотіли свій тихий відвічний шепіт.

Над високими верхами гір висіли сірі зловісні хмари, що надвечір опадали на доли густими туманами; сік холодний, пронизливий дощ, пролітали бурі з гуком громів і з блискавками. Але, коли виглянуло сонце, а хмари, мов переможені велетні, опадали з галявини поміж горами на доли, в покорі перед могутнім переможцем, — тоді обзивалися тисячі пташок, наповняючи повітря своїм щебетанням. Легенька, мов серпанок, мряка підносилася з високих пустих трав; брилянти роси блистіли на квітах, листках, траві. Повітря наповнене запахами освіженої дощем природи, мов цілющий бальзам очищало перетомлені міською задухою легені. Легкість і невимовна розкіш наповняли душу...

Село Криворівня тяглося кілька кілометрів уздовж ріки Черемошу. На узбіччях гір маячили гуцульські хатки, що здалеку здавалися ластів'ячими гніздами, причепленими під верхами гір. Тато любив ходити вузькими стежками, що крути-

лися все вгору й угору понад нашою хатою. При дорозі було джерело з буркутською водою. Кілька колод коло джерела давали приємний відпочинок, а перед очима далеко вниз маячіло село з маленькими, мов іграшки, хатками, коровами й людьми. Там любив тато сидіти цілими годинами, заглиблений у свої думи-мрії. Тато заприятелював з гуцулами і не раз сидів з ними цілими вечорами, слухаючи їх старовинних оповідань, переплітаних фантастичними подіями й пригодами.

Гуцули жили серед майже диких гір життям своїх предків, кипучим, пристрасним. Їх ноша мальовнича й оригінальна, їх характери горді й незалежні, а водночас чутливі й одчайдушні, — стали темою багатьох поетичних і прозових творів тата.

Гуцул різьбар

З о. Волянським тато заходив і до найдальших хат, що немов твердині огорожені високим частоколом, ставили сміливо чоло диким вітрам, ведмедам і вовкам, а й людям-опришкам. Привітні й гостинні — радо бачили в себе приїзних гостей, а тато мав між ними багато справжніх приятелів. Такими були члени родини Шкрибляків, мистців-різьбарів, що з роду в рід, з покоління в покоління передавали як спадок, дар мистецтва. Різьбили вони на тисовому дереві прекрасні тарілки, боклажки, касетки, топірці і інші речі. Тато дістав від родини Шкрибляків на пам'ятку одну тарілку, різьблену самим головним мистцем. Це був шедевр його мистецького таланту. Цю тарілку забрав Хведір Вовк до музею в Петрограді.

Ліси Криворівні й околиць були повні суниць, малин, черниць, горіхів, грибів. У Черемоші гуцули ловили головатиці й марени, а в бічних струмиках, що вливалися до Черемошу, тато не раз ловив пструги. Крім рибальства, тато любив збирати гриби. Він знав добре, коли й які гриби починають появлятися, де їх улюблене місце, знав докладно всі роди грибів... Ми дуже радо йшли з татом збирати гриби й незабаром, під його наглядом і вказівками, ми навчилися розрізняти всі роди грибів.

Іншим разом ми вибралися на далеку полонину, де один татів приятель, заможний гуцул, випасав літом свою худобу. Ми йшли дуже довго, але в горах повітря легке й чисте, і втоми зовсім не відчувалося.

Ми перебули там кілька днів. Коли ж довелося вертатись додому, до села, я ніяк не хотіла йти, бо знайшла собі приятельку, дочку господаря, дуже гарну й веселу. Вона вміла співати сильним дзвінким голосом співанки-коломийки, а вечором, коли зійшлися хлопці й дівчата, танцювала в своїм гуцульським одягу коломийку, гуцулку й інші танки. А танцювала так, що їй могла позаздрити не одна балерина. Я лишилася з нею ще кілька днів. Встаючи раненько перед сходом сонця, я йшла з моєю приятелькою до кошар, де вона з помічницями доїла корови й вівці, приготувляла гуслянку, сир, бриндзю... Та довелося таки вертатися до села.

Анна Франко-Ключко

Питання:

1. Чому Франко виїздив на села в часі свят і вакацій?
2. Як впливали ті хвилини відпочинку на його дітей?
3. Хто розказує про користі такого відпочинку?
4. Як описує Франкова дочка гірське містечко Косів?
5. Які мали вони пригоди в часі подорожі?
6. Чим визначаються мешканці гір?
7. Які користі та знайомства мали діти з перебування в Криворівні?
8. Які користі маєте ви з перебування на оселях в часі вакацій?

Давня весна

Була весна, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомонило, —
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бренило, —
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: „Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна”.

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

Леся Українка

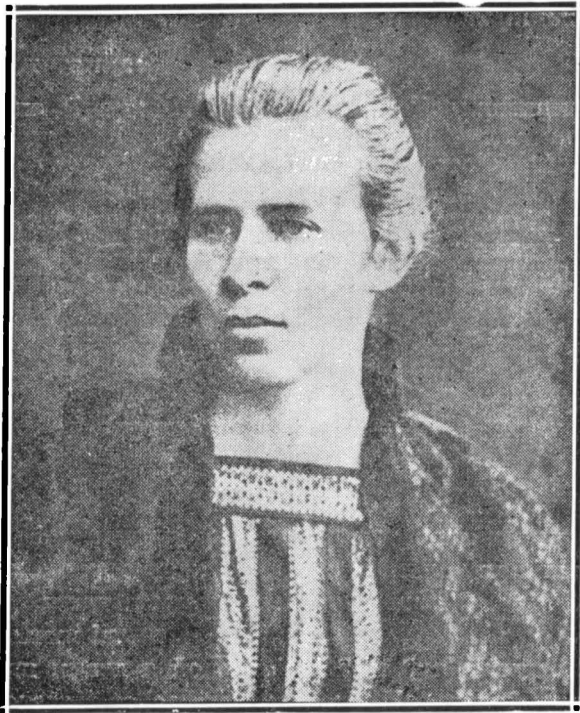
Довідки й питання:

Леся Українка — це приbrane прізвище (літературний псевдонім) Ляиси Косач, що писала вірші від дитячих років та хворіла на сухоти костей. Тому відбувала подорожі до різних лікувальних місць в Україні та в Західній Європі й Єгипті. Цей вірш свідчить про ті терпіння, яких зазнала Леся, а рівночасно це свідок душевних переживань людини, що хоче зазнати щастя та тішитись ним.

1. З яких частин складається цей вірш?
2. Як докоряє поетка весні за те, що не принесла їй весняних радощів?
3. Як змінюється її настрій, коли яблуневі квіти посипались у вікно?
4. Якими словами поетка зображує красу весни?
5. Як можна назвати цей опис, що нагадує нам малярський образ?

Про малу дівчинку, що великою письменницею стала

Поруч Шевченка й Франка, найкращі українські твори писала Леся Українка. Це приbrane письменницьке прізвище, а справжнє — Ляриса Косач. Народилась вона 26 лютого 1871 року в місті Зв'ягелі на Волині, що тепер називається Новгород Волинський. Отож лютий — це місяць, коли особливо вшановуємо Лесю Українку.

Леся Українка

Леся вже змалку виявила талант писати вірші. Коли мала дев'ять років, написала свій перший віршик „Ні долі, ні волі у мене нема”. Мати Лесі теж була українською письменницею. Вона підписувалася Олена Пчілка. І коли вона побачила, що Леся має поетичний талант, почала її виховувати так, щоб з неї виросла справжня письменниця. Коли Леся мала тринадцять років, написала вірш „Конвалія”, і він був надрукований у часописі „Зоря” у Львові.

Не минуло багато років, і вірші Лесі почали щораз частіше появлятися у львівському журналі „Дзвінок” і в „Молодій Україні”, яку видавала в Києві її мати.

Дедалі стали появлятися й більші твори Лесі Українки. Один з найкращих її творів, це драма „Лісова пісня”. У ній поетка змалювала чарівну красу української землі й природи.

Сьогодні писання Лесі славні не тільки в Україні, але й на чужині, бо вони перекладені на чужі мови.

Багато віршів та казок написала Леся для дітей; але важка хвороба змусила її лікуватися в чужих краях, і вона не могла посвятитись виключно редагуванню дитячого журналу. Хоч недуга нищила її здоров'я, проте вона пильно вчилася, працювала над самоосвітою, вивчала різні мови, перекладала з чужих письменників найкращі твори та писала свої поеми („Роберт Брюс”, „Грішниця”) і драми („Бояриня”, „Камінний господар”). У своїм вірші „Проти надії сподіваюсь” вона закликає кинути сумні думки і братись за працю. Вона виявляє палку любов до України та навчає нас, що „сором хилитися, долі коритися”, сором плакати, гнутися перед ворогами”. Треба бути відважними, сміливими й завзятими.

Прожила Леся всього 42 роки. Померла в серпні 1913 року. Її поховали в Києві.

„Веселка” 1955

Сорок років тому . . .

У вересні 1954 року минуло сорок років від тієї історичної хвилини, коли Легіон українських добровольців — Українські Січові Стрільці — вирушили в бій за визволення України і відновлення її державности.

З тієї нагоди колишній отаман коша (осередку) УСС-ів Никифор Гірняк виголосив на радіо-станції в Ньюарку таке слово:

Рік тисяча дев'ястот чотирнадцятий відкривав нову добу не тільки в історії Європи, але теж в історії України. Бо в тому році серед реву гармат першої світової війни валився старий світ із своїми старими державами, а на згарищах і руїнах західно-українських сіл родилася нова доба історичного буття України, доба її державного відродження.

Вона завершилася 22 січня 1919 року в Києві, на площі св. Софії, під пам'ятником Богдана Хмельницького. Дзвони Софійського Собору сповіщали світ про відродження Єдиної, Соборної, Самостійної Української Народної Республіки.

Всю важність історичної переміни відчула передусім наша молодь, що жила перед 1914 роком на Західніх Землях України, в Галичині. Вона знала, що українська військова частина на бойовому фронті значитиме більше, як усі політичні партії. Бо тільки тверда мова заліза має силу вибороти волю рідному краю. І тому кинулася вивчати воєнне ремесло. Вона знала, що московський цар не байдужий до того, що десь там у далекій Галичині є невеличкий клаптик української землі, де знаходять захист українці-втікачі, викинені з рідної землі московським режимом (владою) і звідки линула наша політична думка, розбужена Тарасом, знову туди, де вона родилася, над Дніпро. Тому загарбання отого останнього клаптика нашої землі та знищення непокірного духа її народу було головною причиною війни москалів проти Австрії.

Вже те одне спонукувало нашу молодь активно поставитися до сподіваної війни. Але рівночасно відкривалася перед нею теж надія на повне визволення українського народу над Дніпром і віднова нашої державности. А такій спокусі наша молодь не могла опертися. Її задушевна мрія про вільну Україну захопила була теж і наших дівчат. Ми бачимо їх теж у рядах Легіону УСС-ів.

Отже не австрійський патріотизм, якого українська молодь ніколи не мала, але велика любов до рідного краю була тим рушієм, що привів її під прапор нашого нового січового війська. Це й доказали наші січовики зараз таки на початку творення Легіону УСС-ів. Бо коли вони мусіли скоритися твердій вимозі воєнного часу й присягнути австрійському цісареві, то чергового дня вони під проводом одного із своїх провідників — сотника Дмитра Вітовського, складають національну присягу перед тим самим отцем Остапом Нижанковським, який день перед тим відбирав від них австрійську присягу, — такого змісту:

„Я — Український Січовий Стрілець Н. Н. — присягаю українським князям, гетьманам, Запорізькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплі крові. Так мені, Господи Боже й Архангеле Михаїле, допоможіть! Амінь.”

Те саме доказували УСС-и впродовж чотирьох років світової війни й півторарічної визвольної війни України як у боях, так теж і в своїх політичних письмах і діях.

І не тільки з Австрією, чи Німеччиною, але і з кожним іншим народом були би йшли Українські Січові Стрільці в бій, — аби тільки проти москаля! З ними єдналася духом молодь Східної України. Не маючи змоги взяти масово участь у змагу Усусів, вона висилає до них своїх представників з Київщини й Полтавщини на знак злуки з ними.

Були й інші народи, поневолені варварським режимом Москви, які в 1914 р. організували свої легіони добровольців проти того самого гнобителя. Поляки творять легіон Пілсудського по стороні Австрії, а фінляндці — під командою майора Маннергейма формують свій курінь добровольців.

Але найбільша небезпека нависла була тоді над українським народом. Бо ні поляки, ні фінці не були так зненавиджені Москвою, як українці. І це добре знала наша молодь. І найближчі місяці показали, наскільки правильно вона думала. Коли московські війська несподіваним ударом проломили австрійський фронт і захопили українську частину Галичини, то представники царського уряду кинулися із скаженою ненавистю на всі наші установи, осередки нашого політичного, культурного й господарського життя. Нищили всі наші культурні надбання з залістю дикого варвара. Наших політичних, громадських і церковних діячів — включно з князем нашої Церкви, Митрополитом Андреем Шептицьким — ув'язнили й вивезли в глибину Росії. А коли по кількох місяцях під ударами армій союзних держав царські війська втікали з Галичини, то залишали за собою велику руїну.

Тож легко можна уявити собі, з якою радістю вітала Західна Україна своїх синів, Українських Січових Стрільців, що верталися до неї в славі, здобутій на Маківці, під Болеховом та Галичем.

Але нашому Легіонові судилася важка доля. Окрім зовнішнього ворога, з яким він змагався на бойовому фронті, він мав теж чимало ворогів в австрійському командуванні. Над Легіоном висіло постійно мариво ліквідації. Та юні борці не зважають на те. Вони проходять свій довгий воєнний шлях від Карпат аж ген до Хортиці, здобуваючи одну перемогу за другою і густо встеляючи його могилами своїх товаришів.

Першим стрілецьким героєм був Василь Чехут, учень 5 класу української гімназії у Львові, що поляг у Карпатах. Останнім, — хорунжий Микола Никорак, що вмер від ран, одержаних у бою з большевицькими бандитами влітку 1918 р. Він похований коло Никополя, недалеко Січі.

На цім шляху застукала УСС-ів наша національна революція: навесну 1917 р. в Києві та восени 1918 р. у Львові. Січові Стрільці відразу включаються в революцію і дають Україні своїх загартованих у боях вояків, весь свій воєнний досвід, військові назви і свою стрілецьку пісню, в якій відзеркалюється все життя УСС-ів. В ній знайдете і бадьору нуту воїна-переможця, і сум над могилою поляглого товариша, і заклик до українських юнаків вступати в стрілецькі ряди, і жалощі кохання юного лицаря — словом усе, чим живе людська душа.

Як колись пісня супроводжала козацьких лицарів у смутках і радощах, так і тепер вона супроводжає УСС-ів весь час їхнього змагу. Своєю близькістю до народної пісні вона скоро стається загально-національним добром. Її співали наші війська в часі визвольних змагань та вся молодь України, стрільці Першої Дивізії Української Народної Армії, Карпатські Січовики, вояки Української Повстанської Армії. Вона ввійшла в скарбницю духа нашого народу й вічно нагадуватиме героїв першого зриву України до Волі, Українських Січових Стрільців.

Питання:

1. Хто були УСС-и?
2. Коли їх сформували та де вони були в боях з москалями?
3. Чому святкуємо їх діла та шануємо їх?
4. Як присягали УСС-и Українському Народові?
5. Чим є для нас стрілецька пісня?

Ой, у лузі червона калина . . .

Ой, у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася,
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну гей, гей розвеселимо!

Машерують наші добровольці у кривавий тан
Визволяти братів наших рідних з московських кайдан;
А ми наших братів із неволі визволимо,
А ми нашу славу Україну гей, гей розвеселимо!

Гей, у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан;
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славу Україну гей, гей розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославлять по всій Україні Січових Стрільців;
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славу Україну гей, гей розвеселимо!

Слава, слава, отамане

Слава, слава, отамане,
Гей, ти батьку наш!
Ми з тобою на ворога
Підемо всі враз,
Гей, всі враз!

Коні твої осідлані,
Ми від рана ждем.
Вийди, батьку отамане,
І скажи: ми йдем!
Гей, всі враз!

І як хмара, як та туча,
Вдарим на ворогів,
І з тобою в трудах, в славі
Вернемось домів.
Гей, всі враз!

Нема в світі . . .

Нема в світі кращих хлопців
Над Січових Добровольців.
Гей, гей, над Січових Добровольців.
Як ідуть в бій, то співають
І зі співом умирають
Гей, гей , наші славні Добровольці!

Нема в світі кращих хлопців
Над Січових Добровольців.
Гей, гей, над Січових Добровольців.
Хоч їм кулі в очі свищують,
Рій ворожий вістрям нищать,
Гей, гей, рій ворожий вістрям нищать!

Нема в світі кращих хлопців
Над Січових Добровольців.
Гей, гей, над Січових Добровольців.
Добровольці добре знають,
За що б'ються і вмирають,
Гей, гей, наші славні Добровольці!

Не сміє бути в нас страху

Не сміє бути в нас страху,
Ні жадної тривоги,
Бо ми є лицарі грізні
Залізної Остроги.

Не святкуватиме ніхто
Над нами перемоги,
Бо ми всі лицарі грізні
Залізної Остроги!

Ой, видно село

Ой, видно село, широке село під горою.
Ой, там ідуть Стрільці, Січовії Стрільці до бою.
Їде, їде військо крізь широке поле,
Хлопці ж бо то хлопці, як соколи.
Ха-ха, ха, ха, ха, ха, гей!
Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
Вийди, вийди, чим скоріше до вікна.
Хлопці ж бо то хлопці, як соколи.

Ой, видно село, широке село під горою.
Ой, там ідуть Стрільці, Січовії Стрільці до бою.
Попереду ідуть старші отамани,
Хто охоту має, хай йде з нами.
Ха-ха . . .

Ой, видно село, широке село під горою.
Ой, там ідуть Стрільці, Січовії Стрільці до бою.
А хто піде з нами, буде славу мати,
Ми йдем за Україну воювати.
Ха-ха . . .

Бо війна війною, вісьта вйо, вісьта вйо!
В тім є Божя сила, гайта вйо, гайта вйо!
Як не заб'є тебе гостра куля,
То копитом коло воза вб'є кобила.

Або, не дай Боже, вісьта вйо, вісьта вйо!
Як заснеш на возі, гайта вйо! Гайта вйо!
Впадеш з воза, впадеш та й заб'єшся,
Впадеш з воза та й заб'єшся на дорозі.

Попереду Цяпка, вісьта вйо, вісьта вйо!
Під ним кінь дримає, гайта вйо! Гайта вйо!
Як не гляне, серце в дівчат в'яне,
Як не гляне, серце в'яне, страх збирає.

Попереду Цяпка, вісьта вйо, вісьта вйо!
В мапу заглядає, гайта вйо, гайта вйо!
Чи далеко наша славна кадра,
Чи далеко славна кадра всіх питає.

А позаду сотник, вісьта вйо, вісьта вйо!
Руками махає, гайта вйо, гайта вйо!
Чи далеко славний город Київ,
Чи далеко город Київ, всіх питає.

Ой, ти пане сотник, вісьта вйо, вісьта вйо!
Щось то не до ладу, гайта вйо, гайта вйо!
Раз ідемо просто на Україну,
Раз ідемо на Україну, раз дозаду.

Вояцький фотоальбом

Улянка любить часто приглядатися фотографіям, що зібрані у великому, родинному альбомі. Він лежить, прекрасно оправлений, на столику в вітальні.

Особливо цікавлять її знімки з Рідного Краю. Як закопасться між ці фотографії, то вже її питанням немає кінця.

— Мамо, а це Львів?

— Так, дитинко, — відповідає мати, — це наш Львів. Твоє родинне місто. Ось вулиця і дім, у якому ми жили п'ятнадцять років... А там далі, бачиш, Високий Замок?

— Де ж той замок? Я бачу тільки гору.

— Отож на тій горі стояв колись давно укріплений замок, а в ньому жив український князь, що був володарем міста і всього князівства.

Церква Успення Пречистої Діви Марії з вежею Корнякта у Львові

— Ага! А це мій дідो такий вояк!

— Так, твій дідо був старшиною Української Галицької Армії, УГА, і в листопаді 1918 року воював з поляками за наше місто... Тут він і стоїть з іншими старшинами під Народним Домом.

— А яка на ньому уніформа? Українська?

— Ні, австрійська. Тоді ще наше військо не мало своїх одностроїв і носило чужі.

— А дядько Микола має українську?

— Так, дядько Микола був Січовий Стрілець і бився за столицю України, Золотоверхий Київ.

— Він має таку шапку, як козаки носили?

— Так, бо ми всі козацького роду...

В альбомі були ще фотографії інших вояків: ось Улянин тато і два молодші дядьки, Василь і Тарас, в одностроях Укра-

їнської Дивізії. Всі три росли, стрункі; однострої на них новенькі, з доброго сукна, дуже їм до лиця. Улянка дуже любить ці знімки, особливо ж батькову, бо вона — з усіх найкраща!

Та Улянка завжди дивувалася, як дивилася, бувало, на фото дядька Остапа, наймолодшого маминого брата, який не поїхав на еміграцію, а залишився дома. Вона не раз чула, як у хаті говорили, що нібито й дядько Остап служив у якійсь армії, але чому ж тоді він так не по-воєцькому одягнений?.. Замість гарного, блискучого однострою з відзнаками, на ньому зношена цивільна одежа, великі чоботи і кашкет на голові, а озброєний тільки великою пістолем...

Улянка просила раз батька, щоб пояснив їй, чому дядько Остап так одягнений.

Батько пояснив їй загадку:

— Донечко моя, — сказав, — хоч на дядькові Остапові невоєцька одежа, але він найкращий вояк з нас усіх... Він боєць Української Повстанської Армії (УПА).

Іван Керницький

Довідки й питання:

Іван Керницький — сучасний письменник, живе в ЗДА. Він оповідає дуже цікаво про події, що часто виявляють смішні сторінки нашого життя. Тому здебільшого він гуморист, який легко насміхається з людських хиб і навчає людей.

1. Чим є родинний фотоальбом в нашому житті на чужині?
2. Які знімки були предметом розмови між матір'ю й Улянкою?
3. Які були особи на знімках?
4. Чим вони вславились?
5. Який був одяг у кожного з вояків, що служили Україні?
6. Котрий з тих бійців найбільше подобався Улянці та чому?
7. Котрий боєць був найкращим вояком та чому?

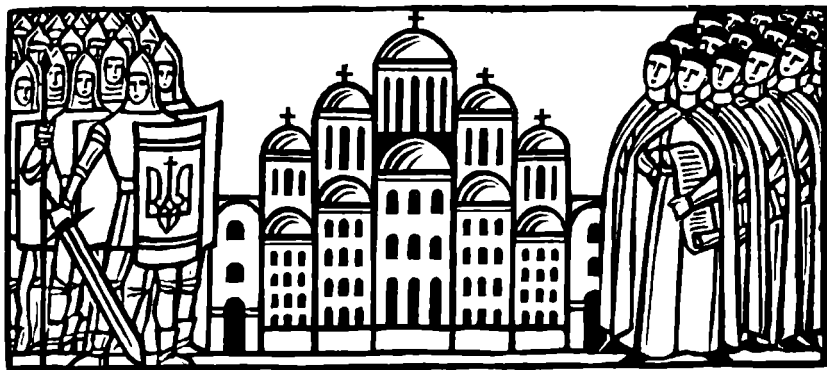
Закріплення відомостей

Восени учні вивчали історію України та читали оповідання, що поширюють та облегшують її розуміння. В найдавніших часах княжа Україна була могутня, мала живі взаємини з сусідами, своє військо, суд, школи, працювиту та розумну владу в князях, визначні постаті на церковному полі, розсадники освіти, релігійного життя в монастирях і церквах. Та попри ті добрі сторінки й міцні основи життя нещастям її були постійні

напади сусідів, особливо степовиків — печенігів, половців, татар, турків. Тому могутність її хиталась часто під ударами ворогів, проти яких вона мусіла завжди бути на поготовлі. Бували й такі хвилини, коли ворог вдирався на українські землі, грабив, убивав та брав полон. Україна гострила свою зброю, стала завзяття своїх вояків, дбала про укріплення, зрошувала кров'ю своїх синів рідну землю, давала докази свого героїства та погорди для смерті. Так було за князів, так було за козацтва, за гетьманів і врешті за останньої української держави в 1918 р. До історії цих часів будемо часто повертатись, щоб усвідомити та закріпити відомості про те, що колись було.

1. Де був осередок життя за князів?
2. Коли постала перша наша держава та хто помагав її творити?
3. Котрі князі визначились в історії будівництва України та як?
4. Хто з князів зв'язав нас з грецькою культурою?
5. Хто найбільше присвятив свого часу освіті, культурі, а хто воєнному ділу?
6. Котра княгиня почала заводити християнську віру на Україні, а котрий князь довершив загального хрищення?
7. Як обороняли наші предки рідну землю від ворогів?
8. Де був осередок козацького життя?
9. Хто заложив Січ на Хортиці та як укріпив її?
10. Як жили козаки на Січі?
11. Чим визначалися козаки?
12. Як жили новики та чим займалися?
13. Чим визначився Петро Конашевич Сагайдачний?
14. Проти кого воювали козаки та чому?
15. Чим вславився гетьман Богдан Хмельницький?
16. Де він учився?
17. Які були його відношення до москвинів?
18. Чому Шевченко засуджує його за переяславську угоду?
19. Якими словами обвинувачує Богдана Україна?
20. Чим заслужився для нас Маркіян Шашкевич?
21. Коли він жив та вчився?
22. Як прийняли тодішні українці його „Русалку Дністрову“?
23. Чому Франко назвав свою поему „Панські жарти“?
24. Що є гарне в цій поемі?
25. Як обороняв Франко робітників перед визиском панів?
26. Як жив Іван Франко?
27. Що знаєте про Лесю Українку?
28. Чому Богдан Лепкий тужив за селом?
29. Коли зорганізовано Усусусів?
30. Чим визначалися вони в боях?
31. Проти кого воювали вони?
32. Які залишили нам заповіді?
33. Які пам'ятки зберігаються у вашій родині?

34. Які цінності має ваш альбом?
35. Які маєте українські марки та гроші?
36. Опишіть марки та грошові знаки України, якщо маєте?
37. Які твори згаданих письменників читали ви?
38. Що запам'ятали собі з прочитаної повісти Франка (напр. „Захар Беркут”)?
39. Яким чином можете звеличити наших славних поетів і письменників?
40. Чи знаєте арію пісні: „Ой, у лузі червона калина”?
41. Які пісні вмієте співати?
42. Яка стрілецька пісня найбільше подобалась?
43. Чи навчили ви кого співати українські пісні?

III. ВЗИМІ

Під ялинкою

Різдво, і гомоном перлистим
Колядки звуки гомонять.
Ялиночки вогні іскристі
Палають, світяться, горять.

Тож обступім кругом ялину!
Хай світло зірки на верху
З'єднає нас в одну родину
Люблячу, щиру і міцну!

Світи, ялиночко, між нами!
Любов'ю, радістю палай!
А звук колядки небесами
Хай полетить у рідний край!

Іванна Савицька

Довідки й питання:

Іванна Савицька — сучасна письменниця й поетка. Її збірка поезій для молоді називається „Серце”.

1. Чим прикрашуємо кімнату на Різдво?
2. Що співають діти коло ялинки?
3. Чому звуки колядки перлисті, а вогні іскристі?
4. Яка повинна бути родина, що її світло зірки об'єднює?
5. Куди повинні дійти звуки колядки?

Благословенна зірка

Благословенна зірка ясна,
Яка звістила трьом царям,
Що на соломі, в простих яслах
Вродивсь Месія всім краям.
 Що воплотилось Боже Слово,
 І Вічна Правда, і Любов,
 Яка розбудить серце знову
 І зрушить душу до оснів.
Благословенна зірка ясна,
Яка засяла в небесах,
Яка і досі не загасла,
А вказує обнови шлях.
 Світи ж ти, зоре, понад хмари,
 Роз'яснюй ніч і тьму тюрем,
 І заведи наш рідний нарід
 У наш і Божий Вифлєс.

Роман Купчинський

Довідки й питання:

Роман Купчинський — сучасний поет і письменник, учасник боїв УСС-ів (Українських Січових Стрільців) в першій світовій війні проти Москви. Купчинський прославив УСС-ів у своїй повісті „Заметіль”, а також у своїх стрілецьких піснях, що досі всюди співаються.

1. Що знаєте про вифлємську зорю?
2. Що вона віщувала?
3. Як прославляють її сьогодні в навечер'я Різдва Христового?
4. Що розуміємо під словом Месія?
5. Чим є Боже Слово, Вічна Правда і Любов у житті людей?
6. Що віщують вони Україні?
7. Яку силу мають вони для кращого життя на світі?
8. Що треба розуміти під словами: „шлях обнови”?
9. Чому поет згадує тут тьму тюрем?
10. Де вживають тюремних кайдан для знищення вільнолюбних ідей?
11. Чи можна ідею свободи слова й діла знищити в'язницею?
12. Чим є для України християнська віра?
13. Чому поет говорить тут про наш і Божий Вифлєс?
14. Що розуміє він під нашим Вифлєсом?

Добрий вечір тобі, пане господарю

Добрий вечір тобі, пане господарю,
Радуйся,
Ой, радуйся земле,
Син Божий народився!

Застеляйте столи та все килимами,
Радуйся . . .
Та кладіть колачі з ярої пшениці,
Радуйся . . .
Та прийдуть до тебе три празники в гості,
Радуйся . . .
Що перший же празник — святеє Рождество,
Радуйся . . .
А другий же празник — святі Водохрищі,
Радуйся,
Ой, радуйся земле,
Син Божий народився.

Народна колядка

Питання:

1. До кого звертається пісня про народження Христа?
2. Що таке яра пшениця?
3. Навіщо кладуть на стіл три колачі?
4. Які свята або празники належать до різдвяного круга?
5. Що то є Водохрищі?
6. Де святять тоді воду?
7. Які звичаї в'яжуться з трьома святами взимі?

Ялинка

I

Настав Святий Вечір.

В Якимовій хаті кипіла робота. В печі тріщав огонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вечерю. Василько сидів на полу та м'яв мак до куті. Василькові було літ дванадцять. Він був найстаршим у сім'ї. Василько тер мак та все поглядав то на двох сестричок, що гралися з котом, то на батька, що сидів на полу, схиливши голову.

— Чого батько журяться? — думав він, — чи того, що нездужають, чи того, що нема грошей викупити від шевця мамині чоботи?

Рипнули двері. В хату ввійшов якийсь чоловік.

— Добридень вам, — удався він до Якима. Чи не продали б ви, чоловіче, тої ялинки, що росте у вашім садочку? Пани послали мене знайти дітям ялинку на Святий Вечір; я вже другий день шукаю і не можу знайти гарної.

Яким помовчав.

— А що б ви дали? — спитав він переогодом.

— Та вже не будемо торгуватися... кажіть ціну.

— Три карбованці дасте... відповів Яким.

— Тату, — обізвався Василько тремтячим голосом, — таж то моя ялинка, ви подарували її мені ще тоді, як мене похвалив учитель.

На блакитні очі білявого Василька набігли сльози. Йому жаль стало зеленої, стрункої ялинки, що одна звеселяла зимою садок. Батько подивився на сина. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток.

— Добре, я дам три карбованці, — обізвався чоловік, — але мусите приставити ялинку сьогодні, бо пани хочуть ще прибирати її на вечір.

— А як її приставити, коли я слабкий, а хлопець малий іще, — сказав Яким.

Чоловік глянув на Василька.

— Не так то вже й малий ваш хлопець... Та й недалечко їхати — годину. Завидна завезе, завидна й повернеться.

Яким подумав і махнув рукою.

— Якось воно буде... містечко не за горами.

Чоловік дав задаток, розказав, куди завести ялинку, і пішов.

Яким трохи повеселішав: за три карбованці можна буде викупити від шевця жінчині чоботи. Хвалити Бога, Олена не ходитиме на свята в подертих чоботях.

Він одягся, узяв сокиру й подався в садок. За батьком побіг Василько.

В садку лежав глибокий сніг. Якимові ноги, взуті в чоботи, глибоко поринали в сніг і лишали за собою цілу низку ямок. Василько то стрибав у ті ямки, то розгортав ногами білий, пухкий сніг. Чорні, голі дерева стояли в садку, настовбурчившись

замерзлими гілочками і, наче мертві, не ворушилися від вітру. Під деревами на білому, як цукор, снігу сіткою лягла тінь. Аж ось здалеку зеленою глицею замаячила ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки.

Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям. Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурі. Ялинка затремтіла від низу до вершка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і підтяте впало на сніг. Василько мало не плакав з жалю. Він бачив, як батько взяв ялинку за стовбур, вирівняв пилкою, закинув на плечі і поніс. Вершок з ялинки волікся за батьком і лишав по снігу довгу, мов стежечка, смужку. Василько глянув на свіжий пеньок і дві сльозини скотилися йому по щічках. Він не міг дивитися на той пеньок, на те місце, де хвилинку перед тим стояла його ялинка, і почав нагортати снігу на пеньок. Незабаром з-під купи снігу не було видно пенька.

— Васильку, а йди-но сюди! — гукнув з подвір'я батько. Василько побіг до батька.

— Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку. Та хапайся, синку, бо вже ген-ген з полудня, а треба вернутися завидна. Коли б ще снігу не було, — сказав Яким, вдивляючись у край неба, — наче хмара насувається. Не гайся, Васильку, не гайся, бо не рано.

На стареньких саях лежала вже ялинка. Василько почав лагодитися в дорогу. Він запряг коней, одяг кожушину і виїхав з двору.

II

Повівав холодний вітрець. З краю неба насувалися білі, молочні хмари. Шпарко бігли мишасті коненята. Дорога була ховзька, і сани йшли в затоки. На обидва боки від дороги, скільки окинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий, синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало зграями на сніг і знову здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними. До лісу якраз половина дороги. Ще півгодини треба було їхати лісом. Ва-

силько в'їхав у ліс. Здорові, кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг . . . Мокрий сніг бив у лице Василькові, заліплював очі, налязив за комір.

Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом. Василько загорнув руки в рукави, насунув наочі шапку й схилив голову, щоб хоч трохи захиститись од холодного вітру та снігу. Він і не спостеріг, що коні звернули з дороги і побігли вправоруч. Враз сани пішли в затоки і вдарились у горбик. Трісь! Щось тріснуло в саях і Василько дав сторчка в сніг. Коні стали, Василько підвівся, обтріплюючись із снігу, підбіг до саней. Старі, трухляві копили зламались, васаг лежав окремо від саней. Василько обійшов навкруги саней, оглянув їх і мало не заплакав. Запобігти лихові не було можна.

— Підожду, може хто над'їде та дасть мені яку раду, — думав він, поглядаючи на дорогу, яку раз-у-раз замітав сніг. Але в лісі було пусто. Тільки вітер гучав між деревами та сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечінь . . .

Василько пішов кілька кроків наперед і став, широко розкривши очі з переляку та несподіванки. Перед ним з'явився ярк, якого не повинно бути на його дорозі. Василько помітив, що збився з дороги. Що тут робити? Хіба лишити сани з ялинкою в лісі, а самому вертатися з кіньми додому? Василько випряг коні, сів верхи і поїхав назад по дорозі.

В лісі посутеніло. Настав вечір. Василько їхав лісом, коні глибоко поринали в сніг і ледве-ледве переступали з ноги на ногу. Василько незабаром помітив, що він їде не дорогою, а так лісом навмання. Він став.

— Треба конче знайти дорогу, — подумав. Вернись до саней і звідти поїду навпростець дорогою.

Він повернув коні і поїхав назад. Довго їхав Василько проти вітру та снігу, а саней не було.

— Я десь узяв дуже соб, а треба цабе, — подумав він і повернув ліворуч.

В лісі зовсім стемніло. На землі і в повітрі білів сніг та маячили цупкі, замерзлі стовбури дерев, закурених снігом.

Василько їхав, а саней не було. Коні, брѳохаючись по заметах та по кучугурах, потомились і стали. Василько заблудив.

Йому було холодно й страшно. Він заплакав. Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові здавалась тепла, ясна батькова хата. Весело горить у хаті каганець. На столі стоїть кутя. Батько та дві сестрички сидять за столом, мати подає вечерю. Всі такі веселі, гомонять, радіють. Хлопці та дівчата приносять вечерю, поздоровляють з празником, питають про Василька...

А, може, не радість, не щастя гостей в хаті. Може, мати плачуть, що нема з ними Василька. Може, батько журяться та сумні-сумні сидять край столу і не їдять вечері. Ох, коли б хоч виїхати з цього мертвого лісу, побачити дорогу, хату... Василько торкнув коней, коні знялися з місця і не швидко побрели по глибокому снігу... Але що це? Василько виразно побачив свою хату. Йому видалось, що в маленьких вікнах блимнув огонь. Василько зрадів і повернув до хати. То був кущ, обсіпаний снігом, і здалеку видався хатою. Василько й руки опустив. Що тут діяти? Він глянув навкруги: здорові дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали до нього цупкі чорні гілки. Василькові здалось, що мерці, закутані білим покривалом, простягають до нього свої руки. Йому стало страшно. Враз щось зірвало Василькові шапку з голови, холодний сніг посипався йому на голову... То гіллячка зачепила шапку та збила її в сніг. Тільки Василько наважився злізти з коня по шапку, аж десь далеко почулось: а-у-у-у! і луною покотилось по лісу. А-у-у-у! — відгукнулося з другого боку і довго не вгавало. Василько похолов з остраху. Волосся піднялося догори, серце перестало стукати в грудях. Думка про вовків промайнула в його голові. Він у нестямі затяв коней і зник поміж деревами.

Василько виїхав на узлісся. За лісом поле. На полі, край лісу, стояв хрест. Василько побачив хрест і зрадів.

— Адже я на дорозі... Це дорога до села, де живе мій дядько... недалеко до села.

Виїхав на дорогу. Але що це за вогники блимають під лісом? Що це чорне ворухиться по снігу?

Враз коні жажнулися і сіпнули вбік.

— Вовки! — подумав Василько. Він щосили затяв коні і вхопився за гриви... Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові. За ним навздогін бігли два вовки, вигинаючи сірі хребти.

А хуртовина вила, крутила снігом та замітала сліди.

III

Вирядивши Василька, зідхнув Яким легенько; він продав ялинку за добрі гроші, а грошей було притьмом треба: треба було і чобіт жінці, треба було і на Новий Рік дещо купити. Якимові трохи жаль стало Василька, що так любив ту ялинку. Та що вдієш, коли біда: ні в що вдягтися, нічого й їсти.

Олена поралася коло печі, хапаючись, щоб устигти на пору з вечерею.

Ніхто не спостеріг, що надворі йшов сніг.

А дівчатка, бавлячись під вікном, радісно скрикнули:

— Сніжок! Сніжок! Пустіть нас, мамо, надвір!

Олена та Яким разом глянули у вікно.

— Ой, лишенько! Як той бідний Василько приб'ється додому в таку негодую! — скрикнула Олена.

Яким вийшов надвір. Небо заволоклося сніговими хмарами, рвучкий вітер забивав дух. Яким стривожився.

— Коли б ще яка біда не трапилася хлопцеві, — подумав він.

— Ну, що? — спитала Олена, як він увійшов до хати.

— Завірюха . . . та, може, вщухне . . . повинен би Василько над'їхати.

А хуртовина не вщухала. Олена раз-у-раз заглядала в вікно, вибігала надвір і все зідхала та бідкалася.

Вже смеркалося, а Василька не було.

Олена плакала. І нащо було посилати дитину проти ночі. Наче без тих трьох карбованців і не обійшлося би? Що з тих грошей, коли через них можна позбутись найстаршої дитини? Олена мучилась і уявляла собі, як Василько збився з дороги, як напали на нього вовки, як вони розривають по шматочку її любу дитину. Серце її обливалося кров'ю, сльози заливали очі.

Яким мовчав, але тривожився не менш від Олени. Він щохвилини виходив надвір, вдивлявся в темряву, прислухувався, як віє хуртовина, надаремно сподіваючись побачити Василька, почути його голос.

Люди давно вже вечеряли, а в Якимовій хаті й забули, який сьогодні день. Дівчатка поснули, дожидаючи вечері, старі сумували, їжа не йшла їм на думку. Хлопець сусідин приніс вечерю:

— Просили вас на вечерю батько й мати і я вас прошу. Будьте здорові з Святим Вечором, — проказав він дзвінким голосом, подаючи мищину в хустці. — А де ж Василько? — спитав він перегодом.

Олена заголосила. Господи! Всі люди радіють весело, як Бог наказав, зустрічають велике свято. Тільки її побила лиха година, одірвала від неї любе диня й кинула його в хуртовину на поталу вовкам-сіроманцям.

Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч із землею. Вітер утих, і чистий, свіжий сніг сріблом саяв під блакитним наметом неба. Земля наче вбралась на Різдво в білу сорочку.

Скоро розвиднілось. Яким пішов до сусіда прохати коней. Він мав їхати шукати Василька. Олена намоглася їхати з ним.

Весело рипіли сани по снігу, весело бігли коні, хоч дорога була трохи забита. Та невесело було на серці в Якіма й Олени. Вони роздивлялись на всі боки, боячись побачити який слід Василька. Але всюди було рівно, біло: сніг блищав, аж очі боліли глянути на нього. Вони в'їхали в ліс. Олена пильно дивилась між дерева; їй усе здавалося, що бачить то сани, то свитку Василькову, то кінські ноги...

— Коли б хоч їхав хто, — обізвався Яким, — розпитали б, чи не бачив чого в лісі.

Зустріли якогось жида з одною конякою. Яким розповів йому своє горе та почав розпитувати.

— Я бачив поламані сани, а на них ялинку, — сказав той.

— Подайтесь лісом праворуч.

— Ой, нема вже мого Василька, нема моєї дитини! — заголосила Олена. Той крик серця болісною луною розлягся в Якимовому серці.

Ще здалеку замаячили на дорозі поламані сани, зазеленіла присипана снігом ялинка. Олена перша зіскочила і почала припадати до саней та тужити на весь ліс. Яким стояв, сумно схиливши голову.

— Так, — думав він, — Василька з'їли вовки.

Нараз щось під'їхало. Яким озирнувся і не хотів вірити своїм очам. Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, братів наймит.

— Ти звідки взявся тут? — крикнув Яким.

— Та господар послали мене по ваші сани. Ще й казали оцю ялинку відвезти до пана. Василько обламався вчора, збився з дороги і ледве добився до нас уночі.

— То Василько живий? — крикнули разом Яким і Олена.

— Та вже ж живий. Оце недавно поїхали вдвох з нашим Омельком додому.

— Слава Тобі, Господи! — зраділи бідолашні. — Слава Тобі, Господи, що він живий!

Петро взяв ялинку на свої сани, а поламані сани примостили на Якимових. Яким вйокав на коні, поспішаючи додому.

Василько вже був дома. Яким та Олена плакали з радощів, обіймаючи Василька.

— Ми вже думали, що не побачимо тебе, — казали вони.

А Василько весело щебетав, оповідаючи свої пригоди в лісі.

Михайло Коцюбинський

Довідки й питання:

Михайло Коцюбинський — це один з найкращих наших повістярів і новелістів. Народився 1864 р. у Вінниці на Поділлі, помер 1913 р. в Чернігові.

1. Як приготувлялася родина до святкування Свят-Вечора?

2. Скільки років було Василькові та як помагав він сім'ї?

3. Навіщо труть мак?

4. З чого складається кутя?

5. Що думав Василько про журбу батька?

6. Чого хотів прихожий чоловік?

7. Що можна було купити за ці гроші?

8. З яким серцем приглядався Василько батьковій роботі?

9. Хто повіз ялинку панам?

10. Які зміни настали незабаром в природі?

11. Що трапилося Василькові в дорозі?

Як святкували колись Різдво в полтавському селі

Весело моргають до сонця маленькими очицями сільські хатки, в солом'яних кожушках та ще й солом'яними шапками накриті по самі вуха. Тепло їм, як тепло й у хаті. Сонце бореться з морозом, вітер мете сніг по вулицях, а в селі рух — готуються до Різдвяних свят. Запопадливі господині кінчають

мазати хати... Скрізь по селі смалять кабанів. Кожний, навіть найбільшій, хоч підсвинка заколе, аби мати сало й ковбасу на свято...

Серед дівчат також рух, а може й найбільший: шиють, вишивають, кожна хоче мати нову сорочку на Різдво, а та для брата, а та для свого хлопця.

Дядьки до міста їдуть по крам. Ткачі поспішають викінчити ткати запаски, плахти. Кравці також і собі поспішають — дошивають корсетки, облямовані кольоровими лямівками, зубчиками, золотим позументом, плисом, вицяцьковують, аж очі розбігаються, а двері не замикаються від молодих дівчат: чи швидко буде корсетка, юпка (верхня жіноча одежа). Хлопці за чемерками питаються, чи готові.

Дівчата взимі не вбирають вінків до церкви, хіба „молода” та її дружки. Дівчина ж іде до церкви зав’язана частіше у велике свято шовковою хусткою: червоною, синьою... Потім затикає по боках вузла по робленій квітці.

Баби та діди на печі покахикують: коли б, Господи, Різдво швидше, аж печінки підвело від посту: юшка та борщ з олієм, каша або галушки з олієм. Охляли бабусі та дідусі, але тримають піст. А ще в день Свят-Вечора поститиме вся сім’я.

Аж ось наступає той урочистий день. Зранку в хаті метушня, а на дворі господар оглядає господарство, щоб усе було чисто. Ось і хата вже прибрана, готова до приходу свята: долівка свіжо вимазана, лави чисто вишарувані, на іконах нові вишивані рушники — праця дочки, а за іконами васильки затикані. Васильки ж і за сволюком. Стіл льняним новим обрусом застелений. В кінці стола, на покутті — сіно, а на ньому господиня ставить готову кутю й узвар.

Задзвонили до церкви... Рушило село. Діди та баби, крехчучи, і собі злазять з печей. Потяглося з усіх кутів, з усіх хат, хто тільки може до церкви. Високі, кремезні постаті, з довгими вусами й волоссям стриженим в кружок. Діди спираються на ціпки, молодиці, дівчата, хлопці... Рябіють різнокольорові кожухи, жіночі кожушанки, дівочі юпки. Всі одягнені на темно, бо піст. Дівчата в косах мають сині та зелені стяжки, а на шиї темне намисто — вишневі гранати, кам’яне намисто зелене, жовте, синє. Натовп поважний, не чути сміху, ані жартів. Всі пішли...

Господиня витягає пироги з печі, розкладає їх по мисках. Чого тільки тут нема! Пироги з соленою рибою й гречаною ка-

шею, з квашеною капустою й картоплею, з квасолею, з горохом, з гречаною кашею і грибами, з картоплею і підсмаженою на олію цибулькою, з вурдою з олію, з сухими сливками, з грушками, з калиною, з маком. Господиня горда, що в неї все як слід: пироги з дванадцятьма начинками. Поставила пироги на стіл, а пісний борщ із рибою та смажена риба ще в печі. Заслонила піч заслонкою і ще раз оглянулася по хаті: ніби все гаразд, усе прибрано, чисто, як слід. Ох, Господи, трохи не забула лави застелити. Та ось уже й це зроблено. „Піл” (прича) застелений гарними новими ковдрами, лави — вузькими смугастими накривалами.

„Ще встигну й до церкви”, шепоче. Швидко одягає кожушанку й хустку та виходить.

Згодом всі вертаються з церкви в урочистому настрою. Свято запановує в душах, простих, нехитрих, щирих.

Сходить перша зірка довгождана. Всі сідають за стіл. На столі лишається декілька зайвих ложок — це для відсутніх членів сім’ї. Батько виходить з кочергою на подвір’я і підходить до воріт. Стукає кочергою у ворота тричі і тричі промовляє: „Морозе, морозе, йди до нас вечеряти!” Потім трохи чекає, ніби справді сподівається мороза на вечерю, а далі проказує: „Як не йдеш, то не йди ні на жито, ні на пшеницю, ні на всяку пашницю”. . . й вертається в хату. Всі встають і батько проказує молитву. Всі моляться за ним, а потім сідають до вечері. Потім діти несуть вечерю хрищеним батькам: кутю й узвар. На ніч залишають на столі вечерю для померлих душечок. А хто не залишить, нещастя спровадить.

На Полтавщині починали колядувати на перший день Різдва. Звичайно, до церкви йдуть усі на Службу Божу. От тепер уже можуть покрасуватися найкращою одежею. Кожний придбав щось нове. Чоловіки в кожухах або свитках, підперезані зеленими або синіми поясами за козацьким звичаєм, в чорних смушкових шапках. Хлопці — ех, що за хвацький народ! У синіх чемерках, сивих смушкових шапках набакир (це ті джигуни) підперезані червоними, смугастими поясами; чоботи на скрипах. А дівчата, цей веселий рій метеликів, майорять різнокольоровими стрічками в косах і коло намиста, вив’язані шовковими хустками, на шиї добре намисто, подзвенькують дукачі, у вухах новенькі блискучі сережки (ковтки); риплять чобітки, стукають підківки. Йдуть поважно, мов би це не ті цокотухи, що заливають село срібним сміхом.

Після Служби пообідали смачно, бо це вже не піст: тут і борщ з салом і качкою або куркою, ковбаси крайні, сікані, ковбик, пиріжки вчорашні, а ще й свіжі — з сиром. Дівчата заздалегідь насмажили горіхів, насіння соняшникового, гарбузового, — мають повні кишені.

Ідуть у гостину до рідні, а дехто їде в інше село. А молодь? От тепер настала пора на сміх, жарти, дотепи. Висипали на вигін, або пішли ховзатися на став. А там уже давно врубаний замерз міцно високий стовп, а до нього кільця навколо нагорі, а до кілець прироблені довгі жердки з санками. Це хлопці таке вигадали. От посідають на санки, а один з них покрутить штудерно й санки біжать навколо стовпа. Дівчата кричать — дух захопило, — рятуйте, — спиніть! Та де там! Всі регочуть і санки далі летять та й летять...

А ввечері коляда Новонародженому Спасителеві світу. Вона лине до неба, ніби село обернулося в один велетенський хор. Поважні господарі, на чолі з дяком, співають: „Роздество Твоє, Христе Боже наш"... Розсипалися гурти молодих колядників по селу, миготять штудерні зірки в руках хлопців. Особливо виділяється один гурт: чудова зірка на високому держалні крутиться навколо, міняється кольорами, а в середині гарний вертеп і, як звичайно, — горить свічка, але яка чудова!

Кожні двері гостинно відчиняються назустріч молодим, милим гостям-колядникам: хто шматок сала, пироги, а хто ковбасу, а хто і грошей трохи міхonoші сиплють. „А давайте лишень ходім до вчителя колядувати, візьмім ще й козу та ведмедя!" Сказано — зроблено. Коза — це рядно, почепле на кочергу, а всередині — хлопець мекекає по козячому. Ведмідь — також хлопець у вивернутому баранячому кожусі, а на голові така ж шапка. Є й жид: він має справжній лапсердак і ярмулку, позичені в жида Йоська, бо то свій жид. Комедію вивчив також панич. Приходять до пана. Їх просять у хати-кімнати. А за колядниками хвостом малі дівтаки, хлопчики та дівчатка. Вони не сміють іти в кімнати; зрештою, їх ніхто й не просить. Діти обліплюють вікна знадвору, втоплюють цікаві очі в ясно освічену панську ялинку, аж носи приплюснулися до скла.

Мала панночка, Надійка, завважила дітей за вікном. Стукає в шибку: а йдіть сюди, до мене, в хату; хочете подивитися на ялинку? Діти у відповідь кивають головами. — Ну, йдіть швидше, гостинця дам і будемо бавитися! — Не треба було повторяти. Діти сипнули в хату з парадного входу й опинилися

просто в залі. Так ось вона чарівна, горда лісова красуня! З верху до низу палахкотять різнокольорові свічечки, а під ялинкою повно якихсь коробочок, обгорнених гарними паперами та стяжечками. Надійка бере пакунки й дає кожному по черзі: тут і дещо з одежі, і цукорки, пряники, горішки...

Тихо сходить мир на побожне село...

Н. Д. С-ко

Завдання:

1. Опишіть різдвяні звичаї, що про них тут мова.
2. Опишіть Різдво в своїй родині.

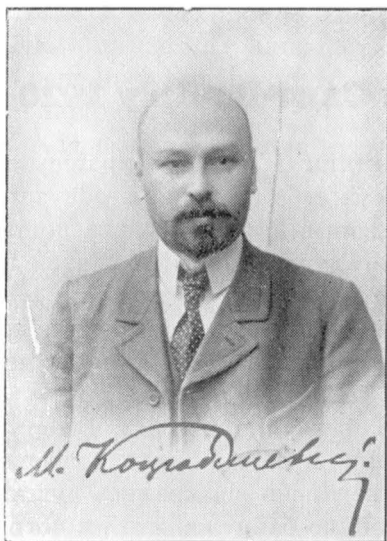
Святий Вечір на Гуцульщині

Для праці — будні, для ворожіння — свято.

На Святий Вечір Іван був завжди в дивнім настрою. Наче переповнений чимсь таємничим і священним, він усе робив поважно, неначе Службу Божу служив. Клав Палагні живий вогонь для вечері, стелив сіно на стіл та під столом, і з повною вірою рикав при тім, як корова, бляв вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а коли червона від метушні Палагна заявляла, що готові всі дванадцять страв, він перше, ніж за-сісти за стіл, ніс вечерю худобі. Вона першою мусіла скоштувати голубці, сливки, біб та логазу, які так старанно готувала для нього Палагна. Але це було не все. Ще годилось закликати на тайну вечерю всі ворожі сили, перед якими берігся ціле життя.

Брав в одну руку з стравою миску, а в другу сокиру і виходив на двір. Зелені гори, убравшись у білі гуглі, прислухалися чуйно, як дзвеніло на небі золото зір, мороз блискав срібним мечем, протинаючи звуки в повітрі, а Іван простягав руку в цю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів, планетників усяких, вовків лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу — але вони не були ласкаві, і ніхто не приходив, хоч Іван запрошував тричі. Тоді він закликав їх, щоб не з'являлись ніколи — і легко зідхав.

Палагна чекала в хаті. Вогонь у печі лежав, втомившись, тихо дрімаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність спливала з темних кутків, голод тягнув до їжі, але вони ще не сміли засісти за стіл. Палагна поглядала на чоловіка — і в згоді вони разом згинали коліна, благаючи Бога, щоб припустив до вечері ті душі, що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають, бутинами побиті, дорогами покалічені, водами потоплені. Ніхто за них не згадає, дорогою йдучи, а вони, бідні душі, гірко пробувають у пеклі, чекаючи вечора святого.

І коли так молились, Іван був певний, що за плечима у нього плаче, схилившись Марічка, а душі нагло померлих невидимо сідають на лави.

— Продуй перше, ніж маєш сісти! — вимагала від Івана Палагна.

Але він знав і без неї. Старанно продмухував місце на лаві, щоб не привалити яку душу, і засідав до вечері.

На Маланки до маржини у загороду приходив сам Бог. На високому небі ясно горіли зорі, люто тріщав мороз, а сивий Бог ішов босоніж по пухкому снігу і тихо одхиляв двері кошари.

Прокинувшись уночі, Іван наслухав і, здавалося, чув, як лагідний голос питає маржинку: — Ци ти, худібно, наїджена, напосна добре? Ци сокотить тебе газда? — Радісно блеяли вівці,

веселим риком обзивалися корови — бо газда доглядає їх добре, сумлінно, поїть, годує і навіть нині вичесає шерсть. Тепер Пан Біг напевно обдарує його новим приплодом.

Михайло Коцюбинський,
Тіні забутих предків

Завдання:

1. Випишіть незнані слова та дайте їх пояснення на основі словника, поміщеного на кінці книжки.
2. Опишіть коротко гуцульські звичаї на Свят-Вечір.

Мій Свят-Вечір у 1920 році

Старший десятник і чотар Української Галицької Армії (УГА) сиділи поруч себе на санках, обкутані в ліжники, засипані снігом. Перед ними біліла скулена постать візника, що від часу до часу пригадував коням обов'язок завезти їх живими у найближче село в дністровому яру.

Ця стежа мала завдання провести роз'ясняльну роботу серед селян здовж румунської границі, куди незабаром мала проходити частина УГА.

Їхали спішно навмання полями. Вітер не вгавав. Кидав у вічі пластівці снігу, провівав одяги, розгортав ліжники уперто аж до тіла. Десь недалеко відзивались рушниці, татакав скоростріл. Військовим було байдуже, хто і в кого стріляв. Сперті на прикладах своїх рушниць, мовчали й закривались від вітру. Здавалось, не було небезпеки. Перебули грозу фронтової служби, мали за собою тиф, лікарню, ганебні умовини санітарні... А тепер усміхнулась їм доля. Замаячіло в уяві українське село, повне чарів рідної пісні, коляд, звичаїв, сімейного тепла. Хотілося відкрити стомлене брутальним життям серце, очистити від насікомих тіло та закричати на весь світ: „Христос родився і для нас! Ми ж люди, що взялися тільки захищати свою Україну. Чого ви, вороги, хочете від нас?”

На згадку про них закрадалась у серце непевність. Бо хто міг заручити, що цей „зареквірований” візник везе їх до визначеної мети. Хіба серед такої метелиці можна було розрізнити сторони світу? Хіба ворожі частини і стежі дармували?

Та проте приманливе життя усміхалося до вибранців сліпої долі. Гостре поготівля не спиняло уяви старшого десятника.

Він потону в мріях. Це ж ішов Свят-Вечір! За кілька годин засвітить перша зірка, залунає по рідній землі коляда. Село засяде з повагою до прастарої вечері з дванадцятьма стравами. Господарі будуть вичаровувати майбутній урожай на полі, на обійстю, добробут у хаті. Дідух стане на покутті, як добрий опікун сім'ї. Зеренця куті, кинені до стелі, будуть віщувати щастя й здоров'я. Худібка, вгощена господарем, занесе до Бога молитву за добробут.

А в його хаті не буде господаря, тільки свічка й порожня миска будуть сповіщати про його духову приявність. Дружина в сльозах буде відповідати на допити зацікавлених дітей, чому нема його, чого свічка блимає над мискою. Хіба вони знають, що він ще живе, що перемиг усі удари долі й подужав? — Боже, дай витримати в цій завірюсі!

Але ось обертається візник, струшує купу снігу і з задоволенням каже: „Он там уже видно М---ці. Там, де ті тополі! Там батюшка живе. А де ви будете гостювати?”

На це чотар не знаходить відповіді, бож їх відвідини закриті покищо військовою тайною. Опритомнівши, каже: „Вези до сільського управління!” Але зараз на закруті спиняє візника, зсувається з санок, а за ним і десятник.

— Ну, святкуй здоров та мовчи, а то...

— Та ви мені подаруйте ту негодящу рушницю! Куди вона вам годиться? Вона ж не має куль, як ви казали. А я теж за Україну, таку, як і ви, тільки мене не пускають з хати. Кажуть, що я ще молодий. Кулі в мене єсть до руских вінтовок, а вона руска!”

Якась іскра пробігла всю істоту старшого десятника.

— Ну, гаразд! Бери її та захищай рідну землю. — На прощанні обдарували візника тютюном, „бумажками”, сірниками та сіллю.

Минаючи село, військові подались з поля просто „на ті тополі”. У сірій пільмі нагледіли справжній силует церковних бань, а далі хутір серед дерев. Незабаром були на подвір'ї, де торчав засніжений журавель з жолобом. З хліву виходили до водопою залежані корови, а за ними чоловік, закутаний в якусь дранку з башликом. На запитання, чи батюшка вдома, дістали потвердження та вказівку, куди йти до нього. В сінях розоружились, склади на купу свої наплечники, а далі ввійшли в гостинну та привітались з господинею. Вона звеселіла та незабаром при зустрічі з батюшкою, що ввійшов у хату від водопою,

пошепки розказувала йому свої враження. Виявилось, що батюшка після хазяйських порядків, не маючи слуг, сам напоював худобу. Тому вже був знайомий з заходами, але не дуже їм довіряв.

Згодом він заявив маєстатично:

„Сьогодні у нас Свят-Вечір. То таке свято, що всім заходим мусить бути притулок. І будь ви найгірші люди, „даже бандіти“, прийміть усе, чим хата багата! Садовіться, де кому угодно, та будьте за гостей! А свої „сумки“ і „ружьо“ складайте в коморі, що завжди зачиняна й ніхто вам нічого не візьме.”

Коли військові порались коло речей, заскрипіли двері і в кімнату ввійшли хрищеники паніматки з вузликами. Від порога почали свій обряд побажань: — Просили тато й мама вас на вечерю і ми вас просимо. Прийміть, що Бог послав.

Паніматка подякувала, з повагою розв'язала вузлики, випорожнила блюдця та заповнила їх своєю вечерєю, потім дала дітям яблук, горішків, цукорків, а батькам переказала свої побажання.

Потім військові мились та чепурились у сінях, аж запросили їх на вечерю. Стіл, накритий пахучим сіном й білою скатертю, заройвся колачами, різними блюдцями й чарками. На краях столу засвітили свічі, й молитва батюшки попередила гостину. Вечеря почалась від вареної капусти з олієм. Далі подали рибу, узвар та різні солодоці. Добре басарабське вино і ввічливість господарів розв'язали язика військових. Оповіданням про галицькі народні звичаї не було кінця. Співали коляди та улюблені військові пісні.

УГА була того вечора на вершку слави! Розкрито пляни майбутнього завоювання сільської прихильності для неї.

Сердечна гостинність і дружні розмови заповнили вечір. Говорили про майбутність України, її державний улад, уряд УНР (Української Народної Республіки), демократичні ідеї, віру, мораль, освіту.

Вояки поклались пізно спати. Але їм не спалось. Образи з минулого заповняли думки й мрії. Не спав також і батюшка, що незабаром пішов у церкву. За ним подався старший десятник. В часі Богослужби стояв напереді. В один мент побачив, як з-за престола підійшов до нього титар з просфорою на таці та привітав його словами: „Получайте з Святками Різдва Христового! Хай Бог милує!”

Люди спрямували всю свою увагу на нього. Йому було ніяково. Незабаром промовив батюшка з царських дверей: „Ось перед вами один з тих, що для великої справи будівництва Української Народної Республіки прийшов до нас. Сьогодні він нам найближчий брат, вітайте його у ваших гостинних хатах, щоб не відчував він туги за своєю сім'єю, щоб не був самотній! Будьте йому за рідних!

Після Богослуження вояки дістали багато запрошень у гостину та гостювали по хатах і обговорювали майбутні походи й рухи УГА. А люди цікавились нашим військом та раділи, що незабаром побачать його.

Той день був усюди в селі днем УГА.

К. Кисілевський

Новорічні посівальники

(Спогад із Рідного Краю)

Послухайте мої спогади про те, як колись ми, сільські діти, зустрічали в Україні Новий Рік.

Новорічний досвіток. В хаті ще зовсім темно. Крізь вікно в кімнату вливається сірий відсвіт снігу, що грубою пеленою покрив подвір'я, городи й поля.

Ждеш і не діждешся того хвилюючого новорічного досвітку... Нарешті він. Мамуня вже встали. Світиться невелика лампа. Ми, діти, також схоплюємося — навіть будити нас не треба, як щодня, і підганяти, щоб одягались. Одягаємося самі поквапно. Беру невелику торбину, а Маруся татову рукавицю, і насилаємо туди збіжжя: жита, пшениці, а також гороху, проса тощо.

Виходимо на подвір'я. Надворі ще досить темно, тільки на сході за срібним лісом небо займається ранньою загравою. До нас весело підморгують останні зорі.

Мама дивляться на зорі й кажуть: — Гарна буде погода. Це знак, що цілий рік будемо здорові й безпечні.

Підбадьорені такою ворожбою, виходимо на вулицю і звертаємо в найближчий двір тітки Уляни. Вона — Марусина хрищена мати. Ще вчора, як бачились з мамою, переказувала, щоб ми прийшли до неї посівати. Ми затупали в сінях засніженими чобітками, і всміхнена тітка відчинила нам двері. Але до хати

ввійшов лише я, бо мамуня нас ще дома навчили, щоб я перший посівав.

— Ти хлопець, — казали — то будеш за „полазника”. Люди хочуть мати в хаті на Новий Рік першого „хлопа”, хоч би він був такий великий, як палець. Тоді буде щастя на цілий рік.

Я став коло порога і посіяв по долівці збіжжя з торбинки, промовляючи:

„Сійся, родися, жито, пшениця, всяка пашниця, на щастя, на здоров’я, на Новий Рік, щоб ся ліпше родило, як торік: коноплі під стелю, сорочка по землю, лен по коліна, щоб вас, хрищених, голова не боліла!”

Коли увійшла Маруся, то я вже сидів на лаві, щоб, мовляв, усе добро сідало: кури, гуси, качки, рої бджіл. Потім тітка завітала ліхтаря, дядько взяв пшеничний сніп, „діда”, що стояв за столом на покутті, і ми пішли до стодоли. Сніп поклали на тоці, а мені дали в руки справжній ціп. Я вдарив бияком кілька разів по колоссю, і з нього посипалось зерно. Дядько згорнув його мітелкою і зсипав мені до торбини. Отак я, новорічний „полазник”, заворожив дядькові врожай, накликав щастя і здоров’я в його двір. Чи воно так справді сталося, не знаю, але то був гарний звичай стародавній, і всі люди його дуже зберігали. Тітка дякувала, погостила нас з Марусею і обдарувала ласощами: солодкими пампушками, медяником, яблуками та горішками. Дядько Антін подзвонив у жмені дрібними грішми.

Ми пішли до дальших сусідів. На селі вже був незвичний на ту пору рух: посівальники ходили від хати до хати, ворота всюди гостинно навістіж відчинені, собаки на припонах, погавкують собі, дивуючись, чого це діти так бігають. Аж ось на вулицях загорілися вогні. У нашій селі був звичай палити солому, що нею від Різдва була вистелена долівка по домах. Коло кожної ватри стояв гурт молоді, деякі хлопці розбігались і перескакували через вогонь, щоб, мовляв, не чіпалася нечиста сила. Інші скручували з соломи перевесла і обвивали ними в садках стовбури дерев, щоб краще родили.

Коли ми верталися з посипання додому, був уже білий день. На снігу чорніли великі хрести, зроблені з попелу. У моїй торбині, замість збіжжя, лежав тепер солодкий тягар, бублики, цукорки, яблука, а Маруся несла повну рукавицю смачних лісових горіхів. Тимчасом і в нашій хаті було багато посівальників. Макітра з бубликами і торбина з цукорками, що їх мамуня ще вчора заготовили, були порожні. Зате долівка від порога аж

до великої мальованої скрині, що красувалась у кімнаті, була вкрита верствою зерна і, здавалось, у кожній зернині крилася якась щаслива ворожба.

Отак у нас, в Україні, на Новий Рік діти розносили по дворах щастя, здоров'я, багатство і добру долю.

Михайло Маморський,
(З „Веселки”)

Завдання:

Опишіть своїми словами новорічне посівання.

Тихо, легко і спровола . . .

Тихо, легко і спровола
Білий сніг паде, як з сита;
Вже ціла земля довкола
Ним прикрита.

Порівнялись людські ниви;
Кривди в поділі не слідно.
Всюди тихо, мовчаливо,
Всюди бідно.

Забілілися діброви;
Сосни, берести і дуби
Вже дістали для обнови
Білі чуби.

І гроби там під горою,
Що їх смерть так пильно рие,
Вітер білою габою
Рівно криє.

Вже, мабуть, і ту дорогу,
Що по ній ми ходим було,
Снігом занесло небогу
І задуло.

Богдан Лепкий

Мурашка та Польовий Коник

Жвавий Коник скакунець
Доцьвірінькався вкінець,
З гулянок йому й не чулось,
Як те літечко минулось,
Як у очі — гульк сама
Сива дядина зима!

Всі діброви стали голі
І трава посохла в полі —
Сонця ясного нема!
Хмара хмару гонить, криє,
Вітер стогне, вітер виє,
Снігом поле укрива.

А наш Коник все трива,
Чи не вернеться ще літо,
Чи не зійде з снігу жито,
Де щодня, було, наш грач
Мав і хату собі й харч.

Але ж літечко — шкода! —
Двічі на рік не впада!
От тепер без хліба й хати
Довелось йому конати...
От він силоньки збирає
Й до мурашки прилізає:
„Ой, кумасю, серце, любко,
Порятуй, моя голубко,
Безпритулу сироту!
Прохарчуй мене до літа,
Поки сонця, поки світа,
Не забуду ласку ту!”

„Ти все грав? І то, бач, праця...
Ну, тепер же потанцюй!”

„Рада б я, мій куме любий,
Запобігти твоїй згубі —
Так бідую ж і сама.
Тільки дивно мені дуже,
Що ти хліба просиш, друже:
Чом же сам ти не придбав?”

„Ох, голубонько-небого!
Чи було ж мені до того?
Ціле літечко я грав:
Кругом пташки, співи, квіти,
Де ж у ката тут „робити?”
„А так ти”...

„А я й не спав:
Грав, кажу, все на басолі,
А тепер з лихої долі
У одному жупанцю
Й доведеться мені зостаться!”

Михайло Старицький

Довідки й питання:

Михайло Старицький — то був визначний наш поет і письменник.

Чого вчить цей вірш?

Закріплення відомостей

Врешті забіліла земля від снігу...

Сніг скрипить під ногами дівчорі, що розкошує, віддаючись різним зимовим спортам, прогулянкам і забавам. Саночки, лижви, лещети заступають тепер місце літніх мандрівок по лісах і горах, купелі в ріках і басейнах, таборування та життя під шатрами.

Взимі припадають великі свята, а разом з ними відпочинок після праці. То Христове Різдво, Йордан, а також Новий Рік. Кожне з них має свої прастарі звичаї, що залишились нам в традиції по наших давніх предках, особливо в Західній Україні. Пізнати їх та зрозуміти їх зміст і значення — це ціль зимового циклу. На перше місце виступає приготування до Свят-Вечора, що був і є донині святом української родини. Найбільше радості справляє дітям ялинка, що її прикрашують блискучими кульками, свічками, ланцюжками, ледяними бурульками, цукорками й горіхами.

Увечері, коли покажеться на небі зірка, накривають стіл сіном та білою скатертю і кладуть на нього булку, тарілку з узваром, кутею. В Західній Україні діляться кутею та просфорою, складаючи побажання всього найкращого в цілому році. На селі найважливіша страва — кутя з опиханої пшениці та маку й меду. Власне, там першу ложку кидає господар до стелі з побажанням багатого врожаю та добробуту в році, а потім усі кушають її. Після молитви всі засідають до вечері, що складається з багатьох страв, як напр. борщу, риби, вареників, голубців, овочів тощо. В багатих сільських родинах буває дванадцять страв, а над усім перше місце займає кутя, ніби знак хліборобського добробуту в давній Україні: пшениця, з якої вона славна на цілому сході Європи, мід з пасік і мак з огородів.

Різдво сповите в народній традиції обрядовими піснями, що в давнині були величанням добробуту та закликуванням сил природи до творення його. Потім вони з поганської коляди, тобто пісні на славу божка сонця, стали звеличуванням Христового народження. Наша коляда то суміш старих і нових мотивів, а її краса спонукує кожного до співання. За колядками йдуть щедрівки, що їх співають увечері перед Йорданом. Вони виражають побажання для господарів і членів сім'ї. Перед Новим Роком забавляються всі весело, немов заворожують щастя та радощі на майбутній рік. Це так звана Маланка, бо в навечер'я припадає святої Меланії. На сам Йордан святять на майдані або на ріці воду, а священики обходять всі господарства та благословлять їх на добро і славу.

Прочитавши вибір творів у циклі „Взими”, дайте відповіді на ці питання:

1. Коли настає зима на Україні та в країні, де ми живемо?
2. Як вона виявляється в природі та в життю дівчата?
3. З чого знані зимові свята?
4. Як зустрічають їх на Україні та в країні, де живемо?
5. Що то є Свят-Вечір?
6. Які страви належать до улюблених страв на Свят-Вечір?
7. Що означають вони всі разом?
8. Чим прикрашують кімнату, де засідає родина до вечері?
9. Як виглядає ялинка, або деревце?
10. Які звичаї збереглися донині з дуже давніх часів, що їх знає кожна українська сім'я в Західній Україні?
11. Які є повір'я та пересуди на селі?
12. Про що співають нині в колядках, а про що співали давно?
13. Що то є щедрівка?
14. Який є зміст званої щедрівки?
15. Як святкують у нас Маланку?
16. Чому Йордан належить до великих свят зимового циклу?

IV. КАЗКОВИЙ СВІТ

Вовк війтом

Пасся раз Осел на пасовиську та якось наближився до корча, а за корчем сидів Вовк. Він вискочив звідти та й хотів Осла роздерти. А Осел, дарма що його за дурня визнали, зараз придумав, що йому зробити. Вовк біжить до нього, а він усміхається так радісно, кланяється йому низенько та й каже:

— От то добре, от то добре, пане Вовче, що ви надходите. Я вже тут вас шукаю-шукаю.

— А пощо я тобі здався? — питає Вовк.

— Та бачите, громада вислала мене по вас і гостро наказала: „Йди і без Вовка нам навіть не вертайся до села”.

— А пощо я громаді здався? — питає Вовк.

— А ви й не знаєте? Адже в нас у громаді війта вибирають.

— Ну, та що з того, що вибирають?

— Не те біда, що вибирають, — мовить Осел, — а те, що ні на кого не можуть згодитися. Вже всі господарі пересварилися поміж собою, а далі кажуть: „Тут хіба один Вовк з лісу може війтом бути”. Як похопили це слово, так на тім і стали і вислали мене, щоб я вас спровадив до села. Таке то діло.

Почувши це, Вовк аж хвіст угору підняв з радости. Зараз виліз на Осла, сів йому на хребет та й їде до села. А коли приїхали до села, Осел закричав своїм дзвінким голосом, з хат повибігали люди, а бачачи, що Вовк на Ослі верхи їде, кинулись з палицями, ціпами та полінами та й давай його молотити. Били, били, ледве Вовк живий із села утік.

Біжить неборака та все оглядається, чи ще люди за ним не біжать. Аж коли вже села не було видно, Вовк побачив копицю сіна, вискочив на неї, простягся і ліг спочивати. А спочиваючи, почав голосно сам до себе говорити:

— Мій тато війтом не був, мій дідо війтом не був, і чого ж то мені дурному раптом забажалося війтом бути? Ех, шкода, що нема тут якого порядного хлопа, щоб мене здоровенним бучком протріпав та розуму навчив.

А під копицею сидів власне порядний хлоп з вилами в руках. Почувши це, як вискочить, як потягне Вовка разів з десяти по хребті, аж Вовк і „содухи” спустив.

Іван Франко,

Коли ще звірі говорили

Довідки й питання:

Людська фантазія представляє звірів подібними до людей, що розмовляють та мають таку вдачу, як люди. Між Ослом і Вовком іде розмова.

1. Чого хотів Вовк?
2. Що придумав Осел?
3. Як прийняв Вовк вістку про вибір на війта?
4. Як зрадив його Осел, коли приїхали до села?
5. Що ще трапилось йому?
6. Що означає зворот: Вовк спустив „содухи”?

Лис Микита обманює Вовка

„Раз от я і Вовк Неситий,
Кинувши гостинець битий,
На мандрівку ми пішли.
Та зайшли за ліс, за води —
Ні притулку, ні господи,
Лиш луги й степи були.

Тут нас сонце припікає,
Ба, вже й голод притискає,
Аж тут зирк—Лоша пасеться!
Та таке гладке та любе,
Що мій Вовк аж гострить зуби,
Шкіра вся на нім трясеться.

Сів бідняга, важко сапа,
А з Лошатком мама Шкапа, —
Вкрасти вже вона не дасть.
Каже Вовк: — Піди, Микитко,
Залитай ту Шкапу швидко,
Чи лоша нам не продасть.

Я пішов, вклонивсь їй низько.
— Що, матусю, пасовисько
Тутки маєте незгірш?
Та й Лошатко! От пахолук!
Чей його нам на виховок
Продасте за добрий гріш?

— Що ж, купуйте, люди Божі!
Я й не завеликі гроші
Буду правити від вас.
Ось лиш прочитай значки ті,
Що на задньому копиті, —
Це тобі ціна якраз.

Ну, та я не в тім'я битий
До копита підходити!
Шкапі поклонивсь до ніг,
Та й кажу: — Спасибі, мати,
Та не вмію я читати. —
І до Вовка знов побіг.

— Друже, Шкапа ця лагідна,
І Лоша продати згідна,
І ціни не хоче драть.
Каже, в неї цінники ті
Є на задньому копиті —
Жаль, що я не вмів читать.

— Що?! Вовк крикнув, — ти,
[нездаро!
Навіть кінських літер пару
Ти не вмієш прочитать?
Я в письмі цім дуже вчений,
До гімназій, академій
Виходив років аж п'ять.

І пішов мій Вовк Неситий
Шкапу за лоша просити.
Шкапа ж відповіла: — На,
Ось лиш прочитай значки ті,
Що на задньому копиті,
Там написана ціна.

Вовк Неситий нахилився,
До копита придивився,
Гей, як фрасне Шкапа враз,
Як у лоб не вчідить просто,
А була підкута гостро —
То мій Вовк, мов свічка, згас.

Шкапа ж як не зарегоче
Та з Лошатком потеркоче,
Що і слід обох пропав.
А Вовчисько добру хвилю
Полежав в такім знесиллю,
Мов зовсім небіжчик став.

Далі очі протирає
І довкола позирає,
Але встати ані-руш.
— Гей, кажу йому, — Неситий,
Сам Лоша ти з'їв? Лишити
Не хотів мені ні кус?

Га, ненаїсна почваро!
З'їв усе, ще й того мало!
Друга на обід не клич!...
Адже ж я, невдячний цапе,
Перший торг робив у Шкапи,
То належавсь могорич.

Ну, скажи так правду гладко:
Дешево купив Лошатко?
Людська, знать, ціна була.
Ви й недовго торгувались,
По-приятельськи розстались —
Втішна щось вона пішла.

А проспавсь ти смачно, друже,
По такім обіді дуже —
Це смакує на живіт.
А як славно ти, Вовчуку,
Вмієш кінську азбуку —
Справді, чудо на весь світ!

Так я з Вовка клив до ночі
Він же, витріщивши очі,
Він лежав та лиш: „Ах, ах!”
Далі каже: Будь тут чесний!
Що за торг би був чудесний,
А та дич — б'є по зубах!”

Іван Франко,
Уривок з Лиса Микити

Кирило Кожум'яка

Колись був у Києві якийсь князь, і був коло Києва змії, і щороку посилали йому дань: давали або молодого хлопця, або дівчину. От прийшла черга вже й на дочку самого князя. Нічого робити, коли давали городяни, треба й йому давати. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така гарна, що й казати не можна. То змії її й полюбив. От вона питається у нього:

— Чи є на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є, — каже змії, — такий чоловік у Києві над Дніпром. Як затопить хату, то дим аж під небеса стелиться, а як вийде над Дніпро мочити кожі (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму та й учеплюся за них, чи витягне він їх? А йому й бай-дуже: як поцупить, то й мене з ними трохи на берег не витягне. От тільки того чоловіка мені страшно.

Князівна взяла собі те на думку й думає, як би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись? А при ній не було ні душі, тільки один голуб. Вона згодувала його за щасливої години, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі й написала до батька:

— От так, і так, — каже, — у Вас, Батечку, є в Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка. Благайте Ви його через старих людей, чи не визволить мене, бідну з неволі! Чи не схоче він із змієм побитися? Благайте його, Батечку, і словами, й подарунками, щоб не образився він за яке незвичайне слово! Я і Вам, і йому буду довіку щастя благати.

Написала так, прив'язала карточку під крильцем голубові та й випустила в вікно. Голубок злинув під небо та прилетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ю та й побачили голуба:

— Татусю, Татусю! — кажуть. — Чи бачиш — голуб від сестриці прилетів?

Князь зразу зрадив, а далі подумав-подумав та й засумував:

— Це ж уже проклятий ірод згубив, видно, мою дитину!

А потім приманув до себе голуба, глянть — аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, а дочка пише: так і так.

Ото зараз покликав до себе всю старшину.

— Чи є такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожум'якою?

— Є, князю, живе над Дніпром.

— Як же до нього приступити, щоб не образився та послухав?

Ото сяк-так порадилися та й послали до нього найстарших людей. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері зі страхом та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожум'яка долі, до них спиною і мене руками дванадцять кож, тільки видно, як коливає от такою білою бородою! От один з тих посланців — „кахи!”

Кожум'яка жахнувся, а дванадцять кож тільки трісь, трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:

От так і так: прислав до тебе князь із просьбою...

А він і не дивиться, і не слухає: розсердився, що через них та дванадцять кож порвав.

Вони знову стали його просити й благати. Впали навколішки... Шкода! Просили-просили та й пішли, понуривши голову.

Що тут робитимемо? Сумує князь, сумує вся старшина.

— Чи не послати нам іще молодших?

Послали молодших — нічого не вдіють і ті. Мовчить та сопе, наче не йому й кажуть. Так розібрало його за ті кожі.

Далі схаменувся князь і послав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, це ж уже для вас я зроблю.

Пішов до князя.

— Давайте ж, — каже, — мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель!

Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що, може, в ній пудів десять, та й пішов до змія.

А змій йому й каже:

— А що, Кириле, прийшов битися, чи мириться?

— Де вже мириться! Биться з тобою, з іродом проклятим!

От і почали вони битися — аж земля гуде. Що розбіжиться змій та вхопить його, жмуток конопель вирве. А він його здоровенною булавою як влупить, то так і вжене в землю. А змій, як вогонь, горить, — так йому гаряче, і поки збігає до Дніпра, щоб напитися, та вскочить у воду, щоб прохолодитися трохи, то Кожум'яка вже обмотався коноплями і смолою обсмолився. От вискакує з води проклятий ірод, і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою тільки луп! Що розженеться, то він, знай, його булавою тільки луп та луп, аж луна йде. Бились-бились — аж куриться, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще більше, як коваль леміш у горнилі: аж пирхає, аж захлаинається проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, а по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки, жде, що то буде! Коли ж зміюка — бубух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками: „От так Кирило! От так Кожум'яка!”

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того часу й почало зватися те місце, де він жив, Кожум'яками.

Казка про Оха-чародія

В тридев'ятім славнім царстві,
Де колись був Цар Горох,
Є тепер на господарстві
Мудрий пан, вельможний Ох.

Сам той Ох на корх заввишки,
А на сажень борода,
Знає край і вздовж і вишишки,
І кому яка біда.

Чи хто правий, чи неправий,
Чи хто прийде сам, чи вдвох,—
Всіх приймає пан ласкавий,
Тільки треба мовить: „Ох!”

На зеленому горбочку
Спершу він людей приймав,

Потім сів у холодочку,
Звідти голос подавав.

А як з ранку то й до ранку
Стали люди обридять,
Ох зробив собі землянку,
Оха більше не видать.

Але хто те місце знає,
Де трухлявий пень і мох,
Той приходить, викликає,
Або й тихо каже: „Ох!”

Хоч би навіть ненароком
Тес „ох!” промовив ти,
Знай, що вилізе те боком, —
Вороття вже не знайти!

Бо затягне з головою
Трясавиця мохова
І з душею, ще живою,
Під землею похова.

Під землею ж там палати,
Де вельможний Ох сидить,
Гарні, пишнії кімнати,
Срібло-злото скрізь ряхтить;

Дорогії самоцвіти
Наче зорі миготять,
Скрізь заморські дивні квіти;
По клітках пташки сидять;

Золотії грають рибики
В кришталевих скриньочках;
І ведмеді ходять дибки
В рукавичках, жупанках.

Враз тебе там обморочать
Блиск і пахощі міцні,
Папугаї заторочать
Приказки якісь дивні.

І безглузді очі втупить
В тебе рибка, мов чига...
Тут ведмедів гурт обступить;
Кожен лапу простяга, —

Той бере тебе за руку,
Той торгас за плече;
Боронь Боже ворохнутись!
Кров одразу потече.

Бо крізь білі рукавички
Враз проб'ються пазурі
Гачкуваті, мов гаплички, —
Так і вп'ються, мов щурі.

Тож, коли вже раз попався, —
Наче в пастку бідна миш, —
То сиди, мов прикувався,
Не рушайсь, мовчи та диш!

Вийде Ох: „Вітай в гостині!
Чи волієш нам служити?
Чи волієш, може, нині
Головою наложити?”

Скажеш: „Я служить не
[згоден”, —
Зараз цок тебе в лобок,
Якщо ти носить не годен
Рукавички й жупанок.

Стань на службу — подарують
Рукавички й жупанець,
Привітають, пошанують, —
Тільки ж там тобі й кінець!

Вічно будеш пробувати
У підземному дворі.
Більш тобі вже не видати
Ані сонця, ні зорі.

Де торкнешся, — всюди брами,
Під замком та під ключем...
Деся далеко хтось часами
Озивається плачем.

Спів на плач відповідає,
Плач на спів, так без кінця...
Кажуть, бранка там ридає,
Жде юнака-молодця;

Коло неї там Жар-птиця
Співом душу потіша,
Та сумна, міцна темниця,
Смутна в дівчини душа.

Якби хтів їй волю дати
Хто з хоробрих козаків,
Мусить перше розрубати
Сімдесят ще й сім замків...

Вже вам казка обридає?
Що ж! Хто має „кладенець”,
Хай замки ті розрубас, —
Буде казочці кінець!

Леся Українка

Казка про дорогий перстень

В одному селі жив собі бідний чоловік з дочкою. Мати, вмираючи, подарувала дочці звичайний, залізний перстень і так промовила:

— На тобі, доню, все, що в мене найдорожче, ось той маленький обручик-перстенець; він тобі у пригоді стане.

З того часу сирота завжди носила перстень на пальці і не забувала про маму.

Якось одної гарячої літньої днини бідна дівчина пішла в ліс по ягоди. Вона втомилася довгою ходою й сіла край ставка помити ноги. Але тут же трапилося несподіване нещастя. Залізний перстенець сховзнувся по мокрому пальці і впав у водяну безодню.

Сирота заплакала так голосно і так щиро, що аж зворушила серце маленької вотяної жабки. Вона вискочила на берег і промовила:

— Чого плачеш, гарна дівчинко? Що сталося?

— Ах, жабко, — відповіла сирота, — у мене був маленький перстенець і впав у воду.

— Не плач, не журися даремно, — відповіла зелена жабка, зараз будеш мати його.

Вона скочила у став і за хвилинку викинула на берег срібний обручик, що виблискував до сонця.

— Це не мій, це не мій, — закликала дівчина, — мій не блистів, не мінився, пошукай краще, любя жабко.

Жабка пірнула ще раз у воду і за цим разом винесла на берег правдивий золотий перстень, що виблискував десятками дорогих камінців...

— А це твій? — спитала жабка, розмостившись вигідно на листочку водяної лілеї.

— Ні, і це не мій, — відповіла сумно дівчина. — Це якийсь дорогий, мабуть, королівський, з мінливими камінцями, а мій був звичайний, залізний, але дорожчий від усіх скарбів того світу. То був перстень від моєї Мами!

Тоді жабка пірнула втретє у воду, знайшла залізний обручик і подарувала сироті всі три перстені.

Хутко рознеслася вістка, що бідний чоловік з дочкою розбагатіли якимсь чудесним способом. А жив у тому селі багатий купець, і в нього теж була одна дочка. От та купцева дочка розпитала сироту про те чарівне місце, де жаба перстені з води

викидає, та пішла й собі шукати щастя. Сіла на березі та буцім то плаче за перстеном.

— Чого плачеш, дитино, — спитала її маленька водяна жабка. — Що сталося?

— Як же мені не плакати, жабко, коли в мене був дорогий, предорогий перстень, дарунок самого короля, і він упав просто у воду?

Жабка кинулася на дно ставка, і чомусь довго, довго не виходила на берег.

Вкінці втомлена вилізла із шуварів і сказала:

— Весь ставок прийшлося мені перешукати за твоєю згубою, але крім отого срібного перстень, я не знайшла нічого.

— Це не мій, це не мій, люба жабко, іди ще раз у воду і пошукай краще.

По хвилині жабка показала дівчині золотого перстень, але й той не сподобався їй. Коли втретє жабка вискочила на берег, промовила до дівчини:

— Лежить на самому дні озера ще один дорогий перстень, та він тяжкий від самоцвітів, і мені важко піднести його. Коли хочеш, ходи зо мною, удвох видобудемо його на берег.

Дівчина скочила за перстеном у воду і ніколи більше не вернула до свого батька...

Іванна Савицька

Довідки й питання:

Казки переносять нас у чарівний світ уяви. Впродовж цілого оповідання живемо серед незвичайних умов, бо тварини розмовляють, думають, виконують дії, допомагають та шкодять людям. При тому основною задачею казки є вчити людей розрізняти добро і зло.

1. Які тут дієві особи і тварини?
2. З ким спочуваємо, а кого осуджуємо, читаючи цю казку?
3. Чи знаєте подібні казки — чим вони подібні і чим різні?
4. Чому доля нагородила сироту та покарала багату дівчину?
5. Яка з того наука для нас?

В городі князя Лева

Андрій взяв мене під руку:

— Підемо в город; мій батько побудував там комору на переховок майна, відпичнемо й попоїмо дечого.

Підійшли ми вуличкою під гору. Гора була обведена довкола неначе стіною з пнів дерев, що їх покладено вздовж, один

на одному. У кількох місцях стояли вежі, побудовані також з грубих бальків.

— От, бачиш, тут є город. Торговиця є на підгородді, а тепер підемо до самого города, до дітинця — повчив мене Андрій.

— Ага, дітинець або окольний город, — пригадав я собі, — це нижча частина города; вища, на самій горі, називається остріг. Як то добре, що я читав дещо з історії, — тепер не потребую про все розпитувати мого провідника. Під одною вежею був вузький мурований перехід з залізною ґратою. Туди повів мене Андрій. Коли ми прийшли до воріт, він гукнув:

— Доброславе, — відчиніть, пустіть нас!

— А хто там так наказує? — загомонів якийсь сердитий голос. — Не знаєш, що без княжого дозволу не вільно входити!

— Та відчиніть ворота, це я, Андрій.

— Андрій? Вже знов тебе сюди принесло? Ти князь, чи що, щоб тобі відчиняти, як тільки заманеться?

— Відчиніть, дядьку Доброславе, не будьте такі сердиті, мені треба до батькової комори.

За ворітьми почулася тяжка хода і з-за ґрат виглянуло до нас старе лице, обросле волоссям, в рудій шапці.

— Добре полудне, дядьку Доброславе! — чемно поздоровив Андрій.

— Ум-гу, — відповів старий, — вже давно сонце пішло з полудня. Не знаєш, що вечором не вільно пускати до города.

— Е, до вечора ще далеко, дядьку, — покірно говорив Андрій. Видно, не хотів дразнити старого.

— А кого це ти ведеш з собою? — Якийсь мадярський приблууда, чи татарський шпиг. Нанесло їх сюди з цілого світу, нехай їх... — бурмотів старий.

Мене вже брав гнів: цей називає мене мадяром, а то й татарським шпигом. Відповів я йому... Але Андрій не дав мені говорити:

— Дай спокій, — шепнув він. — Старий добра людина, але вже такий гур-гур-дядько. Дуже він стереже воріт, це його обов'язок. А тепер не трудно й за татарських шпигів. Але нас він пустить.

І справді, старий хоч і бурмотів, узявся відчиняти ґрату. Чути було, що крутить корбу, — скреготало залізо, пищали шнури, і важка залізна ґрата піднеслася вгору.

— Лізьте долом, для вас псувати журавця не буду... А скоро, бо як ґрату спушу, то й сліду з вас не остане...

Ми скоренько лягли на землю і як два вужі пересунулися під ґратою. А старий гудів: — Для молюсків відчиняти! Поночі вештаються! Неспокійне плем'я . . . Показав би вам . . .

І за нами з грюкотом ґрата впала на своє місце. Придивився я старому: в рудій шапці й козушці, з бородою, що лізла йому до самих очей, він стояв, як той ведмідь Мишка з торговиці. Але Андрій вже здобув його ласку:

— Дядечку Доброславе, я приніс вам гостинця з ловів, — от, качки, візьміть собі! — Качки, — втішився старий, — ха-ха, давно я не їв, нема коли на лови ходити, завжди тут треба сторожити! Качечки товстенькі, молоденькі! Ти, Андрію, добрий стрілець, лицар будеш . . . І про мене ніколи не забуваєш! Добрий з тебе хлопець.

— А ви так мене сварили з-за муру — ніби обиджено заговорив Андрій.

— Хто сварив на тебе? Ніхто не сварив!

— А от, ви кричали, що я поночі вештаюся!

— Поночі, яка ніч? А от, дивися, хлопче, сонце високо на небі . . . Ніхто на тебе не сварив.

Тяжко було домовитися з старим. Андрій аж щипав мене з радости, що воротар так собі сам перечесть.

— Прийдемо до вас на вечерю, дядьку, — казав Андрій крізь сміх.

— Ну, ну, — відповів Доброслав.

— А ти чого регочешся, відміно ти якась?

І пошкандибав з качками в руці, і здалека було чути його бурмотіння. Поліз до якоїсь комірочки при воротах.

Я розглянувся довкола. Тут стояли різні будівлі, що їх, видно, щойно закінчили будувати. Найближче була невелика церква, покрита широкою банею з мідяної бляхи, що в світлі сонця блищала, мов золото. Двері були відчинені, і я заглянув до середини. Чудово виглядали вікна, прикрашені вітражами з різнобарвного скла. Ікони були старосвітські, багато золочені; свічники, ліхтарі й різний церковний посуд також золотий або срібний. Знати було велике багатство.

— Яка то церква? — запитав я Андрійка.

— Святого Миколая, — почув у відповідь. Але ж я її знаю чудово. Вона при Жовківській вулиці.

Ми підійшли стрімкою доріжкою вгору. Тут була розпочата якась велика кам'яна будова. Були підмуровані фундаменти, стояло поскладане верствами рівно обтесане каміння,

лежали гори балюк і дощок, були покопані доли на фундаменти.

— Що це таке будують? — питав я Андрія.

— Княжий двір буде. Князь Данило казав ставити для себе. Великий двір буде, кімнати для князя й княгині, і для князенка Лева, ще й для княжих службовців.

І він показував мені, де що буде приміщене. Я був зворушений. Не раз ходив з товаришами по цих місцях, по Замковій вулиці. Тепер бачу, як княжий двір будується. Я хотів все те оглянути докладніше, але Андрій не дав мені.

— Пізніше будемо оглядати город, — казав — а тепер ходім їсти, бо я дуже голоден.

І він повів мене далі. При стіні города стояли рядом побіч себе низькі будинки, ніби комори. Були нижчі від частоколу, не мали дахів, а замість покриття, лежали на них рівні помости. Легко було здогадатися, що в часі боротьби на цих помостах стають вояки і звідси обстрілюють ворога. До кожної комори вели важкі грубі двері, замкнені старосвітськими замками.

Іван Петренко

Довідки й питання:

Юрко засипляє над історією України. Йому сниться, що приходить до нього літописець Нестор та опроваджує його по стародавніх городах. Потім його проводирем стає Андрій, що веде його до замку у Львові. Андрій пояснює йому всі важніші частини замку, як напр. підгороддя, город, дітинець або окольний город, остріг.

1. Чого хлопці йшли на княжий замок?
2. З чого були побудовані вежі та забор?
3. Де був перехід з залізною ґратою?
4. Як називається сторож при воротах?
5. Чим спонукав Андрій сторожа до прихильности?
6. Як виглядав сторож?
7. Які ще будівлі можна було побачити з гори?
8. Як мав виглядати княжий двір за пляном Данила?
9. Що пригадував собі Юрко, ступаючи вулицею довкола замку?
10. Чим були наповнені комори під частоколом?
11. Чому дахи на них були як рівні помости?

Пригода з автобусом

У великому місті все поспішає:
Ідуть пішоходи, несуться трамваї,
Автобуси мчать, пробігають таксі.
Усі поспішають. Працюють усі.

І був там автобус —
Великий такий,
Блискучий, червоний
І дуже швидкий.
Одне тільки лихо:
Куди б він не їхав,
Завжди буркотів,
Працювать не хотів.

— Не хочу возити по місту людей!
Не хочу гудіти, возити дітей!
Візьму та втечу! І поїду я сам
Співати-гудіти полям та лісам.

І от серед ночі,
Як люди поснули,
В автобуса очі
Ураз спалахнули,
Тихенько, поважно
Сирена гудить,
І двері гаражу
Розкрилися вмить.
І виїхав з нього
Автобус врочиство
Шукати дороги
По сонному місту.
Шофера немає.
Ніхто не сидить.
Він сам повертає
Туди і сюди,
На північ, на схід,
І нагору, і вниз,
Лишаючи слід
Від великих коліс.

Автобус спішить за околицю міста,
З'їжджає з шосе
І звертає у ліс.

Освітлює місяць
 М'який моріжок.
 Зайчатка зійшлися
 В веселий танок
 І білки стрибають
 На мшистому пні,
 І птахи співають —
 Радіють весні.

Та що це?
 Ой, що там
 Так страшно гуде?
 Крізь морок-темноту
 По лісі іде?
 Злякались звірята,
 Сховались в кущах
 І дивляться здалека:
 — Що там за жах?

Це їде автобус по лісі вночі.
 Великі колеса ламають кущі.
 І огняним поглядом два ліхтарі,
 Як очі, глядять в лісові чагарі.

І раптом мотор закахикав — і став!
 Колеса загрузли між стеблами трав.
 Сирена гуде і лютує дарма...
 І окнув автобус: — Бензини нема!
 Здивований ліс прокидається вранці:
 Великий автобус стоїть на полянці!
 У фарах блискучих погасли вогні,
 І дужі колеса уже не страшні.
 Залазять в автобус
 Звірята та звіри
 Розсілись на подушках
 Як пасажирів.
 Лисиця в кабінці —
 Неначе шофер,
 А птиці-синиці
 Сідають на верх.

Сідають на даху птички-синички,
Приносять стеблинки,
Приносять травичку
І вже починають гніздечка мостить,
А білки-ласухи,
Пухнастенькі шубки,
Горіхи гризуть,
І летять шкаралупки
Під напис:

„Не можна плювати і смітити”.

А зайчики влізли
З ногами на лави,
А миші прогризли
Дірки для забави,
І крутить лисиця керму без пуття.
І всюди безладдя. І всюди сміття.

Нещасний автобус і плаче й зідхає:
— Чому я тікав від веселих трамваїв?
Навіщо тікав від хороших людей?
Навіщо тікав від маленьких дітей?
Щоранку мені наливали бензину
І чистили боки, ладнали машину.
І всі поважали й хвалили мене,
І діти більшенькі любили мене!

А звіри не бачать автобусних сліз,
Глузують усі з нерухомих коліс
І зовсім не чують зідхань та плачу...
І гірко і боляче так втікачу!

3

І, мабуть, автобус загинув би так.
Та раптом над лісом пронісся літак.
— Привіт тобі, друже! — гукнув на льоту.
І крикнув автобус: — Друже, рятуй!
Літак приземлився і вимкнув мотор.
Налякані звіри сховались до нор.
— Що сталося? — питає.
Чого ти тут сам?
Бензини не має?
Так я тобі дам!

І стало так весело й радісно враз,
Крутнулись колеса й пихкає газ:
— Доволі, доволі
По лісу блукать!
Не буду ніколи
Я з міста тікати!
І зразу ж автобус поїхав назад,
Назад від звірят до гарненьких хлоп'ят.
— Сідайте, хлоп'ята,
В автобус ураз!
Я буду возити
По вулицях вас.
Навколо трамваї,
Дзвінки голосні.
Хлоп'ята співають
Веселі пісні.

А з неба з-під хмари
Підспівує в такт
Добрядчий друзяка
Веселий літак!

Наталя Забіла

Наталя Забіла — сучасна поетка.

Закріплення відомостей

Зимом учні читають казки та оповідання з фантастичною основою. Цей світ дуже різноманітний і багатий в українській усній традиції. Старі бабусі споконвіку оповідали своїм унукам і дітям казки, в яких виступають звірі, що подібні до людей своїми вдачами, розмовляють між собою, перехитрюють один одного та допомагають одні одним в біді. Крім того, серед селян існують здавна повірки про русалок, що живуть у воді та приманюють своїм співом молодих людей до себе, а потім їх залоскочують на смерть, або топлять. Також чорт займає в уяві селян визначне місце, хоч він звичайно не такий злющий, як у інших народів. В лісах живуть нявки, Чугайстер, серед піль Мавка, в хатах злидні та потерчата, серед селян живуть відьми, вовкулаки. В багатьох пригодах та хворобах люди шукають помічі в мольфарів та ворожок, що відганяють болячку, гостець, наклонюють до любови, чи помсти.

Героєм звіриних казок є, звичайно, Лис Микита.

V. РОЗВАГА

Радість і довге життя

Весела людина — майже завжди приємна й корисна. Вона не запаморочує своїєї голови чорними думками, не виголошує нудних промов про „нешасний світ і людей”. Знає, що на світі є багато злиднів, але знає також, що злидні не є правилом і необхідною умовою життя. Розуміє, що на кожному становищі чоловік може бути щасливим і веселим.

Гарний настрій має велике значення для людей хворих і взагалі слабовитих. Хворим він додає сили для перемоги над хворобою, слабовитим облегшує життя. Через те треба завжди старатися про радісний настрій, наскільки лише дозволяють обставини. Енергія нашого духа має величезне значення для цілого організму. Наші почуття впливають на тіло, а веселий настрій не тільки зменшує терпіння, але збільшує охоту до руху і праці.

Сміх має для життя велику вартість. Коли б кожен знав силу сміху, як засобу, що зміцнює здоров'я і продовжує життя, то в більшості людей зникла б з лиця тінь меланхолії, а тисячі лікарів залишились би без праці.

Коли людина сміється, — серце в неї б'ється частіше й більше розсилає крові по цілому організмі, дихання стає глибшим, і тепло розходитьсь по всьому тілі. Сміх надає очам блиску, розширює грудну клітку, викидає з легенів зужите повітря й привертає організмові захитану рівновагу, що називається здоров'ям і є наслідком гармонійної діяльності всіх функцій нашого тіла. Ця делікатна рівновага, що її може порушити одна безсонна ніч, погана вістка, або гнів, часто може бути відновлена при допомозі здорового, сердечного сміху. Веселий і бадьорий настрій лікаря часто більше помагає хворому, ніж ті порошки, що їх приписує.

„Люди не на те створені, щоб ходити з похиленою головою” — каже один сучасний письменник. Обов'язком кожного чоловіка є — сіяти навкруги щастя й радість, що має в собі, і тиши-

тися тою, що бачить коло себе. Шукаймо всюди й завжди світлих сторін! Як туман і хмари не можуть закрити сонця, що заливає своїм світлом землю, так і поганий настрій не може триматися довго, коли хтось прийде з щирим і сердечним „Добрий день”. Не забувайте привітати щирим словом і ясным усміхом кожного, кого зустрінете. Тільки радісне життя може бути діяльним і повним праці.

Коли ми в гарному настрої й веселі, то, здається, вся природа сміється разом з нами; повітря видається більш здоровим, небо ясніє, земля покривається кращою зеленню, квіти пахнуть, пташки голосніше співають, а сонце, місяць і зірки здаються ще більш чудовими, як звичайно.

„Коли одно, або дві слова можуть зробити когось щасливим, — каже один французький письменник, — то тільки злий чоловік може їх не сказати. Це подібне до того, як хтось засвітить свою свічку до свічки іншого, — вона ж нічого через те не втрапить на своєму блиску”.

Без радості нема здоров'я ні фізичного, ні морального, ні духового, бо ж радість є природженою атмосферою нашого існування. Вічне незадоволення — то хвороба. Не праця вбиває людей, а вічне нервування. Праця є здоров'ям. А роздратування, як іржа на сталі.

О. Марден,
Воля й успіх

Співомовки

Циган з хроном

Ходить циган, ярмаркує,
Лиш копійку має...
„А що тепер найдешевше?”
Мужика питає.

„Та хрін тепер найдешевший”
Мужик йому каже;
„За копійку цілу в'язку
Сиду́ха нав'яже!”

Побіг циган між сидухи,
Купив собі хро́ну...
Подивився на ярмарок,
Та й пішов додому...

Іде собі дорогою,
Свіжий хрін смакує...
Вертить свердлом йому в носі,
А сліз не вгамує...

Втирав, втирав циган очі,
Далі не втирає...
Сів під мостом і скривився,
Їсть та промовляє:

„Плачте, плачте, дурні очі!
Щоб повилізали!..
Бачили ж бо препогані,
Що ви купували!..”

Без языка коняка

Вивів циган на ярмарок
Коня продавати...
Посходились ярмаркові,
Стали оглядати...

„Що конина, то конина!
А що б язык мала,
То вона б вам, люди добрі,
Всю правду сказала!”

Оглядають, кінь як сокіл
І ганчу не має!
І сам циган кругом ходить,
Та все примовляє:

Купив якийсь ту конину,
Дома оглядає...
Аж конина його справді
Языка не має...

Не мої ноги

Серед лісу, серед гаю,
У неділений обід
Заснув мужик у чоботях,
Прокинувся без чобіт.

Прокинувся, протер очі,
Разів кілька позіхнув,
Разів кілька босі ноги
З подивлінням повернув.

„Не мої це, каже, ноги:
Присягаю, на чім світ,
Бо мої в чоботях були,
А ці босі, без чобіт”.

Пішов циган на толоку

Пішов циган на толоку
До сусіда зраня;
Та в сусіда без обіда
Косив до смеркання.

Садовиться на покутті,
Випив пів бляшанки;
Та як муха до патоки
Припав до маслянки...

Ізнемігся сіромаха,
Косить і не косить...
Аж підвечір пан господар
Вечеряти просить...

Припав циган до маслянки,
Яндилу кінчає...
Аж тут кума вареники
З печі висуває...

Іде циган вечеряти
Та слину ковтає...
Садовиться на покутті,
Пояс розпускає...

Схаменувся бідний циган,
Та вже не допоможе!...
Із'їв кілька вареників,
А більше не може.

А тут іще й вареників,
З стола не прийняли,
Як поросся печенєс
До хрону подали...

Подивився бідний циган,
Та й став примовляти:
„Вміли, кумцю, ви варити,
Не вміли подати”.

Козак і король

Став багатий колись пан
Короля благати,
Щоб король йому зволив
Воеводство дати.

А король йому й сказав:
— Відгадай три штуки,
Відгадаєш, тоді на!
А як ні, — на муки!

Перша штука: скільки зір
В небі серед літа?
Друга штука: покажи
Середину світа!

Третя штука: угадай,
Що думати буду?
І от тобі цілий рік
Для твого розсуду!”

Відійшов багач назад,
Та так йому нудно!
Не вгадати — так біда,
А вгадати трудно!

Сидить, плаче неборак,
Козак проїжджає...
— „Чого плачете ви так?”
Старого питає.

Той і каже: так і так!..
— „Не журіться, діду!
Коли так, то я за вас
На відвіт поїду!”

І палицю в руки взяв,
В кожух одягнувся,
Чорні вуси підбілів,
В чоботи узувся.

І чимдуж до короля.
Король оглядає:
— „А що, пане, скільки зір?”
З міною питає.

А той поли закотив,
Чи як довелося:
— „Стільки, каже, в небі зір,
Скільки тут волосся”.

Задумався сам король
Від його одвіту.
— „Ану, каже, покажи
Середину світу!”

А той палицю підняв
Може з пів аршина,
Та в підлогу нею гуп:
— „Отут середина!”

Почухався наш король,
Ще раз поглядає.
— „Що ж я думаю тепер?”
Козака питає.

— „Думаєте, що я пан!”
— „А то що за річі?”
— „То за річі, що не пан,
А козак із Січі!”

Засміявся наш король,
Подарував тому,
А козака відослав
В золоті додому!

Степан Руданський

Довідка:

Степан Руданський — наш поет і гуморист, народжений на східному Поділлі, помер як лікар в Ялті на Криму.

Чому багато води в морі

Пігнав чоловік до моря напувати волів. Не п'ють воли тої води, а він усе привертає їх до неї, а далі й каже:

— Що за біс? Чому вони не п'ють? Здається, вже й пора б? Ке-лиш сам нап'юсь!

Ухопив раз — солона, хлиснув вдруге — мов і солона, і гірка.

— Е, каже чоловік — тим же її й багато, що її ніякий біс не п'є!

Заняв волів від моря і погнав у інше місце напувати.

Народна сміховинка

„Бо-м боса“

Раз чоловік їхав у місто, а жінка каже:

— Купи, чоловіче, черевики, бо-м боса!

Коли він вернувся з міста з нічим, каже жінці:

— Ходив я цілий день, шукав, усякі черевики в місті були, але бомбоса не було. То може аж у Нью Йорку продають такі черевики.

Народна сміховинка

VI. ЮНИЙ ШЕВЧЕНКО

Воля, воля . . .

1

Настав великий день, день 22 квітня 1838 року.

Худого, зблідлого після важкої хвороби Тараса повели до Брюлова.

Брюлов був схвилюваний і щасливий.

Незабаром прийшов і Жуковський з Григоровичем та Венеціановим. Усі були урочисті, радісні. Жуковський вийняв з кишені папір, складений учетверо, і подав Тарасові. То була визвольна грамота „воля”, що її підписали як свідки Карло Брюлов, М. Вельгорський і Василь Жуковський.

Воля! . . Воля! . . — ледве промовив Тарас, побожно поцілував папір і заплакав. З дорогоцінним папером полетів, мов на крилах, до свого приятеля Сошенка. Сошенко жив тоді у підвалі величезного будинку і працював над якимсь пильним замовленням. Вікно було відчинене, і тепле весняне повітря повівало з нього. Раптом чиясь постать скаче просто з вікна до кімнати, перекидає мольберт і міцно стискає Сошенка в обіймах.

— Чи ти не здурів, Тарасе? — питається Сошенко.

А Тарас нічого, тільки вигукує, ніби й справді здурів:

— Воля, воля!

Скінчилось тим, що обидва розплакались, як діти, від радості і впали один одному в обійми.

2

Перед Тарасом привітно розкрилися двері недосяжної Академії Мистецтв. Розкрилися двері блакитних академічних заль, прийняла до себе майстерня професора Карла Брюлова. З усією енергією своєю й юнацьким завзяттям узявся Тарас до роботи. Він швидко став улюбленим учнем „Великого Карла”, як називали Брюлова. Інші професори теж відзначали його здібності. Дивлячись на його перші рисунки, вони не могли з дива вийти.

— Звідки в нього стільки мудрости, стільки глибокого розуміння життя?

Не всі вони знали, який важкий життєвий шлях пройшов цей хлопець з мудрими та жвавими сірими очима.

Вже після першого року студій Тарас одержав срібні медалі першого і другого ступня за успіхи в науці. Але він учився не лише в Академії. У вільні години він ходив на різні лекції до університету, багато читав, учився французької мови, ходив до театру. А найбільше любив він відвідувати Ермітаж у товаристві Брюлова. Кожна така прогулянка — це була блискуча лекція про генії пензля, Рембрандта, Тіціана та інших.

„Блудний син” — Шевченків малюнок

В цьому, чисто вдягнутому, веселому, життєрадісному хлопцеві важко було пізнати бідного кріпака Тараса. Він любив товариство, любив своїх друзів. Особливо заприятелював він з молодим артистом-малюарем Штернбергом, що недавно повернувся

до Петербургу з подорожі по Україні. В перший же вечір знайомства Тарас його намалював. Штернберг віддячив йому тим же. Вони мріяли після закінчення Академії поїхати в Україну і змалювати її, все її життя, красвиди, побут, історичне минуле. Молоді люди навіть знайшли собі вкупі помешкання і почали веселе, часто напів голодне, але повне праці й ентузіазму, студентське життя. Їх в'язала справжня творча приязнь. Вони вели цікавий своєрідний щоденник у малюнках. Обидва добре схоплювали характерні пози. Обидва по черзі позували один одному. В погано напаленій кімнаті важко було позувати роздягненим, і Шевченко часто, загортаючись у ковдру, наче в тогу, застигав у позі римського патриція. Не щодня доводилось снідати й обідати, але вони з того тільки сміялись. Одного разу вони намалювали себе перед маленьким дзеркальцем і під малюнком умістили напис: „Замість поснідати — ми поголились”. Дуже часто з порожніми шлунками, але гарно одягнені, витанцюзовували на забаві, забувши про все на світі.

Але це нове, щасливе життя не забило в Тарасові любови до рідного краю й туги за ним. Навіть у своїх малюнках він часто згадував своє далеке бідне дитинство. Ось малюнок хлопчика-сирітки, що ділиться вижебраним хлібом з собакою. Так і здається, що ця собака прибудилася з далекої Керелівки, а хлопчик — це сам Тарас з часів своїх мандрів попід хатами з торбою за плечима.

Подивляючи величні картини Брюлова, милуючись його „Облогою Пскова”, Тарас відчував якесь дивне хвилювання. Творче надхнення обхоплювало його. Перед ним ставали постаті сліпих кобзарів, що співали про славне минуле України, постаті грізних гайдамаків, що про них розказував колись дід, і що їх дороги сходили колись і його босі ноженята. Він бачив високі могили та бідних селян, нащадків колишніх вільних козаків, що при тих могилах тепер відробляли важку панщину. Він згадував своїх бідних сестер, що мучилися в кріпацтві.

І не чекаючи, поки рука змалює ці образи на полотні фарбами, Тарас хапався за олівець і в тужливих піснях виливав на папір своє серце.

Ще колись у білі ночі в Літньому саду Тарас почав записувати ці пісні на клаптиках паперу. Це тоді, як страшна, понура чужина каменем тяжіла на серці. Так радісно було поплакати і згадати далеку прекрасну батьківщину.

Згадував її й тепер.

— Кинь, Тарасе, ці дурниці. Ти маляр, ти мусиш думати лише про своє малювання — говорив йому не раз Сошенко, який був проти всього, що відривало Тараса від малювання.

Але Тарас не міг кинути. Все частіше й частіше брався він за перо, йому хотілося розповісти і про бідну зраджену дівчину Катерину, і про все те, що розповідав йому дід. Йому хотілося писати про свою далеку рідну Україну.

Ніби воля, яку він мав нарешті, дарувала йому і велике надхнення та силу слова. Те, що лише прокидалося в ньому в ті ночі в Літньому саду, тепер прорвалося, як весняний рвучкий потік.

Але Тарас Шевченко мав іще одного приятеля, українця. В бідну його кімнату „під небеса”, як жартував Тарас, умебльовану лише ліжком, поламаним стільцем та мольбертом, часто заходив поет і письменник Гребінка. Одного разу він побачив на підлозі клаптик записаного паперу.

— Що це таке? — спитав він Тараса.

Тарас відповів, зніяковівши:

— Та це, як нападе на мене журба, то я починаю папір псувати.

Гребінка прочитав вірші. Вони йому сподобались, і він спитав, чи нема їх більше. Тоді Тарас, не надумуючись довше, витяг свою скриньку, в яку ховав усі ті клаптики паперу, та й випорожнив її перед Гребінкою.

Той аж скрикнув. Він здогадувався, що Тарас пише вірші, але не уявляв собі, що їх так багато.

— Що ж ви мені їх не показували раніше? Дайте мені їх додому почитати.

Шевченко мовчки згодився.

Прочитавши вірші, Гребінка був захоплений, приголомшений. Він бачив перед собою народження справжнього великого поета, він передчував у ньому генія своєї поневоленої, всіма забутої батьківщини.

Шевченко писав про звичайні, буденні речі: про верби й калину, про спів соловейка в гаю, про тугу дівчини, що виглядає козака з далекої чужої стороньки... В його віршах оживали спогади про минуле: козацькі війни, походи на татар і турків, боротьба за волю України з усіма її ворогами. Вставала з мертвих сама Україна, нещасна й поневолена, але не підко-

рена. Вірші були написані гарною, свіжою мовою, вражали багатством та оригінальністю образів і різноманітністю ритму.

Шевченко не питав Гребінки, що він думає про вірші. Гребінка сам заговорив.

— Знаєте, Тарасе Григоровичу, ваші вірші надзвичайно гарні. Треба їх надрукувати.

Але Тарас замість того, щоб зрадіти, перелякався:

— Ой, ні! Не хочу, їй-Богу не хочу! — відпекувався він, — за них ще й поб'ють, за оті вірші.

Він справді боявся за свої бунтарські вірші, але одночасно й дуже хотів їх надрукувати. Та одного Гребінки боявся слухатись, а більше ні з ким було порадитись. Сошенко й чути не хотів про його вірші, а Штернберга не було саме в Петербурзі.

Тим часом Гребінка вже й видавця знайшов, і все більше та більше наполягав на тому, щоб видати хоч невеличку книжечку. Шевченко нарешті згодився і таки видав у 1840 році свою першу збірку поезій під назвою „Кобзар”. А його друг Штернберг намалював до неї малюнок — старого сліпого кобзаря, що сидить на призьбі з кобзою, і маленького хлопчика у брилі з задумливим, уважним поглядом. Так у Петербурзі, в далекій чужині, з'явилась у світ книжка, що її доля не подібна до долі жадної іншої книжки. Розійшлась вона по всій Україні і стала для кожного українця другим Євангелієм, книжкою, в якій він шукав потіхи, розради, надхнення й сил до боротьби.

4

Значення цієї маленької книжечки зрозуміли і свої, і чужі.

В Україні поява „Кобзаря” справила величезне враження. Кожному вона промовляла до серця: і помосковленому дідичеві, що бачив у ній воскреслих предків своїх, славних гетьманів та полковників українських, і бідному кріпакові з-під напівзгнилої стріхи, що відчув у тих віршах гаряче співчуття до його тяжкої долі.

Відомий письменник Квітка-Основ'яненко, прочитавши вірші Шевченка, плакав від зворушення і написав йому палкого листа: „Добре, дуже добре, більше не вмію сказати”.

Зате не так зустріло „Кобзаря” російське суспільство, а особливо російська критика із славетним Белінським на чолі. Це був однодушний глум, одноголосне знуцання над українською мовою, над українським народом. А хто й признавав за поетом деякі іскорки таланту, той радив йому покинути „мужицьку”

мову, не понижувати нею великої літератури, а перейти на „мову культурних людей”. А тим часом Тарас сміявся собі з цих порад: не для того він вийшов з тих мужиків, щоб забути їх мову. До того ж він, як освічена вже людина, знав, що тією мовою говорили й пани, і навіть гетьмани, як Хмельницький, Мазепа, перед якими трусилися і польські королі, і російські царі.

5

Шевченко переживав саме ті роки, коли в душі людини прокидаються найкращі почуття, найпалкіші бажання, найталановитіші поривання. Пройшло перше приголомшення після одержання волі, перші захоплення принадами світського блискучого життя, безжурні гулянки, танці... Він знов згадав, що світ такий сповнений журби й горя. Він думав про своїх братів і сестер, що й досі були кріпаками, він думав про всіх, хто стогнав у неволі. Він був уже дозрілою людиною, що мала свої думки й переконання, свій власний світогляд. І ось не тільки доля родини, але доля цілого народу, цілої батьківщини його, України, лежить йому на серці. В його душі росте бунт проти знущання над тим, що святе для кожної людини — над рідною мовою, бунт проти знущання над мовою його улюблених кобзарів, якої не пускають ні до школи, ні до літератури, ні до світлиці.

І під впливом цих настроїв дозріває в його уяві великий творчий задум. З окремих уривків, що їх мав під руками Гребінка, починає зарисовуватись і розростатись велетенський твір-поема „Гайдамаки”.

Десь під той час, в 40-их роках, умирає в далекій Україні той, хто перший закинув у душу поета зародок того твору, 115-літній дід Шевченка, Іван. Але зерно, ним посіяне, проросло. На чужині згадує Тарас шляхи, що ними ходили гайдамаки. А були це ті самі шляхи, що ними ходив малий хлопчина з мудрими сірими оченятами: Лисянка, Вільшана, Лебедин... Згадує Тарас безсонними петербурзькими ночами, як горіли очі діда, коли викликав перед уявою слухачів постаті гайдамацьких ватажків, що їх він знав особисто; згадує, як ходив він у дитинстві із сестрами на прощу у Лебедин; згадує оповідання прочан, як у цьому лебединському монастирі було запалено іскру повстання. Там під лебединським монастирем

освятили свої ножі гайдамаки. І оживають ті гайдамаки в його творчій уяві, стають гарячими одчайдушними борцями за волю України і грізними месниками за її кривду.

Року 1841 виходить у світ нова книжечка українського генія, поема „Гайдамаки”.

**Наталія Лівницька-Холодна,
Шлях Велетня**

Шевченкова могила на Чернечій горі коло Канева над Дніпром

Причинна

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.

Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може вийшла русалонька
Матері шукати,
А може жде козаченька,
Щоб залоскотати.

Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Сама не зна, бо причинна,
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіцявся вернутися,
Та мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацької очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли —
Така його доля!

Вона все ходить, з уст ні парн.
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить;
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм —
Кругом, як в усі, все мовчить

Аж гульк — з Дніпра повіринали
Малі діти сміючись.
„Ходімо гріться!” — закричали:

„Зійшло вже сонце”.
„Чи всі ви тут?” — кличе мати:
„Ходім шукати вечеряти.
Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо!”

„Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрищену положила.
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий,
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі!
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам...
Ух, ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрищену положила.”

Зареготались нехрищені...
Гай обіззався; галас, зик —
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічичирк!

Схаменулись нехрищені,
Дивляться: мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Отож тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку то їй причину
Ворожка зробила!

На самий верх на гиляці
Стала — в серце коле.
Подивилась на всі боки,
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду,
Треті півні „кукуріку”! —
Шелеснули в воду.

Тарас Шевченко, Петербург, 1838.

Мені однаково . . .

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені!
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу;
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
Не нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися, сину: за Україну
Його замучили колись.”
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні . . .
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять . . .
Ох, не однаково мені!

Тарас Шевченко, Петербург, 1847.

Питання:

1. Чому цей рік 1847-ий такий пропам'ятний у житті Шевченка?
2. Що пророкував Шевченко в тюрмі в Петербурзі?
3. Чи сповнилося те і як?
4. Коли спалахнула революція в Росії?
5. Чи Україна була приготована до революції?
6. Які були наслідки того?
7. Що означають слова: присплять і збудять її окрадену в огні?
8. Чому поет найбільше тим журився?
9. Чому байдужим було його власне щастя?
10. Що протиставлено тут у цій вірші?
11. Що означають тут слова: „Мені однаково”, але: „Ох, не однаково мені”?

Сонце заходить

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну;
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой, зоре, зоре! — і сльози кануть...
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

Тарас Шевченко, Орська кріпость 1847.

VII. ВЕСНОЮ

Веснянки

1

Дивувалась зима,
Чом се тають сніги,
Чом леди присли всі
На широкій ріці?

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт бересь,
Що теплом проніма?

Дивувалась зима,
Як се скріпла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає щодня?

Дивувалась зима,
Як посміли над сніг
Проклюнутись квітки
Запахущі, дрібні?

І дунула на них
Вітром з уст ледяних,
І пластом почала
Сніг метати на них.

Похилились квітки,
Посумніли, замклись;
Шуря-буря пройшла —
Вони знов піднялись.

І найдужче над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема.

Розвивайся, лозо борзо,
Зелена діброво!
Оживає помертвіла
Природа наново.

Оживає, розвиває
Пути зимовії,
Обновляється в свіжі сили
І свіжі надії.

Зеленійся, рідне поле,
Українська ниво!
Підоймайся, колосися,
Достигай щасливо!

Щоб усяке добре сім'я
Ти повік плекала,
І щоб світу добра служба
З твого плоду стала!

Іван Франко

Собор св. Софії в Києві (Первісний вигляд)

Великдень

Надворі темно, по хатах світиться. Небо вкрилось зірками. Тихо по селу. Аж ось заскрипіли одні ворота й другі, почулися людські голоси, люди рушили до церкви. Поїхали возами шляхом. На возах понаскладали свячене, понасаджали старших дітей; дорослі йдуть біля возів, а інші просто через гору межами. Дома лишилися тільки хазяйки з малими дітьми.

У темряві сяють маленькі вікна дерев'яної церковці. У церкві, на цвинтарі і попід дзвіницею повно людей; поза цвинтарем цілий табір волових та кінських возів. От-от дочитаються Христа. Дочитались. Засяла церква ще більше, задзвонили в усі дзвони і потомлений безсонною ніччю нарід стрепенувся. Радісно залунало попід церковною банею: „Христос воскрес із мертвих, смертю смерть поправ і сущим во гробіх живот дарував.” Гучно на священикове „Христос воскрес!” відповідають люди: „Воістину воскрес!” і другий раз і третій раз — і виходять з церкви. Понад чубатими й завітчаними людськими головами пронесли з церкви коругви і хрести.

Кругом церкви на цвинтарі поуставляли свячене, а самі стоять за ним стіною, заступаючи собою передсвітній вітерець, що пролазить поза комір і в рукави одежі, освіжує всіх і не гасить засвічених при свяченім високих свічок. Парубки несуть коругви, що їх придбали за колядні гроші. Дяки, а з ними всі люди тягнуть „Христос воскрес”, а священик благословить і кропить свяченою водою паски. Титар і паламар, ідучи за священиком, збирають від кожної миски і від кожних ночовок по дві крашанки й надгорілі свічечки. Ті, що біля них уже священик пройшов, збирають свячене, зав'язують миски у скатерті і товпляться до виходу з цвинтаря. Людський говір покривається гомоном дзвонів. Усі радісні, прибрані в кращу одіж, христосуються, опісля розходяться по дворах. Вулиця повна возів та людей. Просвітилося небо на сході і невеличкі хмарки пливуть, попідзолочувані знизу промінням сонця, що ще не виплило на небо.

Весняні забави-гагілки

Не оглянувшись ми, як оце вже й весна настає, а з нею й Великодні свята. Скільки то радости було підчас Великодня на Україні, коли діти й молодь роєм висипали на майдан біля церкви та й виводили свої жваві й веселі великодні забави-гагілки.

Найбільш відома великодня забава — то „Жучок”. Діти, звичайно хлопці, стають пара за парою, і беруться по двос за обидві руки навхрест. Найменший хлопець або дівчина ходить „жучком” по руках, наче по живому мості. Пари, що по їх ру-

ках перейшов Жучок, перебігають наперед і будують далі такий самий міст, як попереду. Увесь час усі співають:

Ходить Жучок по дубині,
А Жучиха по ялині,
Грай, Жучку, грай, небоже,
Най ті Пан Біг допоможе!

На Жучкові черевички,
А сам Жучок невеличкий.
Грай, Жучку, грай, небоже,
Най ті Пан Біг допоможе!

На Жучкові жупан ясний,
Бо сам Жучок дуже красний.
Грай, Жуче, грай, небоже,
Най ті Пан Біг допоможе!

А хто хоче Жучка мати,
Мусить йому їсти дати.
Грай, Жучку, грай, небоже,
Най ті Пан Біг допоможе!

Інша забава — то „Церковці”. Хлопці стають в чвірку, або в шістку, і беруть один одного попід боки. На їх плечі стають два або три менші хлопці, одному на ліве, а другому на праве плече. Потім крутяться в коло.

У травні

Забіліли квітки при долині,
Пишний травень на землю прийшов.
Мати Божа у намітці синій
Білу кужіль пряде на покров.

Задивились малі Янголята,
Як біжить срібний човник раз-враз,
Як то тче полотно Божа Мати
У весняний, у радісний час.

Край престола стоять Янголята,
Подають із веселки нитки
І руками лілейними Мати
На покрові гаптує квітки.

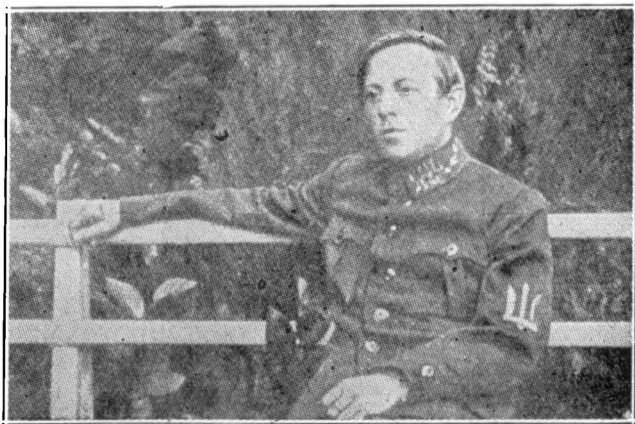
Шие квітку: то жовту, то синю,
То червону, як лицарів кров,
Щоб прийняти усю Україну
Під свій матірній, чистий покров.

Леся Храплива

Травневі пам'ятки

Місяць травень найкращий місяць у році. Тому він присвячений Пречистій Діві Марії — Матері Ісуса Христа. Увесь місяць правили в церквах Західної України вечірне Богослуження в честь Матері Божої. На ці Богослуження ходять діти і старші з особливою радістю.

У місяці травні вшановують діти в другу неділю окремим „Днем Матері” своїх найдорожчих матусь, влаштовують концерти, дома обдаровують їх квітками та складають їм побажання довгих і щасливих років життя.

Головний Отаман Симон Петлюра

Пластова молодь вшановує свого патрона св. Юрія і відбуває свято весни.

У місяці травні український нарід згадує теж свого великого письменника Івана Франка, а в останніх десятках років згадує теж і двох великих борців за волю України, Симона

Петлюру і Євгена Коновальця. Симон Петлюра був головним отаманом Армії Української Народної Республіки, що боролась з большевиками, а Євген Коновалець був провідником таємної Української Військової Організації, яка боролась з ворогами України, щоб визволити її з-під польського і большевицького панування. Большевицька Москва дуже боялася Симона Петлюри і Євгена Коновальця, а тому послала проти них своїх агентів, що їх убили. Симона Петлюру вбили в Парижі 25 травня 1926 року, а Євгена Коновальця в Роттердамі в Голландії 23 травня 1938 року.

Але дарма! Хоч вороги вбили цих двох визначних українських мужів, та не вбили українського народу і не вбили українських дітей. І сьогодні тисячі-тисячі молоді знають про Симона Петлюру і Євгена Коновальця та прирікають любити завжди і всюди землю своїх батьків і дідів, далеку, але дорогу Україну.

„Веселка” 1955

Весна

Жита з волошками, і луки, і гаї,
І всі розкоші весняні,
Всю вроду, всю красу безкраю,
Як втілити її, — не знаю,
В слова, в пісні мої.

Де взяти кольорів стобарвних і живих
Для трав і квітів весняних,
Де взять мелодій, слів і звуків
Для всіх пісень гаїв і луків
І шуму хвиль річних?!

Ах, знаю, де! Я в казку дивную свою
Усю фантазію віллю,
Зроблю усе живим, чудовним,
Таємности, розкошів повним, —
І в казці дійсність відіб'ю.

О. Олесь

Закріплення відомостей

В місяці лютому та березні приготуємося до зустрічі з недалекою весною. Всі тужать за нею, бо як на Україні, так і тут, за океаном весна найкраща пора року. Після зимних й сірих днів провесни йде вона в тріумфі наче княжна, повна зелені, квіток, пахучих трав і листя. Кожному стає радісно на душі, бо з весною оживає надія на краще майбутнє. Весна розбуджує охоту до праці, що має принести добрі овочі в літі та осені. На весні святкуємо Великдень та роковини нашого Пое-та-Пророка, Тараса Шевченка.

Дайте відповіді на такі питання:

1. Як виглядає провесна на Україні та в країні, де ви живете?
2. Коли починається календарна весна?
3. З чого весна славна?
4. Чому любимо весну?
5. Якими піснями звеличуємо її прихід?
6. Який є зміст цих пісень?
7. Як святкуємо Великдень?
8. Коли починається Воскресна Утренья та як її звеличують?
9. Як виглядає великодня булка та як вона називається?
10. Які є звичаї на селі?
11. Як приготування люди до Христового Воскресення?
12. Що то є Страсний Четвер та як виглядає вечірня відправа в церквах того дня?
13. Чому Велика П'ятниця належить до великих свят?
14. Як виглядають гри й забави на Великдень?
15. Як приготування діти до святкування Тарасових роковин?
16. Чому вивчаємо вірші Шевченка?
17. Яке було його життя?
18. Що означає слово „кріпак” та як мусів працювати він на панщині?
19. Чим визначався юнак Тарас?
20. Як визволили його з кріпацтва?
21. Хто цікавився його долею?
22. Коли постав Шевченків „Кобзар”?
23. Які вірші знаходяться в „Кобзарі”?
24. Про що писав Тарас?
25. Яка була його доля на засланні?
26. Чим займався Тарас у війську?
27. Чому цар заборонив йому писати й рисувати?
28. Скільки років був Тарас на засланні?
29. Коли помер Тарас і де він похований?
30. Що ми повинні знати про майбутність України?

VIII. ПО ДОРОЗІ ЖИТТЯ

Українська Мадонна

Пам'ятаю Тебе у побіленій хаті,
Українська Мадонно пахучих степів.
Під вікном простелився барвінок хрещатий,
При іконі старій чорнобривець розцвів.

А в очах Твоїх сміх і несказана ласка,
Як в вишиванці Сина свого пестиш,
Мерехтить предковічної слави в них казка
І невиданий блиск із-над хмар, з висоти.

І я бачу: ідеш, обездолена Мати
Із терновим вінцем через муки і жах.
Десь далеко Твій Син і нема в Тебе хати,
Лиш надія одна ще жевріє в очах:

Що повернешся ще до забутої хати,
Де в куті, на іконі рушник споловів,
— І до Сина всміхнешся, прославлена Мати,
Українська Мадонно квітистих степів.

Леся Храплива

У лісничівці

Недалеко від лісничівки текла річка Луква. Вона була невеличка й весело журкотіла по камінню. Тільки ж, як кожна гірська річка, була норовиста. Коли падали дощі, вона швидко прибувала, робилася бурою, прудкою й повноводою. Але в погідний, літній час вона журкотіла собі по мілкій ріні, і її вода лагідно сріблилася на сонці. По той бік Лукви шумів ліс.

Незабаром Сільва (так звали сарну) почала ходити пити воду до річки. Правда, спочатку пішов з нею тато, але побачивши, що сарна, напившись, повертається назад до саду, залишив це Славкові. Згодом Сільва й сама ходила на водопій. Вона паслася над берегом річки, де росла соковита трава. Туди заходив і Славко. Він залюбки ловив рибку в річці. Туди прибігали до нього сільські хлопці, брали старі, діряві горщики, решета з кухні та бляшані коробки і з цим приладдям влизали в річку, де стояли тихцем і дожидали. Коли ж надпливала більша рибка й ховалася під камінь, вони обступали його та обкладали своїми горщиками. Один з хлопців підважував камінь, а тоді ціла компанія наближувала швидко горщики та підносила їх угору. Мутна вода збігала крізь дірки, а в котромусь горщику тріпалася рибка. Та дуже часто малі рибалки не знаходили в горщиках нічого, крім піску та дрібних камінчиків. Інколи вони навіть сварилися, обвинувачуючи один одного, що, мовляв, зле тримав горщик і дозволив риби втекти. Все ж таки це була приємна забава, і Славко любив її. Так хлопці рибалили, а Сільва паслася на березі. Часом вона переставала пастися, та піднісши голову, дивилася на той бік річки. Відтіля долітав шум лісу й таємні голоси його жителів: пташок та тварин, що десь блукали в гушавині.

Сільва прислухалась до цих голосів і розуміла їх напевно краще, як людську мову. Тож одного вечора, коли сутінки впали на землю, а голоси лісу стали виразніші, вона, покірною відвічному кличеві і вродженому інстинктові, через річку пішла в ліс.

Спочатку все тривожило Сільву. Шум лісу, голоси птахів, навіть нічна тиша. Тож ішла дуже обережно, прислухаючись до кожного шелесту, кожен звук її полохав. Але вона вправно пробиралася на своїх тонких ніжках крізь кущі й гушавину.

Між свояками

Ще крізь гущавину просякало бліде світло, що заливало зарінок над річкою та відбивалось від її плеса. Але біля підніжжя великих смерек уже царила темінь.

Сільва спинилася між деревами і прислухалась. Ліс шумів стиха свою прадавню пісню, що її Сільва знала з життя в лісничівці. З ним, як і з шумом річки, вона зросла й зжилася.

— Пугу! Пугу! — крикнула сова з висоти. Лісом пішов гомін. Десь шелеснули сухі шпильки з минулої осені, десь хруснула гіллячка. Сполоханий заць шугнув з-під куща та погнався в гущавину. Сільва нюшила під вітер. З лісу доходили пахощі, що кликали й принаджували. Може, так пахло лігво, де Сільва народилася. Обережно нюхаючи землю, Сільва посувалася вглиб лісу крізь ялівці та кущі ліщини, що разом з малинником становили підшиття лісу. Згодом ліс в одному місці прорід, і Сільва вийшла на галявину. Місяць, що тим часом зійшов на небі, залив її срібним сяєвом. Між травами й кущами на галявині паслося стадо сарен. До них прилучилася Сільва і вже тепер без тривоги паслася на соковитій лісовій траві. Напасшись, вона лягла між кущами й задрімала. Як усі сарни, вона дрімала дуже чуйно, кожен подув вітру й кожен звук у лісі будив її та закликав до сторожкості.

Коротка червнева ніч дуже швидко поступилася перед світанком. Лис пробіг, вертаючися з нічних ловів, та пірнув безшелесно в ліс. Зграя зайчиків бавилася під лісом на галявині. Вони стрибали, бігали і качалися. Усе, що діялося в лісі, було для Сільви нове, але звичаєм звірів, вона не довго дивувалася: споконвічним правом вона належала до лісу і його мешканців. Стадо подалось крізь ліс до річки. Ставши над її берегом, сарни пили воду, смокчучи голосно. Напившись, вони повернулися в ліс, вже ж бо сонце виходило з-поза обрію. Сільва стояла над річкою і прислухалась. По той бік річки була лісничівка, де вона зросла й виховалась. Там скрипнули ворота, заспівали півні. В цю пору господар виходив з хати та давав Сільві хліба. При тому він приговорював до неї та лоскотав її за вухами, під шиєю й поплескував по спині. Сільва любила ці пестоці, як і хліб, що його давав господар.

Сьогодні він вийшов, та Сільви не було біля огорожі. Обкинувши оком садок та не побачивши тваринки, господар похитав головою й зажурився.

— Ого, вже моя Сільва виросла й пішла до лісу. Не знати, чи вернеться вона, чи там і залишиться. Славко плакатиме.

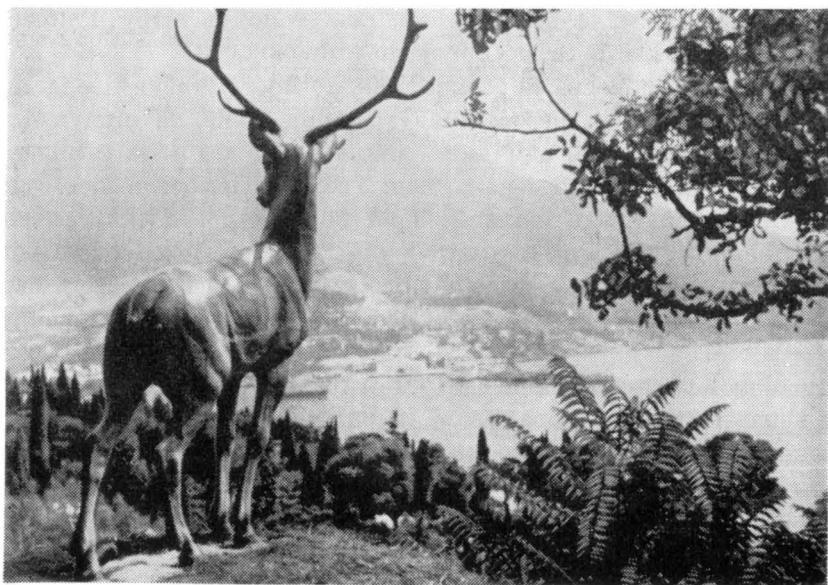
— Сільва, Сільва! — кликав лісничий, наближаючись до річки.

Почувши знайомий голос і своє ім'я, що його Сільва досконало знала, вона без вагання ввійшла в річку та побрела додому.

Пестощі господаря, хліб і грудка цукру були такі ж, як і завжди. Сільва пішла до свого садка і лягла серед трави. Там і застав її Славко, як щодня.

З тієї пори Сільва ходила вночі до лісу, прилучалась до стада, паслася з ним і відбувала мандрівки. Вони ходили до пашника, де лісничий клав сіль-лизанку, а взимі ще й сіно.

Замість дзвіночка, у Сільви на шиї була тільки стрічка. Все ж, як благословлялось на світ, Сільва переходила через річку, а перший скрип воріт заставав її біля хати. В своєму садку вона щасливо проводила дні. Її пестила, доглядала ціла сім'я, і здавалося, що пестощі, ласкаві слова та цукор Сільві для життя конче потрібні.

Природа України

Минула половина серпня. В садку, біля лісничівки, почали дозрівати перші яблука-паперівки, а в лісі та по галявинах чорніли вершки ожинників. Гриби, що серед літа не показувались зі страху перед спекою й сушею, тепер ожили. Перші дощі, що впали на Спаса, пробудили їх від літнього сну. Оце з-під моху виставив чорну оксамитну голівку козар, а його темно-червоне підбиття яскравіло понад ситою зеленню моху. Білі гіркани обсіли шнурочком пні смерек. Вони любувались порошком і чатинням. Спочатку були малі й круглі та дуже білі. Але швидко розрослися й виглядали, як малі тарілки, що на них хтось насипав кришок з хліба. Цар грибів, боровик, народився теплого досвітку, на краю лісу. Його шапочка була біла, але зараз же сонце розмалювало її під колір свіжоспеченого хліба. Лісові трави й зілля покрилися насінням. Воно літало по лісу на білих шовкових крильцятках.

За першими дощами прийшли другі, а там одної ночі зірвалась буря. Надлетів сильний вітер, сповнив ліс гамором і тривогою. З чорних хмар зіскакували яскраві блискавки, і не одна з них вдарила в ліс, розколюючи пні могутніх дерев. А потім пішов буйний дощ-злива. Вона тривала до ранку. Річка, досить смирна й плитка, обернулася в сіру й прудку топіль. Мабуть, десь у горах впали ще більші дощі, бо вода в річці все прибувала. Вона несла гілля й цілі дерева, вирвані з корінням. На дні річки гуркотіло каміння, посередині утворився грізний вир, що крутився й пінився та ковтав усе, що несла бурхлива течія.

Сільва стояла на березі та дивилася понад спінену воду: по той бік був дім та його господарі. Оце знову рипнули ворота. Не знайшовши Сільви в городі, господар вийшов над річку, що широко розлилась, сягаючи аж до лук за лісничівкою.

— Сільва, Сільва! — кликав лісничий.

Його клич летів над водою та відбивався гомоном у лісі. Сільва ввійшла у воду та брела, поки вода не сягала їй до грудей. Прудка течія понесла Сільву трохи вниз. Пробиваючись через воду, вона вернулася назад до берега, з якого йшла.

Цього дня Сільва не вернулася до лісничівки...

Софія Парфанович

Довідки й питання:

Софія Парфанович — лікарка й письменниця, живе в Америці.

1. Де відбувається оповідання про сарну Сільву?
2. Як виглядала околиця на Бойківщині в Україні?
3. Які звички мала Сільва?
4. Як відбувалася риболовля на Лукві?
5. Як Сільва проводила ніч?
6. Як виглядала гірська буря та які були її наслідки?
7. Чому Сільва покинула лісничівку?

Ранок перед пластовою зустрічю

Церковні двері стояли відхилені. По високих ступенях тільки залізне поруччя бігло вгору. Нестор завагався, пристанув. Йому здавалось, що хтось кличе його до церкви. Ще раз глянув на рибальське приладдя, яке ніс в руці, і рішучим кроком ступив на камінні сходи.

„Нічого, пізніше піду над озеро”, — подумав.

Його огорнув затишок церковних murів. Притьмарене світло перед головним престолом блимало в середині церкви. Нестор став навколішки та почав молитися. В душі його з'явилась радість і довір'я.

„Ісусе, дякую Тобі за все, що я здав іспити, перейшов на вищий ступінь, що тато здорові... Ісусе мій Дорогий! Якщо хочеш, то вчини так, щоб я поїхав на пластову зустріч. Добре?”

А потім вже не молився. Сидів у лавці тихенько. Великий Янгол на престолі махав широким крилом, а Мати Божа усміхалася. Так, Мати Божа все усміхалася до нього на цій іконі. Але про це не сказав би нікому, бо не вірили б, а може б і насміялись з нього.

І сьогодні Мати Божа усміхалась. Але Несторові здавалося, що той усміх такий сумний, ... аж сам посумнів. Згадав недавній лист з України, від тети.

„А Влодка нема! І його батька теж нема! Навіть не знаю, чи живуть на світі. А мені так добре, як тій Гандзі, що жила під лісом. Пам'ятаєш, Марійко?”

Лист прийшов учора, а мама дуже плакали, бо Гандзя — то була жебрачка. Видно, що й тітка стала такою.

„О, Мати Божа, говорив з глибини серця, поможи нам відбудувати українську державу, таку, як колись була. О, Мати Божа, Ти все можеш зробити, а я Тебе прошу, дуже прошу, рятуй Україну!...”

Його слова падали, як квітки до стіп Матері Божої. Вони пахли любов'ю молодечої душі.

Гук вулиці великого міста, як бистрий потік, пірвав Нестора. Ось уже й „Високий парк”. Трамвай закрутив ще раз і на останній зупинці висипались з нього хлопці з м'ячами й ракетами, і вмить розійшлись по стежках під зеленими коронами дерев. Вже з віддалі долетів до Нестора хлоп'ячий сміх і накликування. Приспішив ходу. З-поміж дерев синіло озеро. Там, певно, ждали на нього друзі.

„Несю!” — кликав Юрко, а окуляри спали йому на ніс. „Несю, ти що, переспав такий гарний ранок?”

„Ми вже без тебе були б відплили”, — додав своїм низьким голосом мідяноволосий Володко.

Пластовий гурток у поході в гори

„Гей, хлопці, дивіться, яка в нього фризюра, як у їжака!” — сміявся Богдан, що все щось смішного умів знайти та сказати.

„Скоб! Чекайте, хлопці! Дайте спочити!” І Нестор сів на траві, а його чорні очі радісно спинялись на обличчях, на озері, і від тієї радості ясніли теплим блиском.

„Ви всі їдете на пластову зустріч?”

Хлопці глянули один на одного. Вони знали, що Нестор не може їхати цього року. То був би завеликий видаток для його батьків.

„Слухай, Несторе” — сказав поважно Євген. „Їдемо всі. Очевидно, і ти з нами. Ти не дитина, а пластун-юнак. А пластун — зарадний. Хіба так важко заробити гроші? Я вже все

обдумав і приготував. Від завтра йдемо обидва до білення та мальовання стін, а за три тижні можемо спокійно їхати. Згода?" „Згода!" — зрадів Нестор.

„Друзі!" — забрав слово Юрко, новацький виховник. „Я маю ще одну справу. Ви знаєте, що старші новаки можуть також їхати й поїдуть. Але між ними є два, для яких треба роздобути гроші на кошти. Я пропоную, щоб ми взяли одного на наш кошт, а другого візьме „Готур".

„А що, добре, беремо, та й усе!"

Усі пристали на ці слова Маркіяна.

„Його батько в снігах Колими загинув, треба його порятувати!" — сказав зворушливо Нестор.

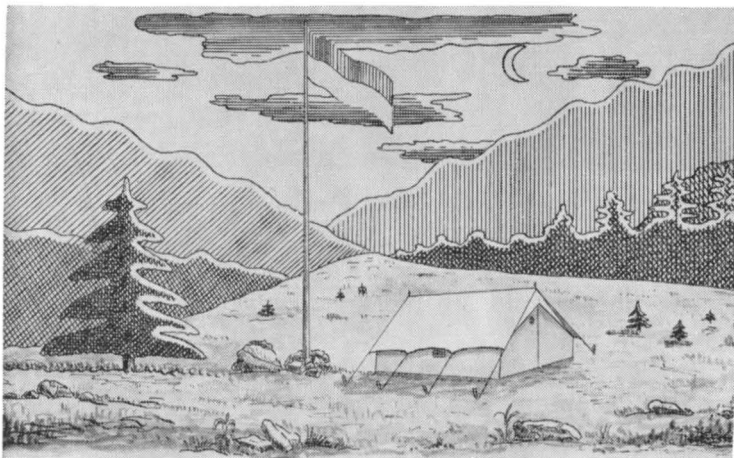
І смуток тінню майнув по обличчях.

Ясні промені сонця весело гойдалися на срібlistих хвилях. Манили і кликали молодих.

„Гей, життя ти наше юне, молоде!..."

Повторяли за юнаками скали...

Олександра Копачева

Пластовий табір

Довідки й питання:

Пласт існує у нас від 1911 року. Це дуже заслужена для нашого народу організація молоді, що дала нам тисячі прекрасних людей. Пласт виховує сильну волю, послух, послідовність, витривалість, патріотизм і уміркованість. На еміграції

Пласт розвивається дуже добре, бо він подібний своїми засадами до скавтіngu.

1. Чи ти належиш до Пласту?
2. Як називається курінь, до якого належиш?
3. Хто проводить у твоєму гуртку?
4. Що то є пластова зустріч?
5. Чому Нестор шукав помочі у Божої Матері?
6. Чи його віра в поміч Божої Матері дала успіхи?
7. Яке було рішення друзів?

Івась і Петрусь

Івась іде чисто одягнений, з книжкою під пахою. Петрусь з „ганом“, обдряпаний, має синець під оком.

Петрусь: — Чого ж ти так задумався та ще й зажурився?

Івась: — Думаю, як то гетьман Мазепа з москалями бився.

Петрусь: — А коли ж то він так бився? Сьогодні, чи вчора?

Івась: — Ні, це було тому 2 і пів сотні років.

Петрусь: — І ти все ще тим журишся? А я, бачиш, нині ось побився з одним хлопцем в місті внизу.

Івась: — Не велика буде тобі з того синця слава! Козаки, бач, боролися за нашу державу! Нашу волю боронили, що лиш сил, завзято, не лякалися за неї й життя віддати. А нам, дітям українським, слухати це мило. Якраз учора вчителька про них говорила!

Петрусь: — Що ти кажеш? Ну, я, знаєш, теж ходжу до школи, та такого чуда-дива не чував ніколи!

Івась: — Бо наша школа українська, тут українські діти вчать свою далеку Батьківщину любити. А ось слова нашого найбільшого Пророка, Тараса Шевченка:

„Учітеся брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому навчайтесь,
Свого не цурайтесь!”

Петрусь: — Щось говориш ніби вірш, та ще й гарненький! А хто то був Шевченко? Я про нього не чув. Знаю Баффало Біла та Роджерса Роя!

Івась: — Так і видно, що не ходиш до нашої школи.

Петрусь: — Та я радо й пішов би, та якось... ніколи! Обіцяв ось знов побитись з кимсь у парку нині, а до того, ще

від учора я не був у кіні. Там ковбої так стріляють, аж стіни трясуться, а як того ще замало, то по лиці б'ються... А комікси теж щоднини мушу прочитати!

Івась: — І не шкода тобі, друже, так час марнувати? Таж дні тікають швидко; коли ж розуму наберешся, як не тепер?

Петрусь: — Та я пішов би, але не маю грошей на оплату. Тато купили „кару” і сплачують хату...

Івась: — А на гуму певно маєш, на кіно, на соду, а як на ціль добру треба, то й кінці в воду!

Петрусь (випльовує гуму): — Таж там треба десь учитись, ще й чемно сидіти!

Івась: — Хто не вчиться, той не буде нічого і вміти. А колись же повернемось до Рідного Краю. Запитають: що навчився? Що ж скажеш?

Петрусь (шкрябається в голову): — Не знаю...

Івась: — Та й в чужині треба знати про Україну! Таж будуть тебе про неї чужинці питати.

Петрусь: — А, це правда! Питав учитель, щоби не згадати! Почав тоді Лі китаєць про Китай казати, говорив Ганс про Прусію щось цілу годину, тільки я один нічого не знав про Україну...

Івась: — Ну, а бачиш! І не хочеш учитися в школі?

Петрусь: — Та я може поміркую та піду поволі... Тільки тес... Можна взяти із собою „гана”??

Івась: — Не велика тобі буде за нього пошана! Коли знатимеш, чим славна Україна наша, це тобі найкраща зброя, найбільша прикраса! (Петрусь кидає геть „гана”). Беруться за руки і говорять разом:

— А тепер часу не гаймо! Ум наш просвітити, в Рідну Школу поспішаймо, про Вкраїну вчитись!

Леся Храплива

Довідки й питання:

Часто можна побачити в міському городі, як наші малі діти бавляться в пілі, бігають один за одним з пістолями та вдають „ковбоїв”. Вони не турбуються тим, що рік за роком проходить, а вони не користають з науки в школі українознавства. Адже ж ті курси мають на меті навчити дітей про рідний край, його минуле й теперішнє життя, його багатства, красу й пісню. Кожен шанує своє рідне, тож і українці не сміють легковажити науку про рідну землю? Ось на прикладі показано, що так не

повинно бути, бо навіть чужинці цікавляться Україною, а що говорити про своїх земляків?! Як то гарно, коли діти виступають на святкуванні важних і великих подій з нашої історії, наприклад, на Шевченкових роковинах, в день 1 листопада, чи 22 січня на пам'ятку визвольних змагань і створення української держави. Як то гарно виглядають юнаки в народнім одязі, коли стануть всі поруч себе та відспівають український гімн, стрілецькі пісні, заповіт нашого Пророка! Тому не цурайтесь свого, але й вивчайте та шануйте чуже!

1. Про що розмовляють хлопці?
2. Чим вони різняться між собою?
3. Чому Петрусь не знає нічого про Україну?
4. Як назвете його поведінку?

Для Рідного Краю

На яблунях у саду іскрилася роса; вона котилася намистом по листках та й скапувала на билинки трав і у відкриті чашечки квіток. Був ранок. Сонце тількищо збудилось й радісно всміхалось землі на добридень.

Біля відкритого вікна в невеличкій кімнаті сидів хлопець і задумано вдивлявся в простір, сизий від раннього туману. Вітрець пестив чорні кучері хлопця й дивувався: чому цей хлопчик такий задуманий? Що він роздумує?

О, хлопець мав про що думати! Його коротке життя, бо йому тільки чотирнадцять років, було таке багате в незвичайні й дивні події.

Він так добре пам'ятає білу хатину на горбку, пахучий сад, срібlistий потічок і кучеряві верби над спокійним плесом ставка. Це ж було його рідне село, де так багато гарних радісних днів прожив. Весною бігав з батьком у поле і слухав щебету жайворонків. У літі гуляв у недалекому ліску та й грався в холодних водах потічка. Осінню визбирував у саді рум'яні яблука, а зимою сідав у стіп матері й слухав казок. Вона знала їх безліч і розказувала йому.

Аж ось прийшла війна, і він бачив, як горіло село, вмирали люди й жах лягав на серце хлопчини. Тоді він залюбки перебував з мамою, бо біля неї знаходив спокій, почувався безпечно.

Одного дня, коли він прибіг до мамі, її не було й хлопчина ніде не міг знайти її. Аж пізно ввечері прийшов додому батько й сказав йому, що мамі вже немає, що дарма її шукати, бо

маміне серце розірвала куля, й вона пішла до Бога. Хлопчина ще довго хлипав на батькових грудях, а батько тихо пестив синову голівку.

Час минав. Занімів свист куль і гук гармат; в селі знову було тихо. Тоді до села прийшли якісь понурі й страшні люди. Вони говорили чужою мовою й погано лаялися. Хлопчина не любив їх. Одного дня вони прийшли до хати й забрали батька. Тоді хлопець бачив його востаннє.

Хлопчина залишився сам, але не довго. Тітка забрала його до себе. Знову настали бої і гриміли гармати. Тоді тітка пов'язала клунки й пішла разом з ним у далекий світ, на чужину. Вийшли вони з рідної землі, бо туди прийшли вороги. Вони хотіли, щоб діти України забули рідну мову, щоб перестали любити рідний край і нарід і щоб стали такими ж понурими й лихими, як вони самі. Ці люди не дозволяли навіть молитися Богу. Багато дітей помандрувало на чужину, щоб зберегти в серцях любов і вірність Україні, щоб навчитися жити й працювати для неї, щоб могли молитися Господу й просити в Нього щастя для рідної землі. Хлопець знав уже, що він українець і що Україна, це його рідний край, який він повинен любити і для нього жити й працювати. Ще батько розказував йому про Україну й наказував бути добрим і вірним сином її.

Хлопчик пам'ятав батькові слова. На чужині, в таборі переселенців, учився пильно, читав багато, став пластуном і старався бути добрим і чесним.

Аж знову скоїлось лихо. Тітка захворіла й померла. Хлопчина залишився самий. Сердешний плакав і журився, але добрі люди не дали пропасти, й незабаром він поїхав з гуртом сиріт, таких, як і він, до Америки. Знайшлися і тут добрі люди-українці, які вже довгий час жили в Америці; вони взяли хлопця до себе й заопікувались ним. Опікуни були ввічливі, ласкаві та піклувались ним, як рідним сином. А хлопчина віддячувався їм, як міг.

Спочатку було йому важко. Чужий край, чужі люди, чужа мова; все було чуже і хлопець почувався самотнім. Потім пішов у школу. Вчитися було важко, та він працював пильно. Він знав, що не сміє принести сорому рідній землі, що мусить бути пильним, чемним і чесним, щоб ніхто з чужинців не подумав зле про нього і про Україну. Вчився завзято, а коли мав трохи вільного часу, виймав з полички українські книжки, вивчав історію й географію рідної землі. Це були його наймиліші хвилини.

Двері до кімнати відхилилися і хлопця покликали. Вже час. Ах, справді! Хлопчина швиденько схопився й почав одягатись. Це ж сьогодні кінець шкільного року. Будуть читати свідоцтва в школі й роздавати нагороди за пильність. У школі сьогодні будуть не тільки діти, але й батьки. Його опікуни також підуть з ним у школу. Хлопчина тремтів: чи заслужив на нагороду, чи справді вдоволив учителя?

„Боже України”, — шепнув, — „поможи мені, прошу, не допусти, щоб я осоромив рідний край”.

Чорне море

У шкільній світлиці шум, неначе у вулику. Батьки й діти позасідали в лавках, ждуть на вчителя й розмовляють. „Хто дістане першу нагороду?” „Хто був найпильніший?” Вгадують: „Може цей?” „А може той?”

Хлопчик сидить у лавці та й усміхається до свого опікуна.

Нараз скрипнули двері і входить учитель. Він весело всміхається, неначе заспокоює своїх хлопців: все в порядку, всі гарно вчилися.

Учитель прощає хлопців, дякує за пильність і бажає веселих ваканцій. Хлопці також дякують учителеві за труд; дякують і батьки за опіку над їхніми синами.

Аж ось учитель починає роздавати свідоцтва й нагороди. — Цього року першу нагороду дістав наш хлопець з України. Радію, що маю в клясі такого пильного й чемного учня. Ходи сюди, хлопчино, дам тобі нагороду, на яку ти заслужив. Працюй даліше, вчися й рости своєму народові на славу й потіху. Щасливий нарід, що має таких дітей!"

Учитель стискає долоню хлопця й передає нагороду: дві новенькі книжки, одна — „Історія України", а друга — „Кобзар". Хлопець здивовано дивиться на них, а потім на вчителя. Цей усміхається:

— Не дивуйся, я даю тобі ці дві книжки, бо знаю, що вони дорожчі тобі за всі інші нагороди.

Гримлять оплески, сипляться квіти. „Слава хлопцеві з України!" — лунають оклики й усі всміхаються. Опікуни радісно цілують високе, розумне чоло хлопчини.

В ясних очах хлопця з України тремтять сльози щастя. Він пригортає до грудей дві дорогі книжки й шепоче:

„Це для Тебе, мій рідний краю! Для Тебе, Україно, трудитимусь, щоб знав світ, які ми — українські діти!"

Ніна Мудрик-Мриц

Гей, на Івана, гей, на Купала

Над буйною землею висіло сліпуче сонце й обсіпало її своїм гарячим промінням. Навіть у пластовому таборі, між шатрами й колибами, було душно, хоч табір заховався в тінь соснового лісу.

— Ну й гаряче ж! — говорили юначки, вдихаючи тепле лісове повітря, насичене запахом живиці.

— І не диво! — сказала сестричка Леся. — Завтра празник святого Івана Христителя, а від нього, звичайно, починається найгарячіша пора літа. А хто з вас, дівчата, знає, як в Україні називали це свято.

— Івана Купала! — відозвалась юначка Маруся. — Я навіть знаю, що ввечері перед Купалом дівчата пускали вінки на воду...

Мама не раз розповідала Марусі про далекий рідний край.

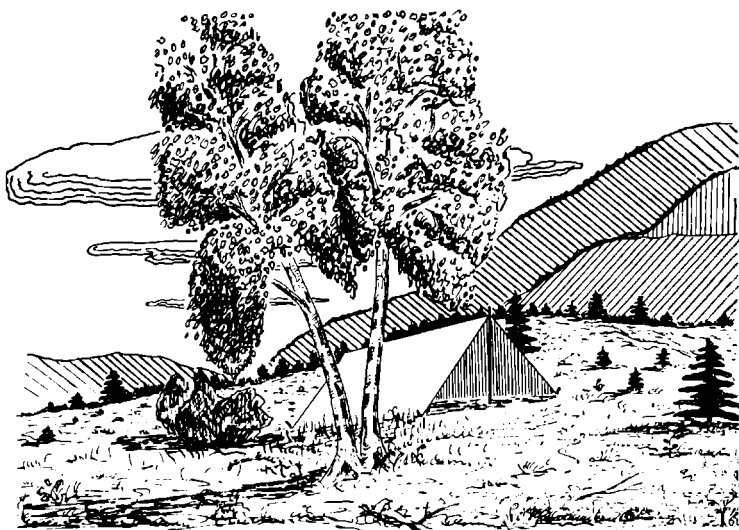
— Так, це давній, прадавній звичай! — сказала сестричка. Це звичай наших предків — не можна його забувати! І ми сьо-

годні ввечері підемо на річку з вінками.

Дівчата дуже зраділи. Під проводом Лесі вони назбирали лісових квітів і сплели віночки. Сплітаючи, співали гарну купальну пісню:

„По саду ходжу, виноград саджу,
Посадивши та й підливаю,
Нащипавши, віночка зів'ю,
Віночка звивши, на воду пуцу” . . .

Проспівавши пісню, дівчата підходили чергою до берега й кидали свої вінці у воду. А потім хлопці принесли Марену, велике опудало, зроблене з трави. Вони підкидали його вгору, обсмикували зелені коси, гралися ним, мов м'ячем і, наприкінці кинули в воду. Плила Марена слідом за віночками, плила-потопала, а хлопці один за одним, мов молоді олені, стрибали через вогонь. Загомонів ліс веселими піснями, сміхом і вигуками, а зірки, примруживши очі, цікаво дивилися з неба на пластунську забаву.

Пластове шатро серед природи

На другий день, на самого Івана, учасники обох таборів, дівочого й хлоп'ячого, зібрались на галявині вислухати Службу Божу. А по обіді сестричка Леся повела із своїми юначками гутірку.

— Просимо розказати про Купала в Україні, — загомоніли наввипередки дівчата.

— Ви відгадали мої думки, — сказала Леся, — саме й хочу вам розповісти про Івана Купала. Пускання вінків на воду і стрибання через вогонь — це тільки невеличка частина старовинного українського народного обряду. Давним-давно наші предки, як усі інші народи світу, вірили в таємничі сили природи, які уявляли собі в постатях русалок, мавок, чугайстрів, лісовиків, упирів та інших духів. Вірили також, що при допомозі чарів і заклять можна прикликати собі щастя, відогнати від себе лихо або дізнатись про майбутню долю. Тому ніч перед Іваном Купалом була для них порою чарів: тоді ніби розкривалися всі таємниці, розмовляли між собою дерева й рослини, а папороть розцвітала чародійним червоно-вогняним квітом. Хто з людей не злякався відьом, чортів, вовкулаків та іншої нечистої сили і здобув собі цей цвіт, ставав найщасливішим і найбагатшим у світі. Увечері молодь йшла над ріку, дівчата кидали на воду вінки, дивились, куди вони плывуть, і з того ворожили собі долю, а хлопці розпалювали ватру і стрибали через полум'я, щоб на майбутнє забезпечити себе від нечистої сили. Вони топили в річці опудало, зроблене з соломи або з трави. Називали його Мареною.

— А чому його топили? — запитали дівчата.

— Це вони так ховали його до наступного літа. В постаті Марени вони, можливо, уявляли собі саму природу. Тоді вони готувалися до жнив і бачили, що природа вже втрачає свою силу й красу, що вже наближається осінь.

— За християнських часів ці звичаї перенесли на день св. Івана Христителя, що припадає якраз на той самий час, на початок жнив.

У глибокій задумі слухали юначки слова сестрички. Вони думали про те, як щиро любить український нарід Божий твір, природу, і як прагне він до щастя, яке уявляє собі у вигляді вогняного цвіту папороті...

М. Маморський

Наш балъ

На наш балъ могли прийти старші учні вселюдної школи, молодші юнаки з Пласту, учні гімназії. Старші пластуни й пластунки займалися приготуванням буфету та грали в оркестрі. Вони також стежили за порядком на залі. Все було заздалегідь обдумане й уладжене. Між запрошеними були наші батьки, вчителі й уся пластова старшина. А ми всі були такі цікаві, тремтіли з цікавості і зворушення.

Прийшовши на залю, ми переконалися, що наші сподівання не були даремні. Прегарні костюми, заля чудово прибрана, ясно освітлена. А тут і маски, і якісь незвичайно влучно придумані казкові постаті. Приглядаєшся і не можеш пізнати, хто це такий криється під маскою. І щойно згодом, по рухах, по голосі пізнаєш, хоч як намагаються маски змінити й голос.

Я добре вивчив свою роль арлекіна — колись такого бачив у цирку. Роблю різні сміховинні міні, рухи і штучки. Всі сміються, зачіпають мене, кличуть із усіх сторін. А я щокращу маску прошу до танцю, то буцім хочу своє нашмінковане обличчя обтерти об її шовковий рукав, а вона борониться, тікає. Це так зразу, поки зійшлися всі до залі. Такий вступ.

Поволі заля заповняється. Старші сідають собі довкола, а нам починає пригравати оркестра до танцю. Нарешті є вже майже всі. Але я не бачу Стефки. Де ж вона?

Коли вже всі пари усталилися до дефіляди, нагло всі замерли від подиву. З'явилася Стефка в костюмі князівни, без маски. І яка ж вона була гарна! Все втихло і приглядалося їй, як вона йшла з гордо піднесеною головою, з ясними кучерями довкола чола і з блискучою короною на голові.

„Стефцю! Стефцю! Я ніколи не думав, що ти можеш бути аж така гарна!“ — подумав я. Я навіть не вмів би описати її краси. Стефка квітка, Стефка метелик, Стефка ягідка і лісова фея! Сукня на ній якась наче із рожевої мряки, засіяна дрібними квіточками, а на плечах червоний, оксамитний плащ, обшитий горностаями.

А яка вона вже велика в цьому довгому вбранні — майже доросла дівчина. Помалу підходить до нас. Хлопці, онесмілені її красою, якось не вмють її просити до танцю. Дівчата заздро поглядають на її дуже оригінальний костюм.

А я? Що я? Я — блазень! Я не трачу голови від Стефиної краси. Хай собі забагато про себе не думає! Прискакую до неї

і виробляю найкомічніші міни, які лише вмію. Стефка сміється, аж сльози виступають на її віях, і сама подає мені руку з заохотою до танцю. Ми йдемо в першій парі. О, який я гордий із себе і Стефки! Князівна і блазень! Чи не смішно, чи не надзвичайно? Моя мама помітила нас. Киває мені головою — і яка ж вона рада! Ми пускаємось у вир танцю. Перший вальчик, потім коломийка. Я, мов шалений, іду в присюди.

Так бавлюся і не помічаю, як швидко проходить час.

В перерві мама кличе мене до себе:

— Петрусю, я така зажурена, дотепер нема Мирося. Не знаю, що таке могло статися, чому він досі не прийшов на бал. Я дала йому ключ від нашої кімнати, і він мав у нас передягнутися і незабаром прийти сюди. Де він забарився? Що таке може бути, що його немає?

— Може, він, мамо, забрав свій костюм до себе і може там його збиточні братчики та сестрички пошкодили, що? Може б піти подивитись, що там таке, чому його досі нема.

— Ще хвилинку заждемо, — шепнула мати, — а потім я піду, подивлюся.

Якраз музика почала грати до танцю. Я відійшов від мами, коли оце велика несподіванка. Насамперед вбігли на залю два хлопці, перебрані за пажів, і затрубili в трубки на всі сторони залі. Все втихло, оркестра перестала грати. Всіх наче засліпило від цього срібно-золотого явища. В дверях з'явився лицар, цілий у сріблистій та золотій зброї, із щитом та списом в руках, із шоломом на голові і з закритим обличчям.

Всі звернули на нього очі з зацікавленням: що то буде? А він з голосним брязканням острог, попереджений пажами, перейшов залю, пошукав очима Стефки, підійшов до неї, віддав спис і щит пажам, приклякнув перед нею на одно коліно і німим кивком попросив князівну до танцю. Без одного слова! Оркестра зрозуміла. Заграла менуета. Мирось якраз прекрасно знав цей танок. Танцював із Стефкою поважно й мовчки. Я вмисно пішов танцювати зараз у другій парі за ними і пильно приглядався їм та порозумівався з мосю мамою очима, наче посилав їй телеграми: „Бачиш, як чудово! Гляди, як гарно все вдалося!” А мама відповідала мені очима: „Бачу, синочку, і дуже тішуся”. А Стефка? Ах, що з нею діялося! Вона то червоніла, то блідла, часто робила помилки в танці, була загалом розсіяна. То вдивлялася в свого лицаря, то безпорадно розглядалася по залі, наче шукаючи помічі, щоб розв'язати загадку. Я бачив, що наша

несподіванка цілком удалася. Стефка не впізнала Мирося! І я дуже цим тішився.

Скінчився танок. Лицар відпровадив князівну на місце, приклякнув перед нею й поцілував їй ручку. Ні! Чогось такого не сподівалася ні Стефка, ні гості. Потім з повагою пажі подали йому спис і щит, і він вийшов із залі з тими самими почестями, з якими прийшов, під звуки сурм.

Так несподіванка цілком удалася, бо ніхто в залі не пізнав Мирося. А Стефка вже ледве на ногах трималася із зворушення.

За повістю **О. Цегельської**, Тайни гір

ЗАКІНЧЕННЯ

Україна бажає від нас любови, про яку говорив Шевченко. Український юнак і українська юначка повинні ходити до школи українознавства учитись про рідний край найважливіших підстав тієї будівлі, що її буде ставити ціле своє життя. Наше юнацтво повинно бути в рядах пластунського уладу, бо він найкраще засобить його в витривалість праці, в рівновагу духа, в силу волі. Зарадний, чесний, міткий, точний, зрівноважений пластун — то наша надія на майбутнє. Читайте цю читанку та працюйте з нею, відповідаючи залюбки на її питання в письмі й усно, а багато прийде вам добра з неї.

Не словами, а ділами будуймо Україну, не риданням, а послідовною працею поможемо їй. Учні мусять учитись! То їх завдання. Як навчаться багато, то буде з того користь Україні і країні, в якій живемо.

Пояснення слів

аромат — запах
бадилля — бильця рослин
бадьорість — відвага, сміливість
байрак — долина
балка — долина
бездонний — дуже глибокий
бервено — відземок, кльоц
Берегово — місто на Закарпатті
благий — добрий, лагідний
благословенний — обдарований ласкою, ущасливлений
бояри — шляхта, вища верства суспільності
буй-голова — буйна голова, одчайдушність, одчайдух, фантаст
вагаї — доісторичне плем'я
вивіряти — переконуватись про правду
виляти хвостом — махати
війт — голова громади
вірówka — вужевка, скрутень
вої — військо
Волга — найбільша ріка в Росії
Волосожар — сузір'я плеяд на небі, Оріон
гагілки — веснянки, пісні на Великдень
геній пензля — знаменитий маляр
Гетьманщина — Лівобережжя, за Дніпром; доба гетьманів
голубий — синій
городище — залишки города
гребля — тама
грище — поле на ігри, на забави
гузир — ріг міха
ґазда — господар, хазяїн
ґугля — білий плащ з богородицею
дараба — сплав, смерекові ковбки, зв'язані докупі для плавби
диня — довгий гарбуз, дубівка — добрий ґатунок дині
діброва — дубовий ліс
домовина — трумна
доспіти — дозріти

дядина — тітка
женихатись — залицятись
живописний — мольовничий
жупан — дорогий одяг
загаяти — втратити
закаблук — обцас
заманулося — забажалоя
землянка — хата в землі
земський — утримуваний земством
Йй-Богу — направду!
кавун — солодкий гарбуз
картатий — вироблений в кратки, в чотирикутники
карцер — шкільний арешт
кедр — рід шпилькового дерева
комиш — троща на багновищі
косодеревина — карлувата сосна, жереп
кошара — буда, стайня на худібку
криця — сталь
ладан — пахуче кадило
левада — лука, сіножать
лелека — бузько
логаза — каша з ячменю
люлька — файка на тютюн
лютувати — гніватися
марево — привид
маржина — худібка, корови
млість — ослаблення
могорич — вгощення при купні
мольфар — чарівник
Мукачів — місто на Закарпатті
намітка — хустка
недоуми — недотепні, дурні, дурнуваті
нишком — потаємно
оболонка — віконце
обрив — спад, круча
огудиння — гичка гарбуза, огірка
оскома — осад на зубах, квас і солод
отара — банда, гурт, збір, купа
пажерливий — ненаїсний
пахтіти — воняти, сильно пахнути
пелька — паща

перевертні — відступники, зрадники
переплигувати — перескакувати
піжмурки — дитяча забава з зав'язаними очима
планетник — ворожбит, астроном
помітити — завважити
поривання — ідея, захоплення
пригір — гора, горбок
причинна — люнатичка, що ходить до світла місяця
пуд — 16 кілограмів тягару
рута — зілля
рябий — цяткований, віспуватий
сайгак — дика коза
свита — верхній одяг
світище — світило
свічадо — дзеркало
Синя Ріка — Дніпро в доісторичних часах
слобода — вільна від податків оселя
смагдковий — зелений
смолоскип — горючий дрючок, висмарований смолою
собор — церква єпископа
сокотити — пильнувати, дбати
спаш — випас
спина — хребет
спровола — поволі
срібнолентий — блискучий
струг — ніж, оправлений в дерево
сутінок — сумерк, вечір
сяєво — світляне явище
трофеї — воєнна здобич
Трубайло — річка в Переяславщині
тюль — тонка матерія
Урал — гірське пасмо в Росії, ріка
хазяїн — господар
хан — князь
Хозарія — хозарська держава в сусідстві з Україною над Каспієм
цур їй — геть з нею
цуратися — стидатися
чаяти — чекати, очікувати, ч. оновлення — о. відновлення
цѣмки — кліщі
яничари — слов'янські полонені, виховані на заїлих турків.

ЗМІСТ

Марія — М. Рильський	3
I. УЧИТЕСЯ, БРАТИ МОЇ	4
Учітеся, брати мої! — Т. Шевченко	4
Україні — В. Самійленко	7
Батьківщина — Б. І. Антонич	8
В американській школі — Л. Храплива	9
Ходить вітер по житті — І. Франко	10
На городі — І. Нечуй Левицький	12
Гори мої високі (Сон) — Т. Шевченко	16
Фата моргана в Криму — Ю. Сірий	18
Ходім туди — О. Олесь	23
В Карпатах — А. Франко-Ключко	24
Золота осінь — К. Кисілевський	26
Осінь — Н. Мудрик	29
Закріплення відомостей	30
II. МИНУЛЕ УКРАЇНИ	31
Кам'на сокира — І. Винницька	31
Ольга перевізниківна — А. Лотоцький	36
Святослав Завойовник — В. Переяславець	40
Ярослав Осмомисл — А. Лотоцький	42
Байда. Історична поема — Г. Чупринка	45
З молодих літ П. Конашевича Сагайдачного — А. Чайковський	47
Юність Б. Хмельницького — М. Грушевський	53
Розрита могила — Т. Шевченко	57
Юні дні в житті Маркіяна Шашкевича — Б. Лепкий	58
Панські жарти — І. Франко	62
Колисав мою колиску — Б. Лепкий	66
У закові — І. Франко	66
Як Франко проводив вільні дні — А. Франко-Ключко	70
Давня весна — Л. Українка	75
Про малу дівчинку, що великою письменницею стала — (Веселка)	77
Сорок років тому — Н. Гірняк	78
Ой, у лузі червона калина	81
Слава, слава, отамане!	82
Нема в світі кращих хлопців	82
Не сміє бути в нас страху	83

Ой, видно село	83
Бо війна війною	84
Вояцький фотоальбом — І. Керницький	84
Закріплення відомостей	86

III. ВЗИМІ 89

Під ялинкою — І. Савицька	89
Благословенна зірка — Р. Купчинський	90
Добрий вечір тобі, пане господарю	91
Ялинка — М. Коцюбинський	91
Як святкували колись Різдво в полтавському селі — Н. Д. С-ко	98
Святий Вечір на Гуцульщині — М. Коцюбинський	102
Мій Свят-Вечір у 1920 р. — К. Кисілевський	104
Новорічні посівальники — М. Маморський	107
Тихо, легко і спровола — Б. Лепкий	109
Мурашка та Польовий Коник — М. Старицький	109
Закріплення відомостей	110

IV. КАЗКОВИЙ СВІТ 112

Вовк війтом — І. Франко	112
Лис Микита обманює Вовка — І. Франко	113
Кирило Кожум'яка	115
Казка про Оха-чародія — Л. Українка	117
Казка про дорогий перстень — І. Савицька	119
В городі князя Лева — І. Петренко	120
Пригода з автобусом — Н. Забіла	124
Закріплення відомостей	124

V. РОЗВАГА 128

Радість і довге життя — О. Марден	128
Співомовки — С. Руданський:	129
Циган з хроном	129
Без язика коняка	130
Не мої ноги	130
Пішов циган на толоку	130
Козак і король	131
Народні сміховинки: 1) Чому багато води в морі, 2) „Бо-м боса”	132

VI. ЮНИЙ ШЕВЧЕНКО 133

Воля, воля	133
Причинна — Т. Шевченко (Уривок)	139
Мені однаково — Т. Шевченко	142
Сонце заходить — Т. Шевченко	143

ВІІ. ВЕСНОЮ	144
Веснянки — І. Франко	144
Великдень	145
Весняні забави-гагілки	146
У травні — Л. Храплива	147
Травневі пам'ятки (Веселка)	148
Весна — О. Олесь	149
Закріплення відомостей	150
 ВІІІ. ПО ДОРОЗІ ЖИТТЯ	 151
Українська Мадонна — Л. Храплива	151
У лісничівці — С. Парфанович	152
Ранок перед пластовою зустріччю — О. Копачева	156
Івась і Петрусь — Л. Храплива	159
Для Рідного Краю — Н. Мудрик-Мриц	161
Гей, на Івана, на Купала — М. Маморський	164
Наш балъ — О. Цегельська	167
Закінчення	169
Пояснення слів	170

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ

Стор: Рядок:			Надруковано:	Треба:
34	7	згори	потахало	потухало
36	14	знизу	Почорніда	Почорніла
37	11	знизу	Булеш	Будеш
46	9	знизу	от	од
49	10	знизу	в Острозі	в Дубні
50	19	згори	школяря	школяра
67	5	згори	Парубок	Парубок,
73	17	згори	місцевостю,	місцевістю,
74	6	знизу	спадок,	спадок
94	6	згори	наочі	на очі
97	7	згори	диня	дитя
105	3	знизу	склади	склали
111	23	знизу	всі	усі
148	2	знизу	останіх	останніх

**Для навчання української мови в школі і дома
В-во Шк. Рада має такі книжки:**

К. Кисілевський ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ для школи й самонавчання	\$0.75
Б. Романенчук УКРАЇНСЬКА МОВА , грам. і правописні вправи для II року навчання української мови, ч. I	\$0.85
Б. Романенчук УКРАЇНСЬКА МОВА , грам. і правописні вправи для III року навчання української мови, ч. II	\$1.00
Б. Романенчук УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА для II року навчання української мови	\$1.50
Б. Романенчук УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА для III року навчання української мови	\$1.50
Б. Романенчук УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА для IV року навчання української мови	\$1.75
К. Кисілевський УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА для V року навчання української мови	\$1.85
К. Кисілевський УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА для VI року навчання української мови	
К. Кисілевський УКРАЇНОЗНАВСТВО В ШКОЛІ програма, дидактика	\$1.00
С. Рудницький ПОЧАТКОВА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ ..	\$1.60
Е. Жарський РУХАНКА, ГРИ, ЗАБАВИ , нарис програми фізичного виховання	\$1.00

Адреса В-ва:

Wyd. Shk. Rada, 838 N. 7th St., Phila. 23 Pa.